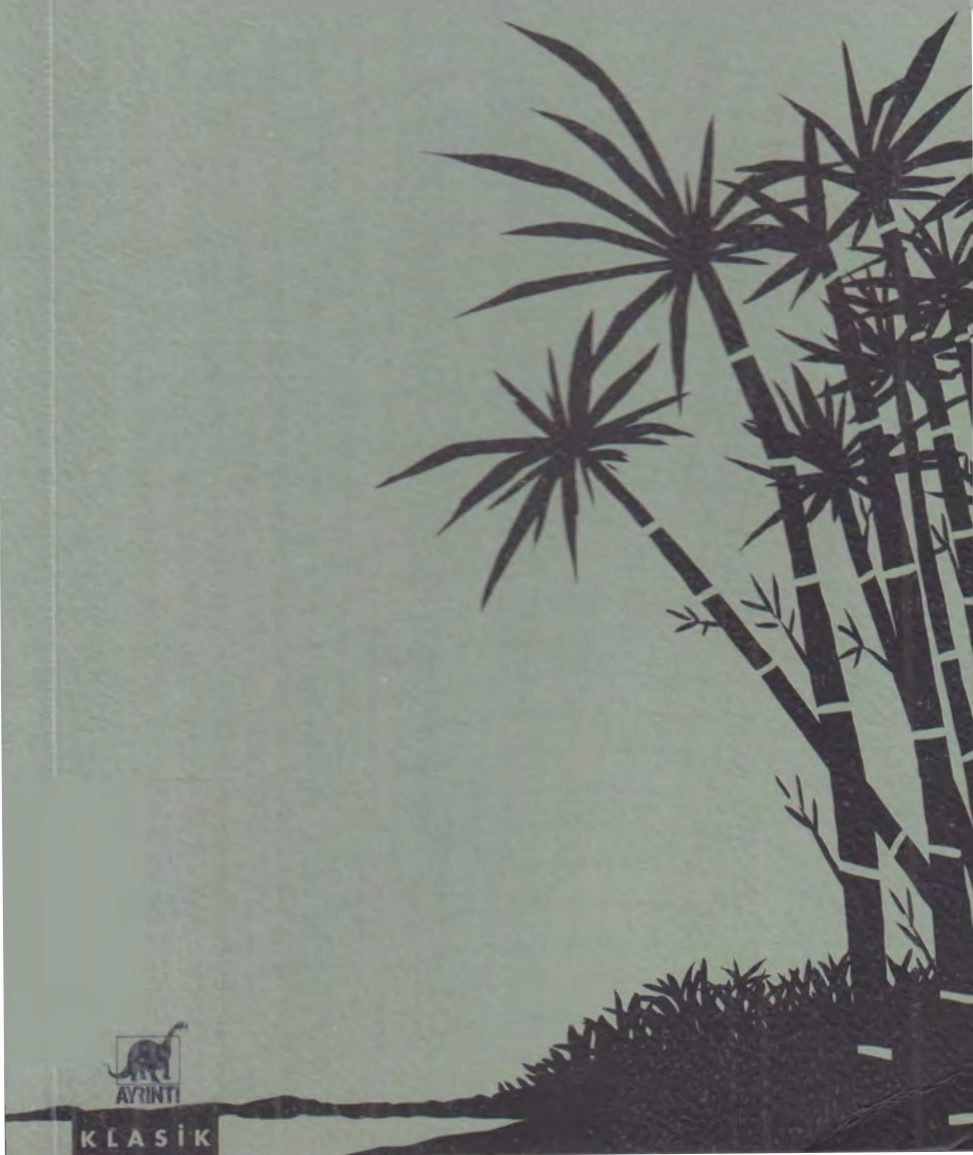
STEFAN ZWEIG

geleceğin ülkesi

zweig'ın brezilya izlenimleri

almanca aslından çeviren: ahmet arpad

AYRINTI

KLASİK

geleceğin ülkesi

zweig'ın brezilya izlenimleri

stefan zweig

almanca aslından çeviren: ahmet arpad

sunuş: stefan zweig

ayrıntı: 1196 / klasik dizisi: 36

geleceğin ülkesi
zweig'ın brezilya izlenimleri / stefan zweig

özgün adı / brasilien ein land der zukunft

almanca aslından çeviren / ahmet arpad

sunuş / stefan zweig

son okuma / ahmet batmaz

bu kitabın türkçe yayım hakları
ayrıntı yayınları'na aittir.

kapak illüstrasyonu / berat pekmezci

kapak ve görsel tasarım / gökçe alper

dizgi / kâni kumanovalı

baskı: ali laçin - barış matbaa-mücellit
davutpaşa cad. güven san. sit. c blok no. 286
topkapı/zeytinburnu - istanbul - tel. 0212 567 11 00
sertifika no: 33160

birinci basım: haziran 2018 / baskı adedi 2000
isbn 978-605-314-299-7 / sertifika no: 10704

ayrıntı yayınları basım dağıtım san. ve tic. a.ş.
hobyar mah. cemal nadir sok. no: 3 cağaloğlu - istanbul
tel: (0212) 512 15 00 faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr
info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi
facebook.com/ayrintiyayinevi
instagram.com/ayrintiyayinlari

stefan zweig

28 Kasım 1881'de Viyana'da varlıklı bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğdu. Fransızca, İngilizce, Latince ve Antik Yunanca dillerine vakıftır. Stefan Zweig Viyana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi aldı, 1904'te "Hippolyte Taine'nin Felsefesi" adlı tezini yazdı. Edebiyatın pek çok alanında eserler üretti. 1901'de ilk şiir kitabı *Gümüş Teller* yayımlandı. 1907-1909 yılları arasında Hindistan gezisi yaptı. Gerçek bir kültür insanı olan Zweig, hümanist bir entelektüeldir. Zweig her ne kadar kendisiyle yapılan bir söyleşide "Annem ve babam tamamen doğumla alakalı olarak Yahudi'dir," dese de dönemin pek çok toplumsal ve kültürel sorununa olduğu kadar Yahudilerin içinde bulunduğu özgül sorunlara da kafa yormuş, mevcut sorunlara demokratik ve kültürel çözümler aramıştır. Zweig'ın erken dönem denemelerini yayımlayan, Siyonizm'in kurucusu addedilen, bunun yanı sıra Viyana'nın ana gazetelerinden olan *Neue Freie Presse*'in editörü olan Theodor Herzl ile de tanışıklığı bulunmaktadır. Evi bir kültür merkezi gibidir, dönemin pek çok sanatçı ve düşünürü bu evi ziyaret eder. Zweig Avrupa'nın içinde bulunduğu krizden çıkabilmesi için "kültür" kavramı üzerinde durmuştur. I. Dünya Savaşı'nda arşiv memuru olarak görev alan Zweig'ın, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte kültüre duyduğu inançta bir kırılma yaşanır. 1933'te Naziler Zweig'ın evini silah bulunduğu gerekçesiyle basıp talan ederler. Silah bulunmamasına rağmen kendisinden bir savunma yazması istenir. Faşizmin entelektüellere soluk aldırmadığı bir dönemdir. Hitler'in şiddet politikaları tırmanınca Avusturya'yı terk edip İngiltere'ye gider. Yurdundan kopmak Zweig'ı derinden yaralar; bu tarihten sonra ülkesine dönemeyen ve sürekli bir ülkeden diğerine göç etmek zorunda kalan Zweig, 1940'da New York'a yerleşir ama ardından Brezilya'nın imparatorluk şehri olarak nitelendirilen Petropolis'teki bir Alman kolonisinin bulunduğu yerleşim yerine geçer. Yalnızlık, Avrupa'dan uzaklık, faşizmin zorbalıkları bitkin düşmüş ruhunu ve bedenini iyice zorlar ve daha fazla dayanamayıp 2 Şubat 1942'de karısı Lotte ile birlikte intihar eder.

ahmet arpad

Ahmet Arpad 1942 İstanbul doğumludur. Yazar, gazeteci ve çevirmen Burhan Arpad'ın oğlu. Orta ve lise öğrenimini Alman ve Avusturya okullarında tamamlayan Arpad, İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman Dili Edebiyatı yüksek öğreniminin ardından 1968 yılından bu yana Almanya'da yaşamaktadır. Bu ülkede serbest gazeteci, fotoğraf sanatçısı (30'dan fazla sergi) ve çevirmen olarak yaşamını sürdüren Ahmet Arpad, özellikle Heinrich Böll, Gerhard Hauptmann, Hermann Hesse, Stefan Zweig, Anna Seghers, Pablo Neruda, Johannes M. Simmel, Thomas Bernhard ve Harry Mulisch'in çeşitli eserlerini dilimize kazandırmıştır. Adı geçen yazarların öykü, roman, anı ve tiyatro dallarında yazdığı ve ülkemizde sayısız baskısı yapılan eserlerinde toplumcu yan özellikle dikkati çeker.

Ahmet Arpad 1999'da, Mercedes Benz'in uzun yıllar Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı yapmış olan Edzard Reuter ve Stuttgart'ın Büyük Kent Belediye Başkanlarından Prof. Manfred Rommel ile Baden-Württemberg Eyaleti Yönetimi, Stuttgart Belediyesi ve Robert Bosch Vakfı'nın desteğinde Alman-Türk Forum'unu kurmuştur. Ahmet Arpad Almanya Gazeteciler Cemiyeti Deutsche Presse Verband'ın (DPV) uzun yıllardır üyesidir. 1994-1995 Abdi İpekçi Gezi Yazısı yarışması ikincilik ödülü sahibi Ahmet Arpad aynı zamanda PEN Türkiye Merkezi, Salzburg Stefan Zweig Centre, Salzburg Üniversitesi bünyesinde kurulu Enternasyonal Stefan Zweig Cemiyeti'ne ve Türkiye Çevirmenler Meslek Birliği ÇEVBİR'e de üyedir.

Ahmet Arpad Alman Dili Edebiyatı'nın ünlü yazarlarını Türkçe'ye kazandırdığı için 2012 yılında, Almanya Federal Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Goethe Enstitüsü, Robert Bosch Vakfı ve S. Fischer Vakfı tarafından ortaklaşa verilen Tarabya Çeviri Ödülü'ne layık görülmüştür.

içindekiler

stefan zweig / sunuş /
brezilya üzerine düşünceler 11

geleceğin ülkesi
zweig'ın brezilya izlenimleri

tarih 27
ekonomi 85
brezilya kültürü 133
rio de janeiro 163
limana giriş 169
eski rio 173
kentte bir gezinti 179
küçük sokaklar 187
karşıtlar karışımı 191
belki yarın yitireceklerimiz 195
bahçeler, dağlar ve adalar 201
rio'da yaz 207
são paulo'ya bakış 213
kahve 223
yok olmuş altın kentlerde 231
uçaktan kuzey brezilya 249

Yeni bir ülke, muhteşem bir liman
Avrupa'nın önemsizliğinden uzaklaşma,
yeni siyasi görüşler, geleceğe dönük bir dünya,
çalışma insanını araştırmaya davet eden, neredeyse
bilinmeyen bir geçmiş
ve alışılmışın dışında eşsiz bir doğa,
yeni görüşlerle tanışma.

Avusturyalı diplomat Kont Prokesch-Osten'in 1868 yılında, Brezilya'da önerilen büyükelçilik görevine gitmeye karar veremeyen Joseph Arthur de Gobineau'ya yazdığı mektuptan...

stefan zweig

sunuş / brezilya üzerine düşünceler

Geçmişte yazarlar, yeni yapıtları piyasaya çıkmadan önce yaptıkları kısa bir açıklamayla onu niçin yazmış olduklarını, hangi görüşlerden yola çıkmış olduklarını okurlarına açıklardı. Bana kalırsa bu çok güzel bir gelenekti. Çünkü böyle yapan yazar okuruna doğrudan hitap ediyor, ikisi arasında daha başlangıçta bir açıksözlülük oluşuyordu. Yazar yapıtını okuyacak insanların tepkisini görmek, onların onayını almak istiyordu. Ben de şimdi dürüst olmak ve bugüne yazmış olduklarımın tamamen dışında bir konuya niçin el atmış olduğumu açıklamak istiyorum.

1936 yılında Arjantin'in Buenos Aires kentinde düzenlenen PEN Kulübü kongresine katılmam için gelen davetiyede etkinliğin ardından bir Brezilya gezisinin de mümkün olduğu açıklanıyordu. Benim bu yolculuktan pek büyük beklentilerim yoktu. Çünkü birçok Avrupalı ve Kuzey Amerikalı gibi ben de Brezilya üzerine görüşlerimde biraz üst perdeden sayılırdım. Benim gözümde Güney Amerika ülkelerini birbirinden ayırmak pek mümkün değildi. Hepsinde çok sıcak ve sağlıksız bir iklim vardı. Politik ortam sürekli huzursuzdu, mali durumları çöküntüye uğramıştı, yönetimlerinde hep düzensizlik geçerliydi. Bu ülkelerin sadece kıyı kesimlerindeki kentlerde medeni bir yaşam mümkündü. Bütün bu

olumsuz yanlarına karşın Güney Amerika ülkeleri eşsiz bir doğaya sahipti, ancak olumlu olanaklarından yararlanmasını bilmiyorlardı. Sözün kısası yeni bir yaşam başka ülkelere göçmek isteyen Avrupalılar için çok uygun bir kıtaydı. Fakat Güney Amerika ülkelerine yerleşmek isteyenlerin düşünsel alanda pek beklentisi olmaması gerekiyordu. Benim gibi mesleği coğrafyacılık, kelebek koleksiyonculuğu, avcı, sporcu veya işadamı olmayan birisi için oralarda 10 gün kalmak yeterli sayılırdı. PEN'in davetine yanıt vermeden önce, sekiz on gün yeterli, diye düşündüm. Sonra hemen Avrupa'ya dönmeye ve kendimi her zamanki işime vermeye niyetliydim. Şimdi burada o budalaca görüşlerimden söz etmekten çekinmiyorum. Çünkü ben Avrupalılar ve Kuzey Amerikalıların Brezilya üzerine görüşlerinde hâlâ pek bir şey değişmediğine kesinlikle inanıyorum. Brezilya ortaçağ denizcileri için nasıl bir "terra incognita" (Bilinmeyen ülke) olmuşsa günümüz insanları da bu ülkenin kültürü üzerine hemen hemen hiçbir şey bilmiyor. Tanıdığım kültürlü ve politikayla yakından ilgili birçok insan dünyamızın geleceğinde çok önemli bir rol oynayacağına inandığım bu ülke üzerine ya hiçbir bilgiye sahip değil ya da çok çapraşık, pek anlayamadığım görüşleri öne sürebiliyor. Güney Amerika yolculuğum sırasında transatlantikte tanıştığım Bostonlu bir tüccarın o kıtada sayısız irili ufaklı ülkenin yer aldığından söz etmesi beni çok şaşırtmıştı. Ben, Brezilya'nın Amerika Birleşik Devletleri'nden daha çok toprağa sahip olduğunu söyleyince şaka yaptığımı sanmıştı. Bana inanması için önümüze yaydığımız haritaya bakması gerekmişti. Başka bir örnek: İngiltere'nin ünlü bir edebiyatçısı okuduğum en son yapıtında roman kahramanını İspanyolca öğrenmesi için Rio de Janeiro'ya yolluyordu. Fakat o tek başına değildi. Bu edebiyatçı, Brezilya'da Portekizce konuşulduğunu bilmeyen sayısız insandan sadece biriydi. Ancak bu ülke üzerine yetersiz

bilgiye sahip insanlara burun kıvırmak bana yakışmaz. Çünkü ben de Brezilya'ya gitmek için Avrupa'dan ayrılırken bu ülke üzerine yeterince bilgi sahibi birisi değildim.

Ve günün birinde Rio'ya vardık. Transatlantikten inip ayağımı bu Güney Amerika ülkesine bastığımda gördüklerimle, yaşamımda o âna kadar hiçbir şeyin beni böylesine güçlü etkilememiş olduğunu hemen kavramıştım. Karşımdaki yepyeni bir dünya beni çok sarsmış, hayranlığın doruğuna çıkarmıştı. Çünkü beni burada bekleyen sadece, deniz, dağlar, kent ve doğadan oluşmuş eşsiz bir dünya değildi, o güne kadar yaşamış olduğum çok değişik bir kültür de beni bekliyordu. Burada karşıma çıkan Avrupa'dan alışmış olduğum düzenli ve özenli yapılar değil, gözü peklik isteyen, görkemin yanında eski kültürü de başarıyla koruyan yapılardı. Heyecanla çevreme bakınırken, renklerdeki coşku ve hareketliliği içime sindirirken hiç yorulmadım, eşsiz bir mutluluğa eriştim. O anda yaşadığım güzellik ve mutlulukla kendimden geçtim, ruhum coştu, rahatlayıp eşsiz bir iç huzuruna kavuştum. Görmeye hiç doymadım. Brezilya ziyaretimin son günlerinde ülkenin iç bölgelerine bir yolculuk yapmaya karar verdim. Sao Paulo'dan yola çıkıp Campinas yönünde on iki, on dört saat süren bir yolculuk yaptım. Bu yolculuğun sonunda kendimi ülkenin göbeğinde sandım. Ancak tekrar Sao Paulo'ya dönüp de haritaya baktığımda on dört saatlik tren yolculuğuyla sadece Brezilya topraklarında biraz ilerlemiş olduğumu fark ettim. İşte o gün bu ülkenin nasıl inanılmaz bir büyüklükte olduğunu kavradım. Bence Brezilya bir ülke değildi, o bir kıtaydı. Bol ve bereketli, el değmemiş topraklarındaki kullanılmaya hazır, el değmemiş hazinelerin beklediği bu dünyada üç yüz, dört yüz, beş yüz milyon insana daha yer var. Bütün hızlı girişimlere karşın bu ülkede gelişmeler henüz başlangıcında. Brezilya'nın yapılacak yürekli atılımlarla gelecek nesiller için kanımca inanılmaz bir önemi olacak. Yola

çıkarken yanıma gereksiz yere aldığım Avrupalı gururu bu ülkede geçirdiğim günlerde çabucak eriyip gitti. Tekrar yurduma dönerken, Brezilya'da dünyamızın geleceğine şöyle bir baktığım inancını taşıyordum.

Beni Avrupa'ya geri götürecek transatlantik yıldızların altında pırıl pırıl ışıldayan Rio de Janeiro'dan yavaş yavaş uzaklaşırken kent, sayısız sokak lambasının oluşturduğu sonsuz inci kolyesinin ardında her zamankinden daha güzel ve gizem doluydu. Ben o anda Rio'yu son kez görmemiş olduğuma, daha doğrusu onu bilinç dolu yaşamamış olduğuma inandım. Ve o anda kararımı verdim, ertesi yıl tekrar buraya gelecektim. Kendimi bu yolculuğa daha iyi hazırlayacak ve daha uzun süre kalarak bu kısa ziyaretimde yaşadığım duyguları tekrar ve doruğunda yaşayacaktım. Oluşmakta olanları, gelmeye hazırlananları ve gelecekte bizi bekleyenleri görmek, barışın güvenini bu ülkede hissetmek, cana yakın insanların misafirperverliğini bilinçli yaşamak istiyordum. Ancak kendi kendime vermiş olduğum sözü tutamadım. Çünkü İspanya'da bir iç savaş başladı. Avrupa'ya sakin günler gelene kadar bekle, dedim kendi kendime. Fakat 1938 yılı geldiğinde Avusturya "teslim oldu". Yine sakinliği, ortalığın biraz olsun yatışmasını bekledim. Aradan bir yıl daha geçti, 1939 oldu. Sıra Çekoslovakya'ya geldi, hemen ardından Polonya toprakları ele geçirildi ve sevgili Avrupa'mıza herkesin herkese saldırdığı, ülkelerin kendini intihara sürüklediği savaş geldi. Yıkılmakta olan dünyamdan kendimi bir süre için kurtarmak, huzura kavuşmak ve yitirmekte olduğum yaratıcılığıma yeniden can vermek isteği her geçen gün daha çok ruhumu doldurdu. Ve sonunda bu ülkeye yine geldim. Onu daha yakından tanıyıp başkalarına da anlatabilmek için kendimi yıllar öncesine göre çok daha iyi hazırladım.

Ancak anlatacaklarımın her açıdan başarılı olmayacağını, olamayacağını da biliyorum. Çünkü Brezilya gibi öylesi-

ne dev bir ülkeyi herşeyi ile kadar tanımak bizler için olanak dışı. Buraya geleli altı ay oldu. Bütün çabalarıma ve yaptığım değişik yolculuklara karşın bir imparatorluğu andıran bu dev ülkeyi tümüyle tanımasını başaramadım. Çok eminim, "Ben Brezilya'yı tanıyorum" diyebilmek için insana bir ömür yeterli değil! Bu ülkede henüz görmemiş olduğum, her birinin toprak büyüklüğü Fransa veya Almanya'yı aşan sayısız vilayet var. Bugüne kadar bilim heyetlerinin bile ayak basmadığı Mato Grosso ve Goiaz bölgelerine, Amazon'ların ıssız ormanlarına gidebileceğimi hiç sanmıyorum. Ucu bucağı görünmeyen, el değmemiş topraklara serpilmiş sayısız yerleşimdeki insanların yaşamını ve kültürünü yakından görüp tanımak olanağını da bir gün olsun elde edemeyeceğim. Ülkenin sonsuz akarsularında dolaşan Barqueiros kavmini, Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarında yaşayan Caboclos kavmini, elmas arayıcısı Garimpeiro'ları, büyükbaş hayvan yetiştiren Vaqueiro'ları, uçsuz bucaksız ormanlarda kauçuk plantasyonlarında çalışan Gaùcho'ları, ülkenin güneydoğusundaki Minas Gerais eyaletinin Seringueiro ve Sertanejo kavimlerini yaşamım boyunca göremeyeceğim... Eski evlerde hâlâ Kayser Wilhelm'in, yeni yapılmış evlerde ise Hitler'in fotoğrafı asılı olduğu söylenen Alman kolonisi Santa Catarina'ya, Sâo Paulo'dan ülkenin içine uzanan topraklarda Japon kökenli insanların kurmuş olduğu bilinen yerleşim merkezlerine de henüz gidemedim. Balta girmemiş ormanlarda yaşadıkları söylenen yerlilerin yamyam olup olmadığını da hiç kimse kesinlikle söyleyemiyor.

Brezilya'nın doğasını da fotoğraflardan ve kitaplardan tanıyorum. Yemyeşil Amazon bölgesinin eşsizliğini yaşamak için yirmi güne yakın süren sıkıcı bir nehir yolculuğu yapmadım, ülkeyi baştan başa geçip Peru ve Bolivya sınırına ulaşmadım, Brezilya'nın dev ve tarihiyle ünlü nehri Rio Sao Francisco'da yapılan on iki günlük gemi yolculuklarına da

iklim izni vermediği için katılmadım. Doruğundan Brezilya'nın yüksek yaylalarının, Minas Gerais'ın, hatta daha da ötelerdeki Rio de Janeiro'nun göründüğü üç bin metrelik Itatiaia'ya da çıkmadım. Görenlerin, Niagara'yı kat kat geride bıraktığını söyledikleri, suları köpüre köpüre onlarca metre aşağı düşen, doğa harikası dev şelale Iguassú'ya gitmedim. Elimde balta sonsuz ormanların karanlığında yürümedim. Orada geçirdiğim aylarda yaptığım yolculuklara, okuduğum sayısız kitaba ve edindiğim düzinelerle kitaba karşın Brezilya'yı uygar yaşamından öteye tanıyamadım. Bu süreçte tanışlık ettiğim Brezilyalılar içinde ülkelerinin zor adım atılan derinliklere gitmiş olmayı başaran sadece iki veya üç kişiye rastlamam beni bir yerde teselli ediyor. Trenler, nehir gemileri ve otomobiller de insanları belli bir noktaya kadar götürebiliyor. Çünkü onların da bu "imparatorluğun" inanılmaz büyüklüğü karşısında elleri kolları bağlı! Şunu da dürüstçe itiraf etmeliyim, Brezilya'nın ekonomik, mali ve politik geleceği üzerine kafa yormak, varsayımlarda bulunmak veya kesin görüşlere sahip olmak da benim için mümkün değil. Ekonomi, toplumbilimi ve kültürel açıdan Brezilya'nın sorunları çok yeni, çok değişik ve topraklarının uçsuz bucaksız oluşu nedeniyle de o kadar karmaşık ki, bu sorunların altından kalkabilmek için her dalda büyük uzman heyetlerine gereksinim var. Şu sıralar büyük atılımlarla kendi kimliğini bulmakta çaba gösteren bu ülkeyi her şeyiyle tanıyıp kesin görüşlere sahip olmak mümkün değil. Brezilya'ya yabancı birisi elde ettiği bilgileri kâğıda dökene kadar geçen süreçte oluşan yeni istatistikler ve yayınlanan resmî bültenler hepsini geçersiz kılıyor. Değişik bakış açılarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan şu gerçek bence oldukça önemli: Düşünsel ve töresel açıdan baktığımızda günümüz Brezilya'sının bütün dünya ülkeleri arasında çok değişik bir yeri var.

Her nesili ilgilendiren bu önemli konu aynı zamanda bir sorun olarak da ortaya çıkıyor, nasıl çözüleceği üzerine kafa yormamıza neden oluyor. "Irk, sınıf, renk, din ve inanç farklılıklarına karşın dünya toplumların barış içinde yaşaması nasıl mümkündür?" gibi önemli bir soruya yanıt bulduğumuz anda sorunu çözmüş oluruz. Ancak o nesilden nesile her toplumda, her devlette yeniden alevlenmekte. Çok değişik ve çapraşık gerçeklerin bir araya geldiği Brezilya'da bu sorunun önemi birçok başka ülkeye göre sınırsızdır. Ancak bulunan çözümün mükemmelliğine olan hayranlığım bu kitabı yazmama neden olmuştur. Benim görüşüme göre dünya toplumları Brezilya'da yaşananlara ilgi duymalı, orada gerçekleştirenlere hayran olmalı...

Etnolojik yapısının yanı sıra Avrupa'dan gelen ulusalcılık ve ırkçılık çılgınlığını da göze alırsak Brezilya dünyamızın en parçalanmış, en kavgacı ve en huzursuz toplumu olmalıydı. Günümüz Brezilya'sında günlük yaşamda, sokak ve pazar yerlerinde yapılacak bir gezintide birbirinden değişik, fakat kaynaşıp ülke toplumunu oluşturmuş sayısız ırktan insanla karşılaşmak mümkün. Bunlar kimler? Bu toprakları ele geçirmiş ve sömürmüş Portekizlilerin torunları, iç bölgelerde binlerce yıldır yaşayan yerliler, köle olarak Afrika'dan getirilmiş milyonlarca zenci ve kolonileştirilmiş topraklara geçmiş yüzyıllarda göç etmiş İtalyanlar, Almanlar ve Japonlar. Bir Avrupalı olarak karmakarışık bir toplumu oluşturan bu değişik ırk insanlarının, önce gelenlerin kendilerinden sonra gelenlerle, beyazların siyahlarla, Amerikalıların Avrupalılarla, koyu tenlilerin sarı tenlilerle, çoğunluğun azınlıkla sürekli bir ayrıcalık savaşımı verdiği düşünebilir. Ancak daha dış görünümleriyle ayrı ırklardan olduğu hemen anlaşılan insanların barış ve huzur içinde yaşadığını gören yabancı şaşırmadan edemiyor. Değişik kökenlerine karşın güçlü bir tutkunun peşinden gidiyorlar, kusursuz bir Brezil-

yalı olabilmek, yeni ve güçlü bir üniter devleti gerçekleştirebilmek uğruna kökenlerinin özelliklerini her zaman pek fazla ön plana çıkarmıyorlar. Irklar arasında farklılığı ön plana çıkararak çok anlamsız sorunlar yaratılan Avrupa'da insanların yaşam dünyası yıkılırken, Brezilya aynı sorunun altından başarıyla kalkmasını bilmiş. Ender bir yarış atı veya bir köpek yetiştirir gibi "Eski Dünya" Avrupa'da "ari ırk" insan yaratma çılgınlığı hüküm sürerken, son yüzyıllarda bu Güney Amerika ülkesinde "siyah ve beyaz, kahverengi ve sarı tenli insanlar toplumu oluşturur" ilkesinden yola çıkılarak, bireylerinin sınırsız barış içinde yaşadığı bir Brezilya ulusu yaratılmıştır. Başka ülkelerde toplumu oluşturan vatandaşların yaşamın her alanında kesinlikle eşit haklara sahip olduğu teorisi yazıldığı kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmken, burada okullardan devlet dairelerine, kiliselerden askeriyeye, üniversite öğrencilerinden kürsü profesörlerine, kısacası gerçek yaşamın her alanında eşit haklar geçerli. Her ırktan ve renkten küçücük çocukları el ele, kol kola okula giderken görmek insanı duygulandırıyor. Çok küçük yaşlarda başlayan bu duygusal bağlılık ileri yaşlarda da hiç kopmadan sürüyor, akademisyenlerden devlet adamlarına kadar uzanıp gidiyor. İnsanlar arasında renk farkı yok, sınıflar arasında burnu büyüklük geçerli değil, yan yana; bir arada yaşam çok olağan, insanların ortak dilinde aşağılayıcı tek kelimeye rastlanmıyor. Bizlerin yaşadığı topraklarda toplumlar ve uluslar arasında alay ve nefret dolu sözler çok geçerliyken, burada zencileri veya yerli halkı aşağılayan, onları reddeden tek kelime yok. Irkçı görüşleriyle ünlü Fransız diplomat ve yazar Joseph Arthur de Gobineau'nun: "Bütün Brezilya'da karşılaştığım safkan tek insan Kayser II. Dom Pedro'ydu" sözlerini biraz abartma olarak kabul etmeliyiz. Bu belki Brezilya'ya yeni ayak basanlar için geçerlidir, ancak ülke topraklarında yaşayan insanların çoğunluğunun damarlarında değişik kanların

aktığı da bir gerçektir. Bu, bizim toplumumuzda yıkıcı görüşleriyle tanınan çılgın ırk kuramcıları için bir "günah"tır, Brezilya'da ise ulusal kültürü ayakta tutan değerli bir "bağlayıcı madde"dir. İşte son dört yüz yılda yaratılan "mucize" ulus böyle bir inancın oluşturduğu temeller üzerine kurulmuştur. Bu ülkede aynı havayı ciğerlerine çeken, aynı yaşam koşullarından yararlanan, karşılıklı uyuma inanan bireyler günümüz toplumunu yaratmışlardır. Nazilerin "Safkan insanların yaşamadığı toplumlar parçalanır" çılgın inancının yanlış olduğu bu ülkede en güzel şekilde kanıtlanmakta.

Melez insanlar arasında gördüğünüz güzel kadınlara ve çocuklara dünyanın başka hiçbir ülkesinde rastlamak mümkün değildir. Vücutları filiz gibi, hareketleri yumuşak bu insanlar zeki, alçakgönüllü ve saygılı. Ülke toplumunda yaşanan olgun hoşgörü ve hafif melankoli, insanlarını Kuzey Amerika'nın davranışları sert, yerine göre de fazla girişken insanlarından ayıran en önemli özellik. Bu karışımdan ayrışan öfkeli, bu nedenle de tehlike oluşturan gruplaşmalar da yok değil. Ancak nasyonalist veya ırkçı denebilecek kavgacı insanların bir araya gelmesi Brezilya'da üniter ulus bilincinin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Bu ülkeye ayak basan insanların çocuklarının kendini Brezilyalı hissetmesini mucize kabul etmek gerekir. Burada yaşanan gerçeklerin inkâr edilemeyecek gücü dogmatiklerin yazıldığı kâğıtlarda kalmaya mahkûm kuramlarının yanlış olduğunu kanıtlamaktadır. Brezilya'da gözle görülen ve yaşanan "deneme", renkler ve ırklar arasında fark olduğu tezini çürüttüğü gibi insanlığa çağlar boyunca yaşadığı en büyük felâketi ve kavgayı getirmiş olan bir çılgınlığın nasıl engellenebileceğinin de güzel kanıtıdır!

İşte bütün bunlar yeni gelen birinin ülkeye daha adımı atar atmaz kendini huzur içinde hissetmesinin nedenleridir. İlk günlerde bunun, her misafire gösterilen nezaket ve güler

yüzlülük olduğunu sanan biri gerçekte uyum içindeki topluluk yaşamının doğasından kaynakladığını ve bütün ulusa bulaşmış olduğunu kısa süre sonra kavrıyor. Avrupa'da hüküm süren çılgınca gerginlikten kısa süre önce kaçmış olan bir kişi, burada insanların her türlü kinden uzak bir yaşam sürdürdüklerini çabuk fark ediyor. On yıla yakın sinirlerimizle oynayan inanılmaz o gerilim Brezilya'da hemen hemen yok. Bütün ayrılıkları –özellikle günlük toplum yaşamında– Avrupa'daki yaşamla kıyasladığımızda, buradakiler keskinliklerini yitirmiş, uçları zehirli olmayan kılıçlar. Politika Brezilya'da bütün kötü yanlarıyla insanların özel yaşamına girmiyor, düşünce ve duygularında odak noktasını oluşturmuyor.

Ülkeye atılan ilk adımlarla ve daha sonraki günlerde de bu dev toplumda insanların çok dostça, hiç çıkar beklemeden bir arada yaşadıklarını sezmek sizi hem şaşırtıyor, hem de mutlu ediyor. Irk ve sınıf kiniyle dolu bir toplumdan kendini buraya atan kişi insancıl bir dünyanın huzur dolu havasını ciğerlerine çekip mutlu oluyor. Brezilya'da insanların, bizimkiyle karşılaştırıldığında hiç şüphesiz çok rahat ve kayıtsız bir yaşamı var. Burada yaşayanlar iklimin de etkisiyle daha az şiddete dönük, daha az dinamik bir yaşam sürdürüyorlar. Çok atılgan oldukları da söylenemez. Günümüz Avrupa'sında ise ne yazık ki bu kişisel özelliklere bir halk toplumun sahip olması gereken değerler gözüyle bakılıyor. İnsanı hırsa, açgözlülüğe sürükleyen ve bunun sonucu olarak da ruhsal gerilimlere neden olan yaşam türünden başkasını tanımayan bizler Brezilya'da karşımıza çıkan rahat ve sakin günlük yaşamdan tat alıyoruz, onunla mutlu oluyoruz. Bu ülkede her şeyin mükemmel olduğunu söyleyerek kesinlikte bazı gerçekler karşısında gözlerimi kapatmak da istemiyorum. Brezilya'da birçok değişim ya henüz başlangıcında ya da geçiş aşamasında. İnsanlarının büyük bir bölü-

münün yaşam beklentisi bizimkiyle karşılaştırıldığında çok daha düşük. Elli milyon nüfuslu ülkede endüstrinin teknik-sel olanaklarını ve üretimini Avrupa'da bir küçük ülkeyle kıyaslayabiliriz. Resmî daireler henüz doğru dürüst bir düzene girmemiş olduğu için çalışmaları randımanlı değil, tutukluk ve tıkanıklıklara yol açıyor. Ülkenin içlerine doğru yapılacak birkaç millik yolculuklar sizi yüz yıl öncesinin basit yaşamına geri götürüyor. Bu ülkeye yeni ayak basan birisi günlük yaşamda insanların dakik olmamasına, verdiği her sözü kimi zaman yerine getirmemesine ve toplumun bazı kesimlerinde umursamazlığın hüküm sürmesine alışmak zorunda. Kısa bir süre için Brezilya'ya gelen, çoğu zamanını lüks otelinde geçiren, yolculuklarını otomobille yapan kişi ülkesine dönerken, geldiği "medeni" kültürün verdiği üstünlük duygularının da etkisiyle bu ülkeyi geri ve yetersiz bulabilir. Ancak son yıllarda yaşanan olaylar "medeniyet" ve "kültür" sözlerinin anlamı üzerine görüşlerimizi kökünden değiştiriyor. Ülkede toplam varlığın ne kadar olduğu, kişi başına kaç mark, kaç otomobil, kaç banyo, kaç radyo düştüğü, ne kadar sigorta ödendiği üzerine yapılan istatistikler toplumun insanları için her şeyden daha önemliydi. İstatistik listelerinden yola çıkıldığında en güçlü üretime, en yüksek tüketime ve en yüksek kişisel varlığa sahip ülkeler üstün kültürlü ve en uygar ülkelerin başında gelir. Ancak burada unutulan önemli bir unsur var. O da, kanımca kültürü ve medeniyeti oluşturan insancıl görüşler! Avrupa'da yaşadıklarımız, canavarlığın insanlığın üstüne çıkmasını hiçbir gücün engelleyemediğini bizlere kanıtladı. Sadece yirmi beş yıl aralıkla kendini canavara iki kez teslim ettiğini yaşamak zorunda kaldık. Bu nedenle toplumlar arasında bir sıralama yaparken ülkelerin endüstri, mali ve askerî gücünden değil barışsal görüşlerinden ve insancıl tutumlarından yola çıkmalıyız.

Benim görüşüme göre bu değerlendirmede Brezilya dünyanın en örnek, bu nedenle de yaşanmaya değer en sevimli ülkesi! Bu ülke, hiç savaşa girmemiş, savaşlardan nefret ediyor. En son savaşı bundan yüz yıl önce yaşamış, çıldırmış bir Paraguaylı diktatörle mücadele etmiş. Brezilya geçmiş yüzyıllarda komşularıyla olan bütün sınır sorunlarını uluslararası mahkemelerin aracılığı ile barış içinde halletmiş. Ülkenin gururu ve kahramanları her zaman ordusuyla generalleri değil, Rio Branco gibi iyi geçinmesini bilen ve aklını kullanarak savaşlara girmeyen devlet adamları oldu. Brezilya'yı yüz yıllar boyu başka toprakları ele geçirmek istemeyen, emperyalist eğilimleri olmayan kişiler yönetti. Ne komşuları ondan, ne de o komşularından bir gün olsun toprak talebinde bulundu. Politika bölgede barışı tehlikeye hiç sokmadı. Yarın ne olacağı bilinmeyen günümüzde de bu ulusun anlaşmaya veya uzlaşmaya yönelik güçlü iradesinde bir değişiklik olabileceği düşünülemez. Çünkü yönetenlerin yumuşak başlı, iyi geçinmeyi seven, davranışları insancıl kişiler olması bir rastlantı değil, bu topraklarda yaşayan insanların doğasal kişiliğinden, Brezilyalının doğuştan hoşgörüsünden kaynaklanan ve onu başka toplumlardan ayıran bir nitelik. Brezilya tarihinde kanlı din kavgaları yaşamamış, topraklarında engisizyon mahkemelerinin ölüme mahkûm ettikleri insanlar yakılmamış, kölelere hep çok insancıl davranılmıştır. Ülke içinde ihtilaller ve hükümet devirmeleri her zaman kansız sonuçlanmıştır. Brezilya'nın özgürlüğüne kavuştuğu tarihten sonra insanları ayaklanmaya ve ihtilale kışkırtanlar da ölüme mahkûm olmamıştır. Halkı kim yönetirse yönetsin toplumun içinde yaşadığı barış ve huzur dolu yaşamı bozmaya hakkı olduğunu bilir. Bu nedenle bütün Güney Amerika ülkeleri arasında Brezilya en demokratik ve en ılımlı krallar tarafından yönetilmiştir. Günümüzde diktatör bir yönetim başta olsa da, kişisel özgürlüklere açık oluşu

ve toplumun memnun yaşaması nedeniyle birçok Avrupa ülkesindeki diktatörlerle kıyaslanamaz. Tüm hedefleri barışa yönelik bir Brezilya'nın varlığı bizler için çok önemlidir. Çılgınlık ve nefretin yıkmaya başladığı dünyamıza medeniyet ve huzur geri dönerken yeni kurulacak ortak yaşamda bu Güney Amerika ülkesini kendimize örnek almalıyız. Dürüst güçlerin dorukta olduğu her yerde onlara destek vermek görevimizdir. Yıkıntılar içindeki çağımızda yepyeni bir gelecek ve yepyeni bir yaşam şansı sezdiğimizde toplumların dikkatini bu ülkeye ve oradaki olanaklara çekmek görevimizdir.

İşte bütün bunlar bu kitabı yazmış olmamın nedenleri.

geleceğin ülkesi

zweig'ın brezilya izlenimleri

tarih

Uçsuz bucaksız topraklarını kaplayan, gizem dolu şarkılar mırıldanan yemyeşil ormanlar, uğuldayan dalgaları göz alabildiğine uzanan bucaksız kıyılarına vuran sonsuz denizler, sonu gelmeyen akarsular, dorukları göğün derinliklerine yükselen dağlar ülkesi dev Brezilya binlerce yıldır burada. 22 Nisan 1500 gecesi aniden ufukta beyaz yelkenler beliriyor. Geniş gövdeli koskocaman savaş gemilerinin dev yelkenlerinde Portekiz'in kırmızı haçı çok uzaklardan seçiliyor. Yavaş yavaş yaklaşıyorlar. Ertesi sabah ilk gemiler yabancı kıtanın sonsuz kumsallarına demir atıyor.

1500 yılının mart ayında Pedro Àlvares Cabral komutasında Tajo Nehri'nin Atlantiğe kavuştuğu kıyılardan yola çıkmış olan donanmanın amacı, Camões'in şiirlerinde söz ettiği, Ümit Burnu'nu aşarak Hindistan'a ulaşmış olan Vasco da Gama'nın yolculuğunu tekrarlamaktı. Kitaplarda yazdığına göre ters rüzgârlar Vasco de Gama'yı Afrika kıyılarından batıya, o günlerde İlha de Santa Cruz adı verilen bir adaya sürüklemişti. Brezilya'yı keşfeden kişinin –Alfonso Pinzon'un Amazon bölgesine yapmış olduğu yolculuğu bir kenara bırakırsak– rüzgâr ve dalgaların da yardımıyla Portekizli denizci Pedro Àlvares Cabral olduğu söylenir. Ancak

tarihçilere göre bu keşif tamamen bir rastlantı değildi. Çünkü Vasco de Gama'nın notları ona kılavuzluk yapmıştı. Cabral'le aynı gemide yolculuk yapmış olan Pêro Vaz de Caminha'nın yazdığına göre Batı Afrika kıyılarındaki Yeşilburun (Cabo Verde) Adaları'nı geçince filo rotasını doğu yönünde çevirmişti. Bu nedenle Cabral ve adamlarını batıya götürmüş olan ve Ümit Burnu yerine Brezilya kıyılarına demir attıran güçlü rüzgârlar değildi. Bu batı yönünde bilinçli yapılmış bir yolculuktu. Hatta kimi tarihçilere göre zamanın kralı Cabral'a batıya yelken açmasını emretmişti, çünkü Portekiz Kraliyeti Brezilya'nın keşfinden önce bu kıta üzerine gizli bilgilere sahipti. Portekiz tarihinde daha büyük başka bir sırdan da söz edilir. 1755 büyük Lizbon depreminde yıkılan kraliyet arşivlerinde yok olan belgeler arasında Brezilya'yı gerçekte kimin keşfetmiş olduğunu açıklayan yazıların da bulunduğu söylenmektedir. Bu nedenle Güney Amerika'nın sonsuz topraklarını ilk keşfedenin kimliğini insanlık hiçbir zaman öğrenemeyecektir. Anlatıldığına göre Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinden hemen sonra bu yeni kıtanın daha yakından incelenmesi amacıyla yola çıkarılan bir Portekiz gemisi yeni bilgilerle geri dönmüştür. Başka kaynaklara göre ise Kolomb kralın huzuruna çıkmadan önce Portekiz sarayı batıda yeni bir kıtanın varlığından haberdardı, ancak bu bilgileri kıskanç komşularından büyük bir dikkatle gizliyordu. Avrupa'nın dünyayı keşfetmeye başladığı yüzyıllarda tahttakiler denizcilikle ilgili her türlü bilgiyi askerî veya ticari bir devlet sırrı gibi değerlendiriyor, onları yabancı güçlere iletenler ölümle cezalandırıyordu. Bu gibi bilgileri içeren her türlü harita, deniz haritaları, gemi güzergâhları belgeler, kaptan notları altın ve değerli taşlar gibi sarayın hazine dairesinde saklanıyordu. Bu sırların zamansız ağızdan kaçırılması büyük sorunlara neden olabilirdi, çünkü Vatikan'ın resmî açıklamasına (İnter caetera) göre Batı Afrika'nın Ye-

şilburun Takımadalarının yüz mil batısındaki sular İspanya Kraliyeti'ne aitti. Daha ötelere keşife giden filosu bu sulardan geçtiği için Portekiz elindeki bilgileri hemen açıklamayı doğru bulmuyordu. Çünkü böyle bir açıklama kesinlikle Portekiz'in aleyhine olurdu. Önce Güney Amerika'da keşfedilen yeni toprakların İspanya'ya değil Portekiz Kraliyeti'ne ait olduğu resmen kabul edilmeliydi. Bunun resmen kabulü 7 Haziran 1494 tarihli, Amerika'nın keşfinden kısa süre sonra imzalanan Tordesillas Antlaşması'yla gerçekleşmişti. Bu antlaşmaya göre Yeşilburun Takımadalarının yüz mil batısından sonraki sular Portekiz Kraliyeti'nin olmuştu. Böylelikle Portekizli denizciler varlığı önceden bilinen, fakat sır gibi saklanan Güney Amerika kıyılarına artık resmen ayak basabilirdi. Bu nedenle Pedro Àlvares Cabral komutasındaki filonun rüzgâr ve dalgaların etkisiyle batıya sürüklenmiş olmasına bir rastlantı gözüyle bakmamak gerekir.

Bazı tarihçiler şu varsayımı kabul ederler: Portekiz kralı keşif yolculuğuna yolladığı Cabral'a verdiği gizli emirle, varlığı bilinen, fakat gizli tutulan yeni toprakları "büyük bir rastlantıyla" keşfetmesi için (ilerde İspanya kralına yazdığı gibi "milagrosamente") donanmanın mümkün olduğu kadar batıya gitmesini istemişti. Donanmanın yaptığı yolculuğun günlüğünü tutan ve Brezilya topraklarının keşfedilmiş olduğunu saraya bildiren Pêro Vaz de Caminha'nın yazdıkları da bu varsayımı destekler nitelikte. Günlüğündeki notlardan hiç beklemedikleri bir anda yeni toprakları keşfetmiş oldukları kanısı uyanmıyor. Günlüğünde ne bir şaşkınlık, ne de sevinç var. Her şey bekledikleri gibi gerçekleşmişe benziyor. Donanmadaki adı bilinmeyen ikinci yazıcı da Brezilya topraklarını "keşfini" *che ebbe grandissimo piacere (büyük bir sevinç yaşadık)* sözleriyle geçiştiriyor. Onlar bir süre önce Kolomb gibi Asya yönünde gidip Hindistan'a ulaştıklarını sanmıyorlar. Yazılanlarda tek sevinç gösterisi yok, yazılanlar

kupkuru ve buz gibi. Sanki onlardan beklenen bir görevi yerine getirmişler, Güney Amerika topraklarına ulaşmışlardı. Bu onlar için yepyeni bir keşif değildi. Günün birinde, ondan önce Amazon bölgesinin kuzeyindeki topraklara gitmiş olduğu söylenen Pinzon'un bu yolculuğunu kesin kanıtlayan belgeler bulunmadıkça Cabral'ın 22 Nisan 1500 tarihinde Brezilya'ya ulaşan ilk kişi olduğu gerçeği dünya tarihinin sayfalarında kalacaktır.

Bu yeni ülke topraklarına basan denizcilerin ilk izlenimleri olağanüstü olur. Çok verimli topraklar, ılık bir iklim, suları kana kana içilecek eşsiz kaynaklar, cana yakın, dostça yerli halk... İleriki yıllarda Brezilya'ya ayak basan herkes Cabral'dan bir yıl sonra bu ülkeye gelen Amerigo Vespucci'nin şu sözlerini tekrarlar: "Eğer üzerinde yaşadığımız dünyada bir cennet varsa bu topraklarda olmalı!" Yeni gelenlerin karşısına çıplaklığın tüm masumiyetiyle çıkan yerli halk onları çok içten karşılar. Yeni misafirlerine merakla yaklaşan erkeklerin davranışları içtendir. Güzel vücutlu kadınlar (ilerde bu ülkeye gelecek bütün gezginlerin de yazacağı gibi) her şeyden yoksun çok uzun bir yolculuğun ardından bu topraklara ayak basan denizcilere bütün sıkıntılarını çabucak unuttururlar.

Ancak Brezilya'ya ilk gelenlerin ülkeyi ele geçirmeye, iç bölgelerini keşfetmeye zamanları yoktu. Gizli bir görevi yerine getirmiş olan Cabral'ın mümkün olduğu kadar çabuk başka hedeflere gitmesi gerekiyordu. Onun daha önemli ve resmî bir görevi vardı: Bir an önce Hindistan'a yelken açmak zorundaydı. Brezilya'da sadece on gün kalan Cabral, yardımcısı Gaspar de Lemos'a, yeni meyveler, bitkiler ve hayvanlar yükledikleri gemisini kıyı boyunca kuzeye yönlendirmesini ve Atlantik'i geçerek Portekiz'e dönmesini, keşfettikleri topraklar üzerine bilgi vermesini emrettikten sonra 2 Mayıs günü Afrika'ya doğru yola çıkar.

Cabral'ın donanmasının yeni bir ülkeyi rastlantı sonucu keşfetmiş olduğu haberiyle Portekiz kralı sevinir, ancak bu pek bir büyük coşkuya neden olmaz. İspanya Kraliyeti, yollanan bir mektupla yeni toprakların keşfi üzerine bilgilendirilir. Bunun amacı, Brezilya'nın ileride resmen bir Portekiz kolonisi sayılacağını komşunun baştan kabullenmesidir. Ancak onlarca yıldır dünyanın çok ülkesini keşfetmiş olan küçük Portekiz için bu yeni topraklar zamanla yük olmaya da başlar. Hindistan'a uzanan yeni yol keşfeden Portekiz'e baharat tekeli bu arada inanılmaz kazançlar sağlamaya başlamıştır. Kalküta'da, Malezya'da yüzlerce yıldır inanılmaz değerde taşların, çok ender kumaşların yanı sıra eşsiz porselenlerin, yepyeni yiyeceklerin olduğu ve alınmaya hazır beklediklerini Lizbon bilmektedir. Bütün Portekiz, Avrupa'dan üstün bir kültürün ürünlerini ve Uzakdoğu'nun görkemini ele geçirmek düşüyle coşmaktadır. Gözü pek ve yiğit insanlar yollara koyulur. O güne kadar dünya tarihinde benzeri görülmemiş olan bu sonsuz coşku bir zamanlar Büyük İskender'in Hindistan'a yaptığı o yürüyüşü anımsatıyor denebilir.

Portekizli şair Luís Vaz de Camões'in 1572 yılında yazdığı kahramanlar destanı *Luisade* bile, o günlerde çok uzak ülkelere yapılan tehlikeli serüvenlere katılmak, maceralar yaşamak, yeni şeyler keşfetmek merakıyla yanıp tutuşan insanların sonsuz coşkusunu yeterince anlatamaz. Ancak o günlerde çok az kişinin tanığı dev okyanusu aşarak üç kıtaya ulaşmak ve yeni topraklar fethetmek isteyen küçük Portekiz'in elinde bir düzine küçük gemi vardır. Arap boyunduruğundan yaklaşık iki yüz yıl önce kurtulup özgürlüğüne kavuşmuş olan ülkenin kasaları boştur. Saray, yeni donanmaları yola çıkarmadan önce inşa edilecek gemiler için harcamaları takasçı tüccarların desteği ile yapar. Aynı anda Araplar, Hintliler, Malezyalılar, Afrikalılar ve vahşiler-

lerle savaşabilmek, üç ayrı kıtada sömürgeler kurmak, kaleler inşa etmek için elinde yeterince asker de yoktur. Ancak her defasında bir mucize yaşanır ve Portekiz tüm zorlukların altından kalkmasını başarır. Ülkenin her köşesinden şövalyeler, köylüler, hatta terziler evlerini, karılarını, çocuklarını, mesleklerini bırakıp akın akın limana gelirler. Tarihçi João de Barros'un, "okyanus Portekiz'in en büyük mezarıdır" sözleri de kimseyi maceralara atılmak isteğinden vazgeçirmez. Çünkü o yıllarda *Hindistan* büyüleyici gücü olan bir sözdür. Hindistan seferinden dönen gemide, yola çıkmış olan on kişiden sadece biri sağ salim vatanına ayak basmaktadır. Ancak fırtınalara, savaşlara, hastalıklara dayanabilen her insan doğduğu topraklara tekrar ayak bastığında artık ömür boyu çalışmasına gerek kalmayacak kadar zengindir. O günlerin dünyasının hazinesinin kapısı yıkılıp açılmasıyla kimse artık ülkesinde kalmak istememektedir. Bütün Portekiz'i kaplayan sonsuz coşku insanları kendinden geçirir, onlara yepyeni güç verir, onları yüreklendirir. O güne kadar insanların akıllarından bile geçiremeyecekleri, gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyler gerçekleşir.

O dönemde coşkuların yarattığı kargaşada Brezilya'nın keşfi önemsiz bir olay gibi kıyıda köşede kalır. Bu olaya değer verilmediği de Camões'in binlerce mısralık destanında bu okyanus ötesi ülkenin keşfiyle ilgili tek kelime yoktur. Vasco da Gama'nın adamları dönüşlerinde sandıkları dolusu mücevherler, değerli taşlar ve baharatlar getirmişti. Bunlardan öteye mihracelerin zengin saraylarının böyle ganimetlerle ağzına kadar dolu olduğu haberi de insanları sonsuz heyecana kaptırmaya yetmişti. Hindistan'dan gelenlerin yanında Gaspar de Lemos'un Güney Amerika'dan dönerken getirdikleri hiç önemsiz yeniliklerdi. Birkaç rengârenk papağan, değişik ağaçların tahtasından örnekler, Avrupa'da tanınmayan bazı meyveler ve orada yaşayan çıplak insanların elle-

rinden alınacak hiçbir şeyleri olmadığı haberi... De Lemos ne toz altın getirmişti, ne değerli taşlar, ne de değişik baharatlar. Onun bulduğu yeni ağaç türlerinin tahtasından yararlanmak için önce dikip yetiştirmek uzun yıllar sürecekti. Hindistan'ın hazinelerini ise birkaç kılıç vuruşu ve top ateşiyle kısa sürede ele geçirmek çok kolaydı. Brezilya topraklarının gizli zenginliklerini değerlendirmek içinse yıllar sürecek çabalara gerek vardı. Ancak Portekiz kralı bir an önce borçlarını ödemek zorundaydı. Brezilya, Kral Lear'in üç kızından hor görülen Cordelia'sı olur. Portekiz, Asya ve Afrika'ya değer verirken Brezilya'yı unutur, fakat zor durumda kaldığında onu tek kurtaran yine Brezilya olur.

Asya'da elde ettiği başarılarla sarhoş olmuş bir Portekiz'in o günlerde Brezilya'yla pek ilgilenmemesi olağandı. İnsanlar gözlerinde canlandıramadıkları bu Güney Amerika ülkesini önemsemediler. Çağın Alman ve İtalyan coğrafyacıları oluşturdukları yeni haritalarda Brezilya'nın kıyılarını, Papagaois ve Santa Cruz bölgelerini düşündükleri gibi çizdiler. Ancak yeşili bol topraklar ne serüvencilerin, ne de denizcilerin ilgisini çekti. Dönemin kralı Manuel de bu yeni ülkenin topraklarına adımını atmadı, ondan yararlanmayı aklından geçirmedi. Küçücük eliyle sürekli yeni toprakları kapatmak hırsıyla her yöne uzanan Portekiz için Brezilya o günlerde sadece Hindistan'a giden deniz yolunda korunması gereken önemli bir noktaydı. İspanya'yla yaptığı Tordesillas Antlaşması'na dayanarak bu bölgenin sahibinin kendisi olduğunu iddia eden Portekiz komşusuyla uzun süren, zor uyuşmazlıklar yaşadı, kimi zaman çatışmalardan son anda dönüldü. Bütün ilgilerini Asya'nın değerli taşlarıyla altının çekmesine, Brezilya'dan pek beklentileri olmamasına karşın aralarındaki uyuşmazlık uzun yıllar sürdü gitti. Ancak bir gün olsun silahlı çatışmaya girmediler, çünkü birbirlerinin üzerine sürecekleri askerlere, sıkacakları kurşunlara Yenidünya'yı

yağma ederken gereksinimleri vardı. 1506 yılında yapılan bir antlaşmayla Brezilya'nın artık bir Portekiz kolonisi olduğu onaylanır.

O günden sonra da Lizbon sarayı için komşusu İspanya bir tehlike teşkil etmez. Ancak dünya topraklarının bölünmesinde Portekiz'le İspanya'nın anlaşması sürecinde zararlı çıktığına inanan Fransa, Güney Amerika'nın insansız topraklarıyla her geçen gün daha çok ilgilenmeye başlar. Brezilya ormanlarına göz koyan Fransa'nın Dieppe ve Le Havre'dan yola çıkardığı gemiler gittikçe daha sık bu Güney Amerika ülkesinin kıyılarına demir atmaya başlar. Ancak o günlerde Brezilya'nın limanlarında konuşlandığı gemileri ve askerleri yetersiz olan Portekiz Fransa'nın korsanca davranışlarına istediği gibi engel olamaz. Portekiz her ne kadar toprakların antlaşmalarla kendisine ait olduğunu iddia etse de, Fransa'nın dört beş gemiyle aniden bütün koloniye el koymasını engelleyemezdi. Brezilya'nın ucu bucağı bilinmeyen kıyılarını savunmak için en iyi çıkar yol buralara insanlar yerleştirmekti. Brezilya'yı sonsuza dek bir Portekiz ülkesi yapmak için oraya yerleşim merkezleri kurulması gerekiyordu. Sınırsız olanaklara sahip dev toprakların gelişmesi çalışacak insanlar olmadan mümkün değildi. Her gelen geride kalanlara el salladı, onları yeni koloniye çağırdı. Brezilya'nın tarihi daha ilk günden böyle yazılmıştır. İnsanlar, daha çok insanlar! Doğadaki bitkiler gibi büyümeliydi Brezilya. Her yeni gelenle gelişmeli, devleşmeliydi.

Fakat o günlerde Portekiz gibi küçük bir ülke Güney Amerika'ya gidecek insanları nereden bulacaktı? Denizlere açılıp yeni ülkeler keşfetmeye başlayan Portekiz'in o günlerde nüfusu en fazla üç yüz bindi. Bunlardan yüzde onu, daha doğrusu en güçlüleri, en yeteneklileri, en yüreklileri donanmalarla yola çıkmıştı. Vatanlarını terk eden bu insanlardan yine yüzde onu denizlerde, savaşlarda ve hastalıklar sonucu

yaşamını yitirmişti. Köyleri boşalmış, tarlaları kurumuş Portekiz'de askerler ve denizciler bulmak gittikçe güçleşmişti. Serüveni sevenler de Brezilya'ya hevesli değildi. Ülkenin en sağlıklı ve yürekli sınıfı olduğu söylenen Fidalgolar, soylular ve askerler yeni kıtaya gitmeye karşıydı. Santa Cruz topraklarında ne altın vardı, ne değerli taşlar, ne de fildişi... Oralara giden kahraman olamıyordu. Bilimadamları ve aydınlar için de hiçbir kültürü olmayan yeni ülke çekici değildi. Topraklarında çıplak yerlilerden başkasının yaşamadığı Brezilya'da yeni gelenler ne yapacaktı? Portekiz'in en fakir köylüleri bile bomboş topraklara gideceklerine, ne olduklarını bilmedikleri yerlilerle bir arada yaşayacaklarına, kendilerini tehlikeye atacaklarına, ülkelerinin kurak tarlalarında zar zor da olsa çalışıp geçinmeyi yeğliyordu. Ne fakir köylüler, ne de varlıklı soylular gemilere binip Brezilya'nın bomboş kıyılarına ayak basmaya meraklıydı. 16. yüzyılın başında Güney Amerika'nın topraklarında, ilk donanmayla gelip oralarda kalan, yerli kadınlardan *Mamelucos* denen sayısız melez çocuğa sahip olan serüvencilerle asker kaçaklarından başkası yoktu. O günlerde bu Avrupalıların sayısının birkaç yüzü geçmediği biliniyordu. Topraklarının tüm Avrupa'nın topraklarına eşit olduğu söylenen Brezilya'da bir avuç Avrupalı...!

Bu nedenle Brezilya'ya göçün zor kullanarak organize edilmesi kararı alınır. Bunu gerçekleştirmek için de Portekiz komşusu İspanya'nın uyguladığı yöntemde karar kılır. İdama mahkûm edilen ağır suçlularının yeni topraklara yollanmasına karar verilir ve bu bir genelgeyle ülkenin bütün belediye başkanlarına bildirilir. Ayrıca ömür boyu hapis cezasına çaptırılanlar da onlarca yıl beslemek yerine Brezilya'ya göç ettirilecektir. Bir daha Portekiz'e dönmemek üzere yeni topraklara yerleştirenlerden orada toplumlar oluşturması beklenir.

Yargıçların verdiği kararla zincirlerinden kurtulan ve zorla bu ülkeye yerleştirenlerin yanı sıra kendiliklerinden Brezilya'ya göç eden tek toplum, dinlerini değiştirip Hıristiyanlığı seçen Yahudiler (Cristâos Novos) olur. Bu insanların din değiştirmiş olmalarına karşın yeni koloniye zorlama olmadan yerleşmelerinin tek nedeni korkudur. Odun yığınlarında yakılmamak için Hıristiyanlığı seçip vaftiz olan bu insanlar Portekiz'de yine de korku içinde yaşamaları gerektiğini sezmektedirler. İber Yarımadası'ndaki engizisyon mahkemelerinin peşlerini bırakacağından emin değillerdir. Bu nedenle okyanus ötesindeki yeni topraklara göç etmek yaşamlarını sürdürebilmek için tek çıkar yoldu. Vaftiz olmuş veya Yahudi kalmış aileler Brezilya'ya ayak bastıklarında liman kent ve kasabalarına yerleştirilir. Çoğunlukla Bahia ve Pernambuco'da yaşayan Cristâos Novos'lar yeni kolonide ticarete başlayan ilk göçmen grupları olur. O dönemin dünyasında ticaret piyasasını çok iyi tanıyan bu insanlar, Brezilya'nın tek ihraç ürün olan kereste ticaretine başlarlar. Ağaçların kesiminden limana nakliyesine ve gemilere bindirilip Avrupa'ya yollanmasına kadar bütün ticaret onların denetiminde yapılır. Kereste ticareti yapma ayrıcalığı Portekiz kraliyeti tarafından Brezilya'ya göç etmiş Yahudi ailelerinden biri olan Fernando de Noronha'ya uzun süreli verilir. Zamanla sadece Portekiz'den değil başka ülkelerden gelenler gemiler de Avrupa'da ender olan keresteleri yüklemeye başlar. Pernambuco'yla Santos arasında uzanan kıyı şeridinde gelişmeye başlayan küçük yerleşim merkezleri gelecek yüzyıllarda büyük kentler olacaktır. Bu arada kıyılarda incelemeler yapan heyetler Rio de la Plata'ya kadar yeni arazilerin haritalarını çıkarır. Ancak o günün dünyasının Brezilya dediği dar kıyı şeridinin ardında uzanan bilinmeyen uçsuz bucaksız topraklar keşfedilmeyi beklemektedir.

Güney Amerika'ya Avrupalıların ilk adımı atmasının ardından otuz yıl geçmesine karşın yeni topraklarda insan-

lar güven içinde yaşamamaktadır. Gittikçe daha çok yabancı gemi –Portekiz'in görüşüne göre kaçak– kereste almak amacıyla Brezilya'nın kıyılarına yanaşmaktadır. 1530 yılında Portekiz kralının, yeni topraklarda düzeni sağlamak amacıyla Martim Alfonso de Sousa komutasında yolladığı küçük donanmanın kaçak kereste yükleyen üç Fransız gemisini yakalaması üzerine saray harekete geçer ve şu kararı verir: Brezilya'yı yabancılara yitirmemek için topraklarının yerleşime açılması zorunludur. Ancak ülkenin kasası her zamanki gibi bomboştur. Hindistan'daki topraklar, o ülkeye yollanmış birlikler, Afrika'daki kaleler, emperyalizm ülküsünün peşinde giden Portekiz'in prestiji için beslenen büyük ordu sonu gelmeyen giderlere neden olmaktadır. Bu nedenle, daha önce Azor Adalarında ve Ümit Burnu'nda başarıyla denenmiş bir yönetim şeklinin burada da uygulanması kararı alınır. Koloni yönetimlerini üstlenecek özel kişiler saray tarafından destelenecektir. Henüz yerleşime açılmamış dev topraklar on iki eyalete bölünür. Her eyaleti üstlenecek kişiler ve onun mirasçıları bu toprakları geliştirip sömürge koşullarına ve Portekiz'in çıkarına ömür boyu yönetecektir. Sarayın, toprakları bir Fransa veya İspanya büyüklüğünde olan eyaletlerin sorumluluğunu verdiği kişiler gerçekten ünlü ve zengin ailelerdir. İçlerinde bir soylu, Hindistan'da kahramanca savaşmış bir subay, kralın çok değer verdiği tarihçi Joâo de Barros da vardır. Onların ve diğerlerinin yönetimlerini üstlendikleri toprakları değerlendirip geliştirmesinin ardından daha çok insanın buralara göç etmesi beklenmektir. Böylece ekonomik açıdan güçlenecek Brezilya topraklarının zamanla anavatana daha kolay bağlanacağı ümit edilmektedir.

Göçenlerin daha düzenli dağıtılarak yerleştirilmelerini öngören bu sistem oldukça "eli açık"tır. Avrupa'daki prensler gibi toprakları yönetecek ailelere değişik kişisel çıkarlar sağ-

lanır. Örneğin para basıp kendi para sistemlerini uygulamalarına izin verilir. Ancak Brezilya toprakları kendilerine neredeyse hediye edilmiş bu kişiler yaşlarını başlarını almış insanlardır. Enerjilerini çoğunlukla kralın emrinde harcamışlardır. Yönetmeleri ve kalkındırmaları için verilen Brezilya topraklarını daha çok kendilerinden sonra gelecek çocukları ve torunları adına üstlenirler. Aradan geçen yıllarda içlerinden sadece ikisi beklenen başarıya ulaşır: Düzenli şekerpancarı ekimini uygulayan Sâo Vincente ve Pernambuca eyaletleri sağlam adımlarla ilerler. Diğerleriyse yeni toprak sahiplerinin kayıtsız yönetiminin yanı sıra yeterince insanın göç etmemiş olması, yerli halkla yaşanan sorunlar, doğal afetler nedeniyle oldukları yerinde sayar. Büyük bir düzensizliğin sürdüğü bu eyaletler parçalanma aşamasına gelir. Birbirleriyle anlaşamayan, ortak toplum yasaları tanımayan, eğitimli askerleri, savunma kaleleri olmayan bu eyaletler bir zaman sonra birkaç çılgın korsanın kolayca baskın yapabileceği topraklar durumuna gelir. Luîs de Góis'un 12 Mayıs 1548 tarihinde Portekiz kralına yazdığı şu satırlar çok çaresizlik içerir: "Sayın Majesteleri çok kısa sürede bu ülkedeki eyaletlerin yardımına gelmezse sadece yaşamımızı ve mülklerimizi değil, Majesteleri'nin topraklarını da yitireceğiz." Portekiz, Brezilya'nın bütünlüğünü başarılı bir örgütlemeyle sağlayamazsa bu ülkeyi sonsuza dek elinden kaçırma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sadece kralın atayacağı bir genel vali ve yanında getireceği askerler düzeni yeniden sağlayabilecek ve parçalanmaya başlamış olan bütünü birleştirebilecektir.

O günlerin Portekiz kralı III. Joâo'nun okyanus ötesinden gelen yardım çağırısını hemen ciddiye alıp Afrika ve Hindistan'da üstün yeteneklerini kanıtlamış olan Tomé de Sousa'yı genel vali olarak ataması Brezilya'nın kurtuluşu olur. 1

Şubat 1549 günü ülkeye ayak basan de Sousa'ya verilen görev, merkezî bir yerde bir başkent kurmak ve oradan bütün ülkeyi yönetmektir. Yeni başkent olarak Bahia seçilir.

Tomé de Sousa beraberinde seçkin bir memur kadrosunu yanı sıra altı yüz askerle dört yüz gönüllü göçmen de getirir. Yeni gelenlerin bir bölümü hemen Bahia'ya yerleştirilir, diğerleri de başka uygun kent ve köylere bölüştürülür. Yeni başkentin oluşturulmasında gereken yapılar için inşa malzemesi de gemilerle Brezilya'ya yollanır. Çabucak işe girişilir ve dört ay içinde koruma duvarları oluşturulur. Daha önce çökmek üzere olan toprak evlerin yerini sağlam yapılar alır. Kiliseler de unutulmaz. Hemen seçilen sömürge ve kent yönetimleri geçici olarak Palácio do Governo'ya yerleşir. Aynı günlerde kurulan yargı sistemi yeni toprakların artık daha sıkı bir denetim altında yönetileceğinin ilk işaretidir. Brezilya topraklarında yaşayan dışlanmış, unutulmuş, vatanından kovulmuş ve yurtsuz bütün insanlara artık sahip çıkılacak, ülkede yasalar kapsamında hak ve hukuk geçerli olacaktır. Bir başkent kurulup sömürge ülkenin başına bir vali atanmasıyla o güne kadar "şekilsiz yaratık" kabul edilen Brezilya artık "yüreğe ve beyne" kavuşur.

Tomé de Sousa'nın beraberinde getirdiği altı yüz asker ve dört yüz gönüllü göçmen geleceğin Brezilya'sının oluşup gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktı. Ancak onlardan çok daha önemli bir görevi, de Sousa'ya yolculuğunda eşlik etmiş olan altı kişi üstlenmişti. Kralın yolladığı kara rahip giysili bu insanlara Tomé de Sousa'nın danışmanları gözüyle bakılıyordu. Bu yaratıcı bir görüştü, çünkü yeni bir ülkenin ve yeni bir toplumun oluşturulmasında onların varlığı çok önemliydi. Kısa süre önce kurulmuş olan Cizvit tarikatının altı üyesi o günlerde coşkulu, enerji dolu ve yıpranmamış din adamlarıydı. Kurucuları Ignacio de Loyola henüz hayattaydı, içine kapanık, çok düzenli bir derviş yaşamı

sürdürüyordu. Öngördüklerini gerçekleştirme tutkusu da sonsuzdu. Her dinci akımda olduğu gibi yeni tarikat Cizvit'lerde de ruhsal yoğunluk ve bütünlük katışıksız manevi değerleri öngörüyordu.

1550 yılında Cizvitler dünyevi, politik ve ekonomik açıdan henüz güçlenmemiş bir dinci hareketti. Bu güce ileriki yüzyıllarda ulaşacaklardı. Yepyeni bir dünyaya adım atarak din bütünlüğü ile bu topraklarda yaşayan insanları bir araya getirmek yeni kurulmuş tarikatları için büyük bir şanstı. 1519'da tahta geçen "Kızgın" V. Karl'la Avrupa'da başlatılan din savaşları sonucu kıtada insanların yarısına yakını kiliseden kopmuş, Katoliklik kendini savunur duruma düşmüştü. İşte aynı süreçte Yenidünya'da din adamlarını bekleyen koşullar insanları dinî inançlarına döndürmek için büyük bir olanaktı. Brezilya'ya yollanan Cizvitlerin kral Joâ'dan hiçbir beklentileri ve istekleri olmadığı için Tomé de Sousa'ya eşlik etmelerine ve yeni topraklarda dinlerini yaymalarına kolayca izin verilir. Altı papaz kısa süre sonra Brezilya'da insanların yaşamında önemli bir görevi yerine getirecek, yeni topluma önderlik yapacaktır.

Bu altı din adamının attığı adımlarla yeni bir Brezilya başlayacaktı. Onlardan önce bu topraklara yerleşmiş olanlar ya zorla yollanmıştı ya da yasalardan kaçtığı için gelmişti. Limandan demir alıp Avrupa'ya dönen her gemi beraberinde keresteden meyvelere, ender kuşlardan değerli madenlere kadar değişik şeyler, hatta insanlar da götürmüştü. Hiç kimse götürdüklerinin karşılığında bir şeyleri Avrupa'dan bu topraklara getirmeyi aklının köşesinden bile geçirmemişti. Cizvit papazları karşılık beklemeden yerli insanlara bir şeyler veren ilk Avrupalılar olur. Brezilya topraklarında nereye giderlerse gitsinler ekmeleri için değişik bitkileri, sağlıklarına kavuşmaları için ilaçları, okuma yazma bilmeyenlere destek olmak için kitap ve defterleri, değişik

kültürleri tanıtmak için müzik aletlerini de hep yanlarına alırlar. Dinlerinin gereklerinden yola çıkarak yerli halka ahlaksal disipini öğretmeye çalışırlar. Onların görüşleri o güne kadar sömürgecilerin uyguladığı yöntemlerden çok daha değişiktir. Geçmiş tarihte barbar kavimlerin yıkıcılığının, ortaçağda da İspanya'daki rejimin diğer kıtalardaki yerli halkı yok eden, hatta "hayvanlaştıran" sömürgeciliğinin yanında Cizvit papazlarının yaklaşımı yepyeni bir sömürge idealidir. 16. yüzyılda sömürgecilik; saldırganlık, işgal, bağımlılık, boyunduruk altına alma, toplumların haklarını ellerinden alma, köleleştirme demekti. 19. yüzyılın tanınmış Brezilyalı edebiyatçısı ve siyaset yazarı Euclides da Cunha'nın da: *Os únicos homens disciplinados do seu tempode* dediği gibi Cizvit papazları saldırganlık ve sömürme yerine yapıcı ve gelecek nesillere kalıcı girişimlerde bulunurlar, misyonlarında yeni ülkede insanlar arasında eşitlik olması koşulundan yola çıkarlar. Brezilya topraklarında çok düşük düzeyde bir yaşam sürdüren yerli halkın köleleştirilerek daha da dibe çökmesi engellenmelidir. Onlar diğer insanlarla aynı düzeye çıkarılmalı ve hıristiyanlık aracılığıyla Avrupa medeniyete eriştirilmelidir, bu topraklarda yepyeni bir nesil oluşturulmalıdır. Bu yaratıcı ideoloji sonucu sonraki yüzyıllarda Brezilya'da değişik unsurlar karmaşasındaki sayısız karşıtlar bir araya getirilerek yaşayan bir bütün oluşturulmuştur.

Böylesine kapsamlı bir görevin altından hemen kalkılamayacağını tabii Cizvitler de bilmektedir. Ne onlar hayal peşinde koşan serüvencilerdir, ne de önderleri Ignacio de Loyola insanların huzur içinde kardeşçe yaşadığına inanan Assisili Francesco'dur. Cizvitler deneyimlerinden yola çıkan gerçekçilerdir. İradesi zayıf insanların dünyada günbegün yaşadığı sorunların altından kalkabilmek için sürekli güçlü ve azimli olmaları gerektiğinin bilincindedirler. Üstlenmiş oldukları görevin ne kadar tehlikeli olduğunu, başarıya ulaş-

malarının çok uzun yıllar alacağını da bilmektedirler. Fakat önlerindeki hedefin çok uzakta olduğunu kavramış ve kendilerini buna hazırlamış olmaları, onları bir an önce kişisel ve devlet çıkarlarını gerçekleştirmek için acele eden memurlardan ve savaşan askerlerden ayırır. Cizvitler, hedeflerine ulaşmak için uzun bir yolda yürüyeceklerini, her birinin yaşamını, sağlığını ve gücünü daha ilk günden bu misyon uğruna kurban etmesi gerektiğini, arada sırada ulaşılan başarılara da kanmanın yanlış olduğunu çok iyi bilmektedir. Brezilya'ya ayak bastıktan sonra başlattıkları savaşım dev bir araziye tohum ekmeye benzer. Çok yorucu ve az ümit veren bir yatırımdır. Fakat sınırları bilinmeyen dev bir ülkenin o güne kadar kimsenin el sürmemiş olduğu sonsuz topraklarını canlandırmak için verilecek çabaların çekiciliği karşısında boyunlarını bükeceklerine, daha da yüreklenip güçlenirler. Cizvitlerin kıtaya ayak basmaları hem Brezilya, hem de onlar için büyük bir şanstır. Çünkü yeni kurulmuş tarikatları bu ülkede örgütlenip deneyimler kazanabilecektir. Daha önce Brezilya'da benzeri bir misyonu başkaları yerine getirmemiş olduğu için onlar ülkede tek başlarına çalışabilecekler, dünyada benzeri olmayan bir deneyi düşledikleri gibi burada gerçekleştirebileceklerdir. Malzeme ve ruh, doku ve kalıp, kısacası hiç uygulanmamış yöntemler kullanılarak yepyeni bir dini doğurup canlandırmak için gereken tüm malzeme bomboş, yaşamı düzensiz bir ülkede yeterince hazırdır.

Bütün bu olanakların bir arada olmasının yanı sıra, hem atılımı yapacak insanların gücü ve kararlılığı, hem de gerçek bir önderin tarikatın başına getirilmesi herkes için bir şanstır. Cizvitlerin sorumlusu olarak çok acele Brezilya'ya gönderilen Manuel da Nôbrega yola koyulmadan önce Roma'da yaşayan tarikat kurucusu Ignacio de Loyola'nın huzuruna

çıkıp görüşmeye zaman bulamaz. Otuz iki yaşındaki da Nôbrega tarikata katılmadan önce Coimbra Üniversitesi'nde dinbilimi öğrenimi yapmıştır. Ancak onu güçlü yapan öğreniminden çok sahip olduğu inanılmaz enerji ve dürüst kişiliğidir. Konuşma bozukluğu nedeniyle sözel iletişimde zorluk çeken Manuel da Nôbrega, belki misyoner Antônio Vieira gibi olağanüstü bir vaiz, José de Anchieta gibi başarılı bir yazar değildir, ancak Loyola'nın ideallerini gerçekleştirecek çok güçlü bir savaşçıdır. Da Nôbrega Rio de Janeiro'nun kurtuluşu için yapılan girişimlerde askerlere güç veren kişi, valinin sık sık görüşlerini aldığı önemli bir danışman, üstün yetenekleriyle de idari yönetimde çok başarılı bir örgütlemecidir. Geride bıraktığı mektuplarından da görüldüğü gibi bütün çabalarında, sınırsız özverisiyle engelleri yıkma kararlılığını yiğitçe birleştirmesini başarmıştır.

Sadece dev ülke Brezilya'da yaptığı sayısız uzun yolculuklar göz önüne alındığında yaşamının binlerce gün ve gecesini sıkıntılarla, tehlikelerle dolu misyonu uğruna harcamış olduğu görülür. Manuel da Nôbrega; Brezilya'da sadece valinin yanında vali, öğretmenin yanında öğretmen olmamış, kent kurucusu ve arabulucu olarak da çaba göstermiştir. Ülkede kaldığı ve çalıştığı yıllarda alınmış birçok kararın, gerçekleştirilmiş sayısız girişimin altında onun da imzası var sayılır. Rio de Janeiro Limanı'nın yenilenmesi, Sâo Paulo ve Santos'un kurulması, birbirine düşman kavimler arasına barışın getirilmesi, kolejlerin kurulması, ders planlarının oluşturulması, yerlilerin kölelikten kurtarılması öncelikle Manuel da Nôbrega'nın girişim ve çabaları sonucu gerçekleşmiştir. O her yerde başlangıcı yapmıştır. İlerde öğrencileri José de Anchieta ile Antônio Vieira ve torunları ülkede de Nôbrega'dan daha çok üne kavuşmuş olsalar da geliştirdikleri ülkü onundu. Nerede bir başlangıç yapsalar, atmış olduğu temelleri hazır bulmuşlardı. Brezilya tarihinde ilk

sayfalar de Nôbrega'nın el yazısıyla kaleme alınmıştır. Yazdıklarının her kelimesi, her harfi günümüze kadar silinmeden kalmıştır.

Cizvitler ülkeye adımlarını atar atmaz ilk girişimleri toplum üzerine incelemeler yapmak olur. Öğretmeden öğrenmek istemektedirler. İçlerinden biri hemen yerli halkın dilini öğrenmeye başlar. Bu topraklarda doğmuş insanlar göçer yaşamının en alt tabakasındadır. Çırılçıplak dolaşmakta ve hiç çalışmamaktadırlar. Günlük yaşamlarında kullandıkları el aletlerine bile sahip değillerdir. Yeşil doğanın ve akarsuların verdikleriyle karınlarını doyurmakta, yiyecek bulmak için yöreden yöreye sürekli göç etmektedirler. Onlarla ilk ilişkiyi kuran Cizvit papazlarını en çok şaşırtan ılımlı bu kavimlerin yamyam olmalarıdır. Aralarında seyrek de olsa anlaşmazlıklar oluştuğunda birbirleriyle savaşmakta ve aldıkları esirleri düzenledikleri törenlerin sonunda yemektedirler. İnsan eti yeme geleneğinin nedeni bu insanların gaddar bir doğa sahip olmaları değildir. Bizim kültürümüze göre barbar olan bu kavimlerin üyeleri, aralarındaki mücadelede esir aldıklarını önce kızlarıyla evlendirdikten ve onlara bakıp besledikten sonra kurban ederler. Papazların yamyamlıktan vazgeçirmeye çabaladığı insanlar onların isteklerini şaşkınlıkla karşılar. Çünkü bu kavimler o güne kadar her türlü kültürden uzak, içine kapanık yaşamıştır. Esir aldıklarını bir süre sonra yemeleri onlar için içmek, dans etmek veya kadınlarla yatağa girmek gibi çok olağan geleneklerden biridir.

Başlangıçta her türlü kültürden uzak, böylesine değişik bir yaşam şeklinin çabalarına büyük engel çıkaracağını sanan Cizvit papazları görüşlerini kısa süre sonra değiştirir. Çünkü yaşamlarında ahlak kurallarını tanımayan, din nedir bilmeyen bu çıplak insanları etkilemenin, büyücülerin, ruhların

ve Şamanlar'ın sözünden çıkmayan kavimleri etkilemekten çok daha kolay olduğunu anlarlar. Çünkü Brezilya'nın yerli halkı, Manuel da Nôbrega'nın dediği gibi "ne olduğu bilinmeyen bir kavim"dir. Bu toprakların insanları yörelerine gelen papazlardan şüphelenmezler, onlara cana yakın davranırlar, hiç çekinmeden vaftiz etmelerine izin verirler, kendilerini Beyaz yerleşimcilerden koruyacaklarına inandıkları papazların, "iyi yürekli Beyazlar"ın, peşinden uslu uslu kiliseye giderler. Tabii deneyimli ve her zaman dikkatli ve gerçekçi olan Cizvitler bu insanların sessizce peşlerinden gelmelerinin, diz çöküp ıstavroz çıkarmalarının Hıristiyanlığı kabul etmiş oldukları anlamına gelmediğini, hâlâ Kanibalizme inandıklarını bilirler. O günlerin tanınmış, misyonerlere köylerini açmış kabile reislerinden Tibiriça bile kendini kolay kolay Kanibalizm olan inancından kurtaramamaktadır. Misyonerler başlangıçta elde ettikleri başarılarla mümkün olduğu kadar az övünürler. Onlar yaptıkları yatırımların karşılığı çok ileride alacaklarını bilirler. Önemli olan göçer yaşamı sürdüren yerli kavimlerden zamanla yerleşik toplumlar oluşturmak, o bölgede kök salmalarına destek vermek ve ileride çocuklarını kendilerine çekip öğretileriyle onları etkilemektir. O günlerin kanibal aşiretlerine Batı kültürünü getirmek hemen hemen olanak dışı bir girişim olacağı için Cizvitler bütün güçlerini gelecek nesiller üzerine yoğunlaştırır. Çocuklarını ve çocuklarının çocuklarını düşündükleri gibi eğiterek başarıya ulaşacaklarına inandıkları için önce okullar kurarlar. İkinci aşama, Brezilya'nın değişik toplumlarını bir araya getirip ortak bir ulus yaratmak düşüdür. Yerli halkın ottan kulübelerde yaşayan çocuklarını köylülerin melez çocuklarıyla bir ara getirirler. Lizbon'da tek başına yaşayan sokak çocuklarının Brezilya'ya yollanmasını isterler. İnsanlar arasında karışımı sağlayacak her yönteme destek verirler. Yerlilerin çocukları

okullarda, özellikle de din derslerinde kendi ırklarından öğretmenlere beyaz öğretmenlerden daha çok güvendiği için bir an önce yerli ve melez öğretmenler yetiştirmeye çalışırlar. Brezilya'ya sömürme amacıyla gelmiş Avrupalılar gibi kendi çıkarlarını değil, bu toprakların insanlarının geleceğini düşünürler. Disiplinli, gerçekçi ve bakış açıları geniş oluşları nedeniyle gelecekte nasıl bir Brezilya yaratılacağı üzerine düşünenler tek Cizvit'lerdir. Avrupa'dan gelen coğrafyacılardan önce yaptıkları araştırmalarla ülkenin dev boyutlarını tespit edip çalışmalarını ona göre planlarlar. Hazırladıkları tasarılar öngördükleri geleceğin seferberlik planlarıdır. Cizvitler en önemli hedeflerinden diğer yüzyıllarda da vazgeçmezler: Ülke insanları tek inanç, tek dil ve tek görüş altında birleşmelidir. Bu hedefe ulaşıldığı için de günümüz Brezilya'sının ilk yaratıcılarına olan gönül borcu sonsuzdur.

Cizvitlerin Brezilya'yı çok hoşgörü içeren girişimleriyle sömürgeleştirme planlarına karşı çıkanlar sanıldığı gibi yerli halk veya yamyam kavimler olmamıştı. Direnenler Avrupa'dan gelip buraya yerleşen Hıristiyan sömürgecilerdi. Onlar gelene kadar ordudan kaçan askerler, gemilerini terk eden tayfalar ve her türlü yasa kaçağı için Brezilya bir cennetti. Çünkü yasaları olmayan dev ülkede hiçbir kısıtlama ve yükümlülük altına girmeyen bu insanlar akıllarına estiği gibi yaşamaktaydı. Otorite ve adaletin geçerli olmadığı topraklarda bu kişiler davranışlarına dikkat etmek zorunda değildi. Böyle bir yaşam nedeniyle geldikleri ülkelerde zincirlere vurulup hapise atılacak insanlar için Brezilya'da yağmacı sömürgecilerin yasaları geçerliydi! Beğendikleri topraklara el koydular, işlerine yarayan yerlileri esir alıp kırbaçlayarak köleleştirdiler, karşılarına çıkan yerli kadınları yataklarına soktular... Bir süre sonra ülke toplumunda sayısız melez çocuğun dünyaya gelmesi bu yasa kaçaklarının nasıl sınırsız

bir yaşam sürdürmüş olduklarının kanıtıdır. Brezilya'da onları otoriteleri altına alacak hiç kimse yoktu. Geldikleri ülkelerin hapishanelerinde dağlanmış bu insanlar yeni topraklarda paşalar gibi yaşadılar, hiçbir işe el sürmedikleri gibi dinle ve toplumun yasalarıyla da ilgilenmediler. Geldikleri ülkenin topraklarını uygarlaştıracaklarına, bir zaman sonra kendileri acınacak duruma düştüler.

Bu kaba, tembel ve başına buyruk güruhu tekrar düzene alıştırmak çok zor bir görevdi. Cizvit papazlarını en çok dehşete düşüren sayısız kadınla sürdürdükleri yaşamdı. Ancak şunu da unutmamak gerekir, o yıllarda Brezilya'da evlilik yasaları yoktu, aile yaşamı da yasalarla yönlendirilmemişti. Evlenmek için Avrupa'dan gelmiş beyaz adamın alışmış olduğu aile yaşamını gerçekleştirecek beyaz kadınlar da yoktu. Bu sorunu gidermek için Nóbrega kraldan Portekiz'den yeni ülkeye kadınlar yollamasını rica eder. Ancak kısa süre sonra Fidalgo'nun Portekiz'in kızlarını tembel bir yaşam sürdüren erkeklerle evlenmeleri için hiç tanımadıkları topraklara gitmesine yanaşmadığını anlayan Nóbrega görüşlerini değiştirmeye karar verir ve kraldan fakir kızlarla yaşamlarını Lizbon'un sokaklarında geçiren kadınları Brezilya'ya yollamasını ister. Bir süre sonra din adamlarıyla yerleşim yöneticileri toplum yaşamına az da olsa bir düzen getirmeyi başarırlar. Ancak bütün sömürgede çok zorluk çektikleri bir konu vardır. O da, köleliktir. Gerçekten de Brezilya'da 1500 yılından başlayarak 1900'ların başına kadar köle yaşamı engellenemez. Bunun en büyük nedeni, uçsuz bucaksız toprakları işleyecek yeterince köylünün olmamasıdır. Sonsuz şekerkamışı tarlalarında ve sayısız şeker fabrikalarında çalışacak yerlilere gerek vardır. Sömürgeciler bu gibi işlere yanaşmamaktadır. Çünkü onlar maceracıdır, işgalcidir, okyanusu aşıp buralara ellerinde çapa, kürek çalışmak için gelmemişlerdir. Onlar Efendi olarak yaşamlarını

sürdürmek istemektedir. Bunu gerçekleştirmek için de yerlileri tavşan gibi yakalamışlar, kırbaçlayarak köleleştirmişler, topraklarına el koymuşlardır. Artık insanlar ve toprakları onların malıdır! Nasıl çalıştıkları, çalışırken ölmeleri umurlarında bile değildir. Ölenin yerine yenileri bekliyordur.

İşte rahatları için çok şeyi göze almış sömürgecilerin bu gibi davranışlarına karşı çıkmak Cizvitlerin verdiği en büyük savaşımlardan biri olur. Çünkü yerli insanları köleleştirilerek Brezilya topraklarının boşaltılması onların çok iyi tasarlanmış uzun aşamalı planlarını engellemektedir. Sömürgeci maceracıların köleleştirdikleri yerli halkı "ağır işçi" yapmalarına karşı koymaya kararlıdırlar. Cizvitler bu çok basit insanları inançları ve üzerinde yaşadıkları toprakların geleceği için kazanmak zorunda olduklarına inanmaktadır. Onlar için özgürlüğüne kavuşmuş yerlilerin uçsuz bucaksız toprakların yerleşime açılmasında ve oralara medeniyetin getirilmesinde büyük bir önemi vardır.

Sömürgecilere göre yerli halkın kökünü bir an önce kurutmak için onları birbirlerine düşman etmek çok önemliydi. Çünkü çıkan savaşta yenilenleri köle olarak yanlarına alıyor, mallarına da el koyuyorlardı. Cizvitler ise kavimlerin aralarında barış içinde yaşamaları uğruna büyük yerleşim merkezleri oluşturulmasına çaba göstermekteydi. Onlar için Hıristiyanlığı seçmiş yerli halk, geleceğin gerçek Brezilyalısı olarak ülkenin topraklarında yetişen ve sömürgeciler tarafından yağma edilmekte olan şekerkamışı, değerli ağaçlar ve tütünden çok daha önemliydi. Cizvitler henüz olgunlaşmamış bu insanlardan tarla işçileri yapmak ve Avrupa'dan gelirken beraberlerinde getirmiş oldukları meyvelerle bitkileri çalışacaklara dağıtarak ekim yoluyla çoğalmalarını sağlamak istiyordu. Portekiz kralına kabul ettirdikleri planlara göre yeni kıtadaki yerli halkın özgürce yaşaması gerekiyordu.

Geleceğin Brezilya'sı beyazlardan ve kölelerden oluşmuş bir ülke değil, özgür topraklarda yaşayacak özgür ve üniter bir ulus olmalıydı.

Tabii kraldan gelecek bir mektup ve vereceği emirler üç bin mil ötedeki topraklara vardığında gücünden çok yitirir. Ülkede görevli, yarısı misyonerlik göreviyle oradan oraya giden bir düzine papazın da bencil sömürgecilerle savaşması oldukça zordur. Yerli halkın hiç olmazsa yarısını kurtarabilmek için kölelik konusunda sömürgecilerle anlaşmaktan başka olanakları yoktur. Yerli halkla sözümona yaptıkları "savunma" savaşında esir aldıklarından köle olarak yararlanabileceklerini kabul etmek zorunda kalırlar. Tabii böyle bir antlaşmayı değişik şekillerde yorumlamak mümkündür. Cizvit papazları ayrıca, ülkenin sömürgeleşmesine engel çıkarmakla suçlanmamak için Afrika'dan getirilecek zencilerin Brezilya'ya yerleştirilmesini kabullenmek zorunda bırakılırlar. İleri görüşlü ve insancıl misyonerlerin çağın koşullarına karşı çıkması mümkün değildir. Sömürgelerin oluşturulduğu bir yüzyılda zenci köleleri pamuk ve kereste ticaretinde kullanmak olağan kabul edilmektedir. O yıllarda Avrupa'nın başkenti kabul edilen Lizbon'da on bine yakın zenci köle yaşarken daha çoğunun sömürgeye yerleştirilmesine Cizvitler nasıl karşı çıkacaktı? Onlar da kimi yerleşimlerde yanlarında zencileri çalıştırıyordu. Nóbrage bir mektubunda, din okuluna üç zenciyle birkaç inek aldığından söz eder. Brezilya'nın yerli halkının ülkede istedikleri toprakları istila eden macereperestler için "çantada keklik" olamayacağı görüşünden ise her şeye karşın vazgeçmezler. Dinlerine geçmiş yerlileri korumaya her zaman kararlılardır. Brezilya topraklarında yerleşimler kurma, oralara dinlerini götürme ve insanlarına haklarını verme Cizvitler için kaçınılmaz bir yazgıdır, çok zor bir savaşımdır. Onlarca yıl sonra hüzünle şu gerçeği kabullenmek zorunda kalırlar: "Sadece

okullarımızı kurup dinimizi yaymakla ilgilenmiş olsaydık burada çok rahat bir yaşamımız olurdu." Ancak Cizvit tarikatını eski bir askerin kurmuş olduğunu da unutmamalı. Peşinden gidilecek bir ülkü uğruna savaşmaları gerektiğini öğrencilerine aşılamıştı. Bu nedenle boş topraklara ayak basarken düşlerindeki tek ülkü bir Brezilya kurmaktı!

Nóbrega'nın nasıl büyük bir öngörü sahibi olduğu bu ülkede etkili olabilmek için geleceğe uzanan köprüyü kurarken izlediği yöntemle kanıtlanır. Daha Brezilya'ya adım atar atmaz ilk din okulunu Bahia'da kurmaya karar verir. İkinci atılımı, kısa süre sonra peşinden gelen tarikat üyeleriyle, Pernambuco'dan Santos'a bütün okyanus kıyılarını incelemek olur. Bu yorucu yolculuğundan ardından bugünkü São Paulo'nun yaklaşık 50 kilometre kuzeyinde São Vincente'yi kurar. Dinlerini yayma merkezi olarak düşlediği büyük okulu kurabileceği en uygun yerleşimi ise henüz bulmamıştır. Nóbrega'nın bu okul için neden Bahia'yı yeğlememiş olduğu ilk bakışta tuhaf gelebilir. Ne de olsa eyalet valisiyle papanın piskoposu bu büyük yerleşim merkezindedir. Nóbrega'nın kararının altında, kurucusu özgür Loyola olan tarikatın hiçbir resmî makama bağımlı olmamak, Vatikan'ın da denetiminden uzak kalmak isteği yatmaktadır. Cizvitler Brezilya'ya daha ayak basar basmaz şunu hedeflemişlerdir: Bu toprakların insanlarına destek verirken öğretilerini onlara ulaştıracak ve mümkün olduğu kadar sömürgeci sarayla papalığın etkisinden uzak kalacaklardır. Brezilya onlar için yeni dinî tarikatlarını gerçekleştirme yolunda ilk ve önemli adımlar atabilecekleri, güçlerini kanıtlayabilecekleri büyük bir alandır. Burada Nóbrage'nin şu sözlerini anımsatmakta yarar var: "Bu ülke bizim için bir görevdir." O güçlüdür ve misyonu uğruna yükleneceği sorumluluğu tek başına taşımak istemektedir. Cizvitlerin Brezilya'da daha ilk günden hedeflemiş

olduğu ve başkaları tarafından pek anlaşılamayan amaçları diğer Portekiz sömürgelerinde de uygulanan değişik bir toplum oluşturmaktan öteye dine dayalı bir yönetim şeklinin de ülkeye gelmesine destek vermekti. Onların görüşlerine göre böyle bir devlet yapısında yönetenler paranın gücüne boyun eğmeyecek, saldırganlıktan da kaçınacaktı. Cizvitler daha başlangıçta Brezilya'da yepyeni ve örnek bir ülke yaratmayı düşlüyordu. Ancak bu yepyeni girişimi düşleyenlerin eninde sonunda feodal sistem görüşündeki Portekiz sarayıyla sorun yaşaması olağandı. Karşıtlarının onları Brezilya'yı tarikatları ve amaçları uğruna ele geçirmeyi hedefledikleri suçlaması ise gerçeği yansıtmıyordu.

Cizvitlerin Brezilya'da bulunma nedenleri, başka Portekiz kolonilerindeki misyonerlerden değişikti. Onlar Hıristiyanlığın gerçeklerini yerli halka yaymaktan öteye başka girişimlerde de bulunuyordu. Bunun farkında olan Portekizli yöneticiler tarikatın girişimlerini bir yandan destekliyor, öte yandan da belirli bir güvensizlikle denetliyorlardı. Ancak bunu fark eden Cizvitler de ne olursa olsun dinsel özgürlüklerini yitirmeden çalışmalarını sürdürmek niyetindeydi. Karşılarındakiler ülkeyi acımasızca sömürenlerdi ve yatırımlarının semeresini almadan onlardan bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Bunu daha ilk yıllarda fark eden ve yetkilerini yitirmek istemeyen, daha doğrusu onlardan mümkün olduğu kadar uzun süre yararlanmak isteyen Nóbrage'nin başkentin uzağında, eyalet valisinin ve piskoposun pek sözünün geçmediği bir yörede merkezini kurması çok akıllıca bir karar olmuştu. O topraklarda hiç kimsenin denetiminde olmadan zor çalışmalarını sürdürüp düşünün gerçekleşmesini ümit etmişti. Etki alanını kıyıdan uzak bir yöreye taşıması din öğretisinde atmayı düşlediği adımlar için olumlu olur. Ülkenin değişik köşelerinden gelen yolların birleştiği bu nokta az ötesinde yükselen dağlar nedeniyle kıyıdan

saldırılara kapalı olmasına karşın okyanusa uzak değildi. Medeniyeti götürmek istedikleri göçer halka da buradan çabuk ulaşmaları artık mümkündü. Köy ve kasabalara yerleşmelerini sağlayacakları bu insanlar onlar için üreme hücresi görevini üstlenecekti.

Nóbrega'nın seçimi, bugünkü São Paulo, Piratininga olur. Bu kentin gelecekteki hızlı ve güzel gelişimi kararının yerinde olduğunu doğrular. Nóbrage'nin 24 Ocak 1554 yılında kurduğu São Paulo sürekli gelişerek günümüz Brezilya'sının önemli bir endüstri ve ticaret merkezi olmuştur. Gökdelenleri, fabrikaları ve insanlarla dolu caddeleriyle São Paulo'ya modern bir dünya kenti diyebiliriz. Nóbrega en iyi yöreyi seçmişti. İklimi ılımlı, toprağı verimliydi. Okyanusa açılan liman uzakta değildi. Çevresindeki küçük akarsularla büyük Paraná'ya bağlantısı vardı. Böylece Paraguay ve La Plata'ya kolayca ulaşmak mümkündü. Misyonerler yerleştikleri topraklardan değişik yerli kabilelerini ziyaret edebiliyor, öğretilerini onlara taşıyabiliyorlardı. Bu yörede yerlilerin yaşamına girecek, ahlaklarını bozacak, misyonerlere sorunlar yaratacak sömürgeciler de yoktu. Bu nedenle Cizvitler küçük armağanlar ve iyi davranışlarıyla kendilerini yerli halka kısa sürede sevdirmesini başarırlar. Yerleşmeye başlayan insanlar birleşerek papazların önerdiği, günümüz Rusya'sında görülen küçük kolektifleri kurarlar.

O günlerde Cizvit tarikatının elindeki topraklar gelişmeleri için henüz yetersizdir. Buna karşılık çalışmalarında başarılı olurlar, gerek beyazlardan gerekse yerli halktan çok insanı aralarına alıp yetiştirerek yavaş yavaş büyümeğe başlarlar. Yörede yaşayanların dilini de öğrenen beyazlar kavimden kavime giderek onları köyler kurup yerleşmelerinin yararlarına inandırırlar, tarikatlarına kazanmayı başarırlar. Bir süre sonra misyonerlerle yerli halk arasında güzel bir yakınlaşma ve dayanışma oluşur. Yöreye gelen çetelere ilk

karşı çıkanlar, Cizvit tarikatına katılmış yerli halk olur. Önderleri Tibiriças'ın komutasında saldırgan çetelerle savaşırlar. Cizvitlerin Brezilya'da başlattığı, o güne kadar göçer yaşamı sürdürmüş olan insanları kendi topraklarına yerleştirme çabaları, 17. yüzyılın başında Paraguay'da doruğuna ulaşır.

Nóbrega'nın kurdurduğu yerleşimlerin uluslaşmaya başlayan Brezilya'da elde edilen başarıların başlangıcıdır. Geleceğin devletinin dengeli temeller üzerine kurulması için ilk adımlar o günlerde atılmıştır. Cizvitler gelmeden önce, ülkenin kuzeyinde kıyı şeridinde tropik ürünler yetiştirip satan insanların yaşadığı birkaç küçük kentten başka yerleşim merkezi yoktu. Zamanla koloni kurma çabaları sonucu güney bölgeleri de canlanmaya başlar. Yavaş yavaş yerleşik toplumsal düzene geçen ülkede insanların merakı ve atılganlığı kendi topraklarını, ormanlarını ve nehirlerini tanımalarına, ülkenin iç bölgelerine ulaşıp oralara yerleşmelerine neden olur. Onlarca yıl önce başlatılan düzenli yerleşim çabaları böylece başarıya ulaşır.

Avrupalıların Brezilya topraklarına ayak basmasının üzerinden elli yıl geçtikten sonra ülke kendi olanaklarıyla yaşamını sürdürmeye başlar. Bahia ve Perenambuco'daki şekerkamışı plantasyonları, yetersiz koşullarda işletilmelerine karşın zengin verime geçerler. Brezilya'ya daha sık gelmeye başlayan gemiler ülkenin ihracatını yüklerken Avrupa'dan getirdikleri malları da yerli halka satarlar. Ancak o günlerde Avrupa kıtasından "Yenidünya" Brezilya'ya göç etmiş, o topraklara yerleşmiş insanların yaşamı, üzerine günümüze kalmış pek belge yoktur. Fakat bu ilgisizliğin Brezilya'nın sağlıklı gelişmesi için çok olumlu yanları olur. Avrupa'nın başka kıtalardaki ülkelere saldırdığı, gücünden yararlanıp onları sömürgeleştirdiği bir çağda Brezilya top-

raklarının ilgi çekmemesi tabii yararınaydı. Hindistan'daki, Baharat Adaları'ndaki, Meksika ve Peru'daki değerlere yapılan saldırılar ve o toprakların sömürülmesi, başka ulusların servetine el koymak hırslıyla yanıp tutuşanların Brezilya'ya ilgi duymaması bir yerde insanları için büyük şanstı. O çağda Brezilya bu gibiler için "papağanlar ülkesi"ydi, bu nedenle ilgilenmeye hiç değmezdi.

Bu nedenle 10 Kasım 1555 günü küçük bir Fransız donanmasının Guanabara Körfezi'ndeki adalardan birine birkaç yüz asker indirmesini savaş başlangıcı olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü fiilen kimsenin malına el koymuş sayılmazlar. O tarihlerde Rio de Janeiro henüz bir kent değildir, sadece küçük bir yerleşimdir. Halk burada kulübelerinde yaşamaktadır. Portekiz kralının temsilcisi olmadığı gibi askerler de yoktur. Bu yerleşime bayrağını çeken gözü pek Fransız maceraperest hiçbir dirençle karşılaşmaz. Rodos şövalyelerinden Nicolas Durand de Villegaignon ne olduğu belirsiz tuhaf birisidir. Yarı korsan, yarı bilimadamı ve safkan bir "Rönesans" insanıdır. Maria Stuart'ın Fransız sarayına gelmesine aracılık etmiş, savaşlarda göğsüne madalyalar takılmış, sanatın birçok dalına ilgi duymuş birisidir. Çağın ünlü edebiyatçısı Pierre de Ronsard onu övmüş, saray ise sağı solu belirsiz cıva gibi birisi olduğu için ondan mümkün olduğu kadar uzak durmuştur. Düzenli çalışmalardan kaçınır, yüksek mevkilere gelmekten çekinir, başkalarının onu denetlemesini sevmez, yaşamın her ânında özgür olmak, aklına geleni, hoşuna gideni hemen yapmak ister. Protestanlar için o bir Katoliktir, Katolikler içinse bir Protestan. Kimden yana olduğu pek bilinmez. Neyi ne zaman, nasıl gerçekleştirmek istediğini kendisi de bilmez. Pierre de Ronsard'un kafasından çıkarmadığı tek düşünce şudur: Günü gelecek o çok büyük ve çok değişik bir şey gerçekleştirecektir. Dilediği şey hem vahşi, hem çılgın, hem düşsel, hem de

kendine özgü olacaktır. O İspanya'da Peru fatihi Pizarro veya Meksika fatihi Cortex olurdu. Fakat onun kralı sömürge maceralarını seven birisi değildir. Yerinde duramayan, hep bir şeyler yapmak isteyen Villegaignon ise tek başına yola çıkıp keşifler yapmak için yıllardır sabırsızlanmaktadır. Sonunda birkaç gemiyi bir araya getirip küçük bir donanma oluşturur. Gemilere, Guise düklüğü döneminde Fransa'da yaşamak istemeyen, çoğunluğu Protestan birkaç yüz denizciyi bindirir. Yolcuların arasında Yenidünya'ya yerleşme özlemini çeken Katolikler de vardır. Okyanus ötesine yapacağı bu yolculuğun ardından çok ünlenmek istediği için yanına tarihçi André Thévet'i de alır. En büyük düşü ekvatorun güneyinde France Antarctique'i kurmaktır. Bu yeni topraklarda yeni koloniyi bir hiçten doğuracak, vali görevini üstlenecek, belki de her istediğini yapan bir prens olarak yeni topraklarda hüküm sürecektir. Fransa sarayının Villegaignon'un planlarından nereye kadar haberdar olduğu, onları onaylayıp destek verip vermediği günümüzde ne yazık ki bilinmemektir. Eğer Villegaignon başarılı olmuş olsaydı dönemin Fransa Kralı Heinrich de, iki korsan Raleigh ve Drake'in İspanyol gemilerine ve sömürgelerine düzenlediği başarılı saldırıların ardından İngiltere Kraliçesi I. Elisabeth'in yaptığı gibi başarıları üstlenir, onlarla övünürdü. Fransız sarayı, Güney Amerika'ya doğru yola çıktığı günlerde, Portekiz'le arasını açmamak için Villegaignon'un seferiyle hiç ilgilenmemişti.

Askerlerini çıkardığı ve günümüzde onun adıyla anılan adada hemen bir kale inşa ettirir ve bu kaleye Fransız Protestan topluluğu "Huguenot"ların ünlü amirali Colingy'nin adını verir. Aynı günlerde adanın karşısındaki, geleceğin büyük kenti, bataklıklardan ve dik yamaçlardan oluşmuş küçük bir yerleşimdir. Kralını burada ebedileştirmek isteyen Villegaignon yerleşime Henriville adını verir ve bundan çok

gurur duyar. Dinî konuları pek önemsemeyen Villegaignon düşlediği Fransız sömürgesine yerleşecek Katolik bulamayınca 1556 yılında Cenevre'den bir grup Kalvenist'i yeni topraklara getirir. Ancak değişik mezheplere sahip insanlar arasında kısa süre sonra pek büyük olmayan adada huzurluklar kendini gösterir. Her iki mezhebin papazları birbirlerine "kâfir" der. Bütün bunlara karşın France Antarctique kurulmuştur. Köleliği istemeyen Fransız yerleşimciler çok iyi anlaştıkları yerli halkla ticaret yaparlar. Kurdukları yerleşim henüz resmen tanınmamış olmasına karşın bir süre sonra Fransa'dan gelen ticaret gemileri küçük limanı kullanmaya başlarlar.

Fakat Bahia'daki Portekiz valisi bu yeni gelişmeden rahatsız olmaya başlar. O günlerde geçerli yasalara göre sömürge Brezilya'nın kıyılarına yabancı gemilerin demir atmasına ve yerli halkla ticaret yapmasına izin yoktur. Bunun yanı sıra içinde yabancı askerlerin yaşadığı bir kalenin de yapımı yasal değildir. Yeni durum bölgenin zamanla kuzey ve güney, diye ikiye bölünmesine yol açabileceği için Brezilya'nın bütünlüğünü de tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenle valinin o anda yapması gereken, limandaki gemiler batırıp adadaki yerleşime de el koymasıdır. Fakat bu savaş girişimi için elinde yasal bir dayanak yoktur. Ayrıca askerî gücü de çok yetersizdir. Onunla Brezilya'ya ayak basmış birkaç yüz asker bu arada çiftçi veya şekerkamışı plantasyonu sahibi olmuştur. Rahat geçirdikleri yılların ardından zırh giyip savaşmaya hiç niyetleri yoktur. Portekiz'dekiler de uzak sömürgeyi bekleyen tehlikeyi kavrayamadıkları gibi, yola çıkarmaları gerekecek savaş filosuna yatırım yapmaya da niyetli değillerdir. Kraliyet, Brezilya'ya hâlâ "külkedisi" gözüyle bakmaktadır! Bu nedenle yeni ülkeye ayak basmış Fransızların durumlarını sağlamlaştırıp güçlenmeleri için yeterince zamanı vardır. Bir süre sonra, 1557 yılında Porte-

kiz'in Bahia'ya yolladığı yeni vali Mem de Sá istilacı Fransızlara karşı harekete geçmek üzere hazırlıklara başlar. Yeni vali çok güvendiği Nóbrega'yla ortak çalışır, kendini din adamının ülkedeki otoritesine bağlar. Nóbrega, Fransızların girişiminin bir an önce kesinlikle engellemesinden yanadır. Ne de olsa Cizvitler ülkeyi çok iyi tanımaktadırlar, onlar için bu topraklardaki insanların geleceği Lizbon'un ticari çıkarlarından çok daha önemlidir. Onlara göre Katolik Fransızların zamanla Brezilya'nın kıyı kesimine el koymaları ülkenin bütünlüğünü tehlikeye sokabileceği gibi din bütünlüğünü de parçalayabilecektir. Yeni valiyle Nóbrega Brezilya'nın kurtarılması için Portekiz sarayına mektup üzerine mektup yollarlar. Ancak büyük bir dünyayı güçsüz omuzlarına yüklemiş olan Portekiz'in okyanus ötesine birkaç gemi yollaması iki yıl sürer. Vali Mem de Sá 1559 yılında istilacı Fransızlarla mücadele hazırlıklarına başlar.

Hareketin başı Nóbrega'dır. Portekiz askerlerine destek vermek için Anchieta'nın da desteğiyle dinini kabullenmiş yerli halktan gönüllüleri alır. 18 Şubat 1560 günü Nóbrega ve Mem de Sá Rio'da konuşlanırlar. 15 Mart 1560'da Sâo Vincente'den gelen güçlerin de onlara katılmasıyla Villegaignons kalesine hücuma geçilir. Bugün düşündüğümüzde bu önemli çatışma bir "kurbağa-fare" savaşıdır! Yüz yirmi Portekiz askeriyle yerli halktan yüz kırk kişi, yetmiş dört Fransız'la birkaç yerlinin koruduğu Fort Coligny'e saldırır. Adadaki Fransızlar saldırıya dayanamazlar, karadaki yerli dostlarının yanına kaçarlar ve Morro de Castelo'ya sığınırlar. Portekizliler de Fort Coligny'nin ele geçirilmesini zafer olarak kutlarlar. Fransızları takip edip onları kesin yenilgiye uğratmazlar. Bahia ve Sáo Vincente'e dönerler.

Nóbrega ve Mem de Sá'nın girişimi yarım bir yengidir. Çünkü Fransızlar ülkeden ayrılmazlar. Sadece yerlerini değiştirirler, bir kilometre öteye yerleşirler. Günümüzde oto-

mobille beş dakikada ulaşılacak bir yöreye giderler. Limana yakın yaşarlar, ticaretlerini sürdürürler, gemilerle gelen malları boşaltıp yenilerini yüklerler, Morro do Castelo'da eskisinin yerine yeni bir kale inşa ederler, kendilerine dost kavimleri Portekizlere karşı kışkırtırlar. Yerlilerin Sâo Paulo'ya yaptığı ilk hücumu Fransızların organize ettiği söylenir. Fakat gücü kısıtlı olan vali Mem de Sá istilacıları istediği gibi püskürtemez. Brezilya kurulduğundan bugüne hep insan sıkıntısı çekmiştir. Bahia'da Mem de Sá'nın kısa süreli askere alacağı pek insan yoktur. Şekerkamışı tarlalarında çalışan işçileri geri çektiğinde ülkenin can damarını yaralayacaktır. Bu sorunun yanı sıra ağır bir veba salgını da toplumu zayıf düşürmüştür. Portekiz'in desteği olmadan Fransızları yeni yerleştikleri topraklardan püskürtmek mümkün değildir. Gelecek yıllarda Brezilya'ya yerleşmiş Portekizliler ve Cizvitler saraydan destek almazlar. Bu nedenle Villegaignon'daki sömürgeciler yaşamlarını istedikleri gibi sürdürürler. Nóbrega da, Portekiz yerine Fransa güç yollamaya devam ederse sarayın sadece Rio bölgesini değil, bir süre sonra tüm Brezilya'yı da yitireceğini sürekli ihtar eder. Sonunda Nóbrega'nın söylediklerini dikkate alan saray, Brezilya'daki Cizvitler önderliğinde yerlilerle birlikte düşmana karşı savaşması için Estácio de Sá komutanlığında bir donanmayı Lizbon'dan yola çıkarır. Birbirine düşman halk grupları arasında küçük savaşlar başlar. Estácio de Sá'nın gemileri 1 Mart 1565 günü Rio Körfezi'ne girer. Birkaç gün sonra da Pâo de Açucar kayasının altında (bugünkü Urca, Kutsal İsa Heykeli) karargâhını kurar. Ancak –günümüzde on dakika uzaklıktaki– Morro do Castelo'ya saldırıya geçmeleri aylar sürer. Estácio de Sá, 18 Ocak 1566 günü askerlerine hücum emrini verir. Sadece birkaç saat süren savaşın sonunda yirmi veya otuz asker ölür. Hemen bu savaşın ardından kente o günden sonra Rio de Janeiro mu veya Henriville mi dene-

ceği üzerine tartışmalar başlatılır. Brezilya'da Portekizce mi, yoksa Fransızca mı konuşulacaktır? Daha önce Hindistan ve Kuzey Amerika'da birkaç düzine askerle yapılan savaşların sonunda dünya tarihi için önemli kararlar alınmıştı. Okla yaralanan Estácio de Sá zaferi canınla öder. Ancak Portekizlilerin bu yengisi Fransızların gemilerine binip ülkelerine dönmelerine neden olur. Yanlarına aldıkları ve iyileştirici gücüne inandıkları tütün tohumlarına o dönemin ünlü Fransız büyükelçisi Jean Nicot'un (nikotin) adını verirler. Brezilya'da kısa süre sonra piskopos, Morro do Castelo kalesinin yıkıntıları üzerine inşa edilen kiliseyi kutsar ve geleceğin başketine de Rio de Janeiro denilmesine karar verilir.

"Cüceler savaşı"nın sonunda kazanan Brezilya'nın bütünlüğü olmuştu. Artık Brezilya Brezilyalılarındır. Sömürgeciler ülkenin derinliklerine doğru yayılırlar. Barış içinde geçen elli yılda okyanusa yakın bölgelerin sınırları her yöne uzanır. Paraíba ve Rio Grande do Norta yönünde gelişir. İç bölgelere doğru açılır, topraklara daha çok bereket gelir. Kıyı şeridindeki plantasyonların verimi bir kaça katlanır. Ülkenin şeker ve tütün ihracatının yanı sıra "siyah fildişi" ithalatı da artar. Her geçen ay daha çok gemi Gine ve Senegal'den yüklediği daha çok Afrikalı köleyi Brezilya limanlarına indirir. Kısa sürede Bahia'da köle pazarları kurulur. Ülkeye gelen Afrikalılarla Portekizci istilacıların yerli kadınlardan doğan melez çocukları toplum dengesini bozduğu için ülkedeki medeni Avrupa kültürü bir süre sarsıntı geçirir. O güne kadar ülkenin kıyı kentlerinde toplumu, sürekli daha çok zenginleşen bir avuç tüccarla sayıları belirsiz Afrikalı köleler oluşturuyordu. Ülkenin iç kesimlerinde çiftliklerin ve plantasyonların kurulmasına önayak olarak göçebe yerli halkın yerleşmesine ve dolayısıyla günün birinde yok edilmemesi için çok çaba gösteren Cizvitler olmasaydı, Avrupa-

lıların o tarihlerde pek umursamadığı Brezilya günümüzde kesinlikle bir Afrika ülkesi olurdu. Aynı süreçte gücünü çeşitli savaşlarla yitirmemeye çabalayan Avrupa yeni topraklara sömürgeciler gönderemiyordu.

Portekiz o çağa kadar sömürgeleriyle neredeyse dünyanın dört bir ucuna yayılmıştı. Fakat zamanla birçok sömürgeye politik gücünü ve Hıristiyanlığı kabul ettirerek üç kıtada hüküm sürmek düşünden vazgeçmeye başlamış, artık başkalarına destek verecek gücü de kalmamıştı. Avrupa'nın kıyısındaki küçük ülkeye, Afrika'nın doğu ve batı kıyılarındaki sömürgeler, Hindistan ve Çin'e uzanan ticaret yollarındaki tekeli yetmemişti. Kahraman sülalenin atılgan ve hayalperest en son çocuğu Kral Sebastian yeni bir Haçlı Seferi'yle Akdeniz kıyılarındaki Müslüman üstünlüğüne son vermeyi düşlüyordu. Emrindeki en iyi şövalyeler ve askerlerle sömürgelerini güçlendirip kraliyetinin geleceğini garanti altına alacağına, kendine hep düşman gördüğü Berberileri yok etmek amacıyla oluşturduğu büyük bir orduyla Kuzey Afrika'ya geçer. Fakat mücadelenin sonunda kaybeden Berberiler değil o olur. 1578 yılında Vadiü'l-Mehazin yakınlardaki savaşta Fas'ın Sadi sultanı Abdülmelik'in orduları tarafından bozguna uğratılır. Portekiz kralı Sebastian Batı dünyasının bu en son Haçlı Seferi'nde ölür. Bütün dünyaya hükmetmeyi düşleyen küçük Portekiz özgürlüğünü yitirir. Boşalan tahtına komşusu İspanya el koyar. Sayısız savaşla kan yitirmiş olan ülkenin artık karşı koyacak gücü kalmamıştır. Portekiz 1578–1640 arasında dünya tarihinden silinir. Brezilya'da dahil bütün kolonileri İspanya tahtının eline geçer.

İnsanlığın tarihi için çok kısa sayılan o süreçte II. Philipp, Büyük İskender ve Roma İmparatoru Augustus'dan daha büyük topraklara hükmeder. İberya Yarımadası'nın ötesinde Flandern toprakları, Amerika'nın o güne kadar keşfedilmiş

bölgeleri, Afrika kıtasının dörtte üçü ve Hindistan'da Portekiz'in sözünün geçtiği kentler Habsburg sülalesinden II. Philipp'in emrine girer. Bu büyüklüğün imparatorluğa verdiği güç o yıllarda İberya'nın kültür ve sanatında da kendini gösterir. Cervantes, Lope de Vega, Calderon eşsiz yapıtlarını o dönemde yaratır. Dünyanın bütün zenginliği coşku içindeki bu ülkeye akar.

Ancak o süreçte Avrupa'da yaşanan zenginlik ve coşkudan Brezilya pek payını alamaz. O güne dek kimsenin pek önemsemediği sömürge İberya Yarımadası'ndaki yeni güç tarafından destekleneceğine İspanya'nın düşmanlarının saldırısına uğrar. İngiliz korsanları Santos'u yağma ederler, Sâo Vincente'yi yakıp yıkarlar. Maranhâo Fransızların işgaline uğrar. Hollandalılar Bahia'ya saldırıp limandaki bütün İspanyol gemilerine el koyarlar. Donanmasının yok edilmesiyle okyanustaki gücün yavaş yavaş başka ülkelerin eline geçmesinden en çok Brezilya zarar görür. İlk yıllarda korsanların baskınları pek önemsenmez. Ancak Hollanda'nın, limanları ele geçirmekten öteye ülkenin en değerli ihraç ürünü şekerkamışını da tekeline almayı öngören uzun süreli planları daha tehlikelidir.

O dönemde ekonomisini başarıyla geliştirmiş olan Hollanda bu Güney Amerika ülkesinin değerini çok iyi kavramıştır. Hümanist yazar Casparus Barlaeus'un *Diálogos das grandezas do Brasil* (1618) sözleri Hollandalı birçok tüccarı etkilemiştir. Onlar Brezilya'nın Hindistan'dan daha çok zenginliğe sahip olduğunu kavramıştır. Bu nedenle İndias Ocidentais Şirketi kurulurken Amsterdam'daki Hindistan Ticaret Şirketi'nin örnek alınması bir rastlantı değildir. Büyük yatırımla kurulan şirketin resmî amacı Brezilya ve diğer Güney Amerika ülkeleriyle yapılacak ticarete bir yön vermektedir. Gerçekte ise dev ülkenin değerlerini Hollanda'nın tekeline almak ve çıkarlarına pazarlamaktır. Indias Ociden-

tais Şirketi'nin kurucuları büyük idealleri olan Brezilya'ya uzun vadeli büyük yatırımlar yapılması gerektiğinin bilincindedirler. Bu nedenle Fransızların yapmış olduğu hatayı tekrarlamayacak, birkaç gemiye yüklenecek Avrupalı sömürgeciler ve tayfalarla yola çıkmayacaklardır. Hollandalılar iyi donatılmış gemilerine çok iyi eğitilmiş askerler bindirmeye karar verir. "France Antarctique"i ele geçirmek isteyen Villegaignon üç veya dört gemiyle gelmiş, yanındaki yetmişle yüz arası sömürgeci ve askerle yerlilerle savaşmaya kalkmıştı. Hollandalılar ise yirmi altı gemi, eğitimli yedi yüz asker ve bin altı yüz tayfayla yola çıkarlar.

İlk hücum 9 Mayıs 1624 günü Bahia'ya yapılır. Savunmasız kent hemen işgal edilir ve yağmalanır. Ele geçirilenlerin değeri belirsizdir. Hollanda'nın büyük girişiminin ardından uyanan İspanya ellinin üzerinde gemiyle on bir bin askeri yola çıkarır. Pernambuco'dan getirilen yerli askerlerle Bahia, Hollandalıların elinden geri alınır. Bunun üzerine Amsterdam otuz dört gemilik bir donanmayı yola çıkarır. Bu "şeker ülkesi"ni onlarca yıldır önemsememiş Avrupa'nın gözünde Brezilya aniden kat kat değerlenir. Bahia'dan geri çekilmek zorunda bırakılmış olan Hollanda yeni bir saldırıya geçmek için ülkedeki gücünü zamanla artırır ve 1936 yılında, başta Recife olmak üzere, bütün kuzey kıyılarını ele geçirir. Bahia İspanya'nın yönetiminde kalır. O günden sonra Kuzey Brezilya, yönetimi özgür bir bölge olarak yirmi üç yıl boyunca Hollanda'nın denetimine geçer.

Hollanda yirmi üç yıl boyunca yeni sömürgesinde çok başarılı olur. Çalışmaları ve girişimleriyle yüz yıl önceki Portekiz çabalarını kat kat aşar. Hollandalıların örgütlenme girişimleri bilinçlidir ve deneyime dayalıdır. Ülkeye anarşist ve zor insanların göç etmesine izin vermezler. Yönetimin başına da en başarılı ve çok itinayla seçilmiş kişileri getirirler. Kraliyeti yeni ülkede temsil etmek için göreve getirilen

Moritz von Nassau, kral ailesine yakın ileri görüşlü, cömert ve hoş görülü bir soyludur. Yola çıkarken yanına mühendisleri, bitkibilimcilerini, astronomları, değişik dallarda uzman biliminsanlarını alır. Bu insanların görevi yeni ülkeyi sömürgeleştirmek ve Avrupalılaştırmak için araştırmalar yapmaktır. Portekizlerin bu topraklardaki çalışmaları üzerine o çağdan –Cizvit papazlarının mektupları dışında– hiçbir yazılı eser kalmamışken, Brezilya'ya ayak basmalarından kısa süre sonra Fransızlar *France Antarctique* adlı bir yapıt yayınlar, Moritz von Nassau da Caspar Barleus'a olağanüstü o kitabı hazırlatır.

Moritz von Nassau, Brezilya'da başarılı çalışmalar yapar. Bir hümanist olarak ülkeye hoşgörüyü getirir. Bütün dinlerin özgürce gelişmelerine izin verir, sanatçıların yaratıcı çalışmalarını destekler. Ülkeye onlarca yıl önce yerleşmiş yabancıların da onun döneminde rahat yaşamları olur. Onun onuruna Maurits kenti adı verilen Recife'e saraylar, taştan sağlam evler yapılır, temiz ve geniş caddeler açılır. Coğrafyacılar bütün çevrede incelemeler yapar. Şekerkamışı hasatını kolaylaştırmak amacıyla ülkeye hidrolik pompalar getirilir. Portekiz'den kaçmış insanların ticaret yaşamına girmesi desteklenir. Toplum yaşamında dengeye ve yeni gelişmelere önem verilir. Ülkedeki Portekizlilerin hakları ellerinden alınmaz, yerliler de özgür yaşamlarını sürdürürler. Moritz von Nassau'nun girişimlerinin ondan önceki Cizvitlerin dine dayalı uygulamalarından pek farkı yoktur. Toplum yaşamı hümanizmin temelleri üzerine kurulur.

Ancak bütün bu girişimlere karşın Brezilya'nın yazgısına Brezilya'da değil Avrupa'da karar verilir. Portekiz 1640 yılında İspanya'dan yine kopmasını ve IV. Dom Joâo'nun önderliğinde eski gücüne dönmesini başarır. Hollanda'yla ateşkes antlaşması imzalandığı için de iki ülke arasında bir süre barış hüküm sürer. Ancak okyanuslarda güçlü bir donanmaya

sahip olan Hollanda'nın yeni deniz gücü İngiltere'yle arasının açılması ve sorunların ortaya çıkması üzerine Portekiz, Brezilya'yı kurtarma çabalarını arttırır. Ancak ilk özgürlük girişimleri bu Güney Amerika ülkesinin içindeki karşıtlardan gelir. Brezilya'nın birliği ve özgürlüğü için çaba gösterenler ülkenin kendi insanlarıdır. Bu aşamada ilk öne çıkan yine, girişimdeki yaşamsal unsurların önemini kavrayan ve ülkenin, Avrupa'dan Brezilya'ya bulaşabilecek bir din savaşından zarar görmeden yeniden doğmasını isteyen kilise olur. Dönemin en ileri görüşlü diplomatlarından olan peder António Vieira 1649 yılında Lizbon'da, Hollandalıların ticari kuruluşuna rakip olacak "Companhia Geral de Comércio para o Brasil"i kurar. Bu yeni kuruluş hemen ardından kendi olanaklarıyla bir donanma oluşturur, plantasyonlarını geri almak isteyen Brezilyalı tüccarlarla bir araya gelir. Bu ortaklık küçük bir ulusal ordu kurar. O günlerde Portekiz ileride Brezilya'nın hangi kıyılarına sahip olacağı üzerine pazarlık yaparken ve yeni bir donanmayı yola çıkarmaya hazırlanırken, Brezilyalılar kendi geleceklerini ellerine almışlardır. António Vieira'nın oluşturduğu güç ülkedeki Hollandalıları adım adım geri püskürtmektedir. Moritz von Nassau ülkeyi terk eder. 6 Ocak 1654 tarihinde son kaleleri Recife'i yitiren Hollandalılar Brezilya'dan çekilir. Luís Vaz de Camões'un *Lusiadas* yapıtında düşlediği ülke gerçekleşmez, Brezilya son yılların kargaşasından "yara bere" almadan çıkar. Ülke geleceğini kendi eline alma güce sahiptir.

Ancak burada şunu da belirtmek gerekir: Hollanda'nın Brezilya serüveninin ülke tarihi için olumlu yanları da olmuştur. Yirmi üç yılın ardından Güney Amerika'dan ayrılırken arkalarında çok örnek bir idari yönetim bırakmışlardır. Bu uygar yönetimin Brezilya'da ilk adımlarını atması yararlarını kısa sürede gösterir. Portekiz dilinin ve geleneklerinin ülke toplumundaki etkisi zamanla azalır. Yabancı bir gücün

yarattığı korku, yerli halkın ulusal duygularını güçlendirir. Portekiz sömürgesi ülkenin insanları ilk kez birbirlerine bağlı olduklarını hissederler, bütünleşirler. Ulusal yaşamı zorla yok etmek isteyen bütün girişimlere ve onun baskısı altına girmeye tepki göstermeye çok kararlıdırlar. Brezilya'ya gelmek ve orada kalıcı olmak isteyen yabancı her şey kendini artık toplumda geçerli gelenek ve yasalara uydurmak zorundadır. Hollandalılarla yapılan savaşı Portekiz kazansa da sonuçta ondan yararlı çıkan Brezilya toplumu olur.

Bu Güney Amerika ülkesi Portekiz'le Hollanda arasındaki savaştan yeni ve güçlü bir bütün olarak çıkar, bilinçlenir, toplumunun değişik yan ve yeteneklerini ilk kez tanır.

Yavaş yavaş kendini bulmaya başlayan ülke toplumu değişikliklere de açıktır. Kıyı kesimlerinde yaşayanlarla iç bölgelerde yaşayanlar arasında zamanla farklar oluşmaya başlar. Kıyı kentleri çevreden ve dışarıdan gelmeye başlayanlarla yavaş yavaş kozmopolitleşir. Yerli halkla kaynaşan tüccarlar, denizciler, göçmenler ve esirler toplumun temelini oluşturur. Okyanus kıyısındaki yerleşimlerin insanları sürekli doğuya bakar. Onlar için ufuk denizlerin ötesindedir. Yaşamları gittikçe daha çok Avrupa'yla bağlantılıdır. İç kısımlarda yaşayan halkla sömürgeciler içinse vatan, üzerinde yaşadıkları topraktır. Ona olan bağımlılıkları insanları birleştirir.

Ülkenin iç bölgelerinde yaşayanlar kıyılardakilere göre daha atılgan ve mücadelecidir. Onlar uçsuz bucaksız toprakların tehlike dolu zor yaşam koşullarına uyum sağlamışlardır. Kendilerine *Paulista* denen São Paulo'lular çalışmasını pek sevmeyen insanlardır. Portekizlilerden veya Portekizlilerin çocuklarının yerli halkla birleşmesinden oluşmuş bu insanların kanında Avrupalının maceracılığı ile Brezilyalının göçerliği vardır. Rahatlarını sever, sahibi oldukları toprakları işlemesini ise sevmezler. Bu gibi işleri kölelerine yaptırırlar, iç huzurları yoktur, bir an önce refaha ve zenginliğe kavuşmak

isterler. Tarım ve hayvancılıkla zengin olmak için yüzlerce köle çalıştırmaları gerektiğine inanırlar. Sömürgeciler gibi bir an önce zenginleşmek için yaşamlarını tehlikeye atmaktan çekinmezler. São Paulo'ya sonradan yerleşmiş, kendilerine *Bandeirantes* (bulucu), diyen bu insanlar yılda birkaç kez büyük gruplar oluşturarak atlarına biner, ellerinde, daha önce kilise papazının törenle kutsamış olduğu bayraklar, peşlerinde uşakları ve köleleri, bir zamanlar soyguncuların yaptığı gibi yola koyulurlar. Böyle yolculuklara kimi zaman iki bine yakın *Bandeirantes* katılır. Geride bıraktıkları kent ve kasabalarda aylarca tek erkeğe rastlanmaz. Yola çıkarken nereye gittiklerini, ne gibi beklentileri olduğunu kendileri de pek bilmez. Ancak sonsuz topraklarda yapılan bu uzun yolculuklara katılanlar çoğunlukla ummadıkları büyük bir şeyi keşfetme ateşiyle yanan maceracılardır. Peru'da hazinelerin ve Potosis'te gümüş madenlerinin bulunmasından sonra yörede yaşayan birçok insan günün birinde düşsel altın ülkesi Eldorado'yu keşfedeceklerine inanmaktadır. O topraklar niçin Brezilya'nın el değmemiş sonsuz topraklarında olmasındı?

Kendilerine *Paulista* denen São Paulo insanları nehir kıyılarında yürüyor, dağ tepelerine tırmanıyor, sonsuz keçiyollarını aşıyordu. Efsanelerde anlatılan hazineleri bulmak düşünü hiç yitirmeyen Bandeirates rüzgâr nereye götürürse oraya gidiyorlardı. Bu serüvenciler cevherleri bulmasalar, *Sertáo Herkülü* denen Fernao Dias zümrütlerini keşfetmese de bir şeyler getiriyorlardı: Canlı insanları... São Paulolular ülkenin karanlık köşelerine yaptıkları yolculuklar ilk yıllarda vahşi ve gaddar köle avından başka bir şey değildi. Paulistler, Bahia köle pazarında Afrikalı köleler satın alacaklarına, ıssız bölgelerde yaşayan yerli halkı, tavşan avına çıkmış gibi köpekler ve atlarla kovalayıp yakalamak daha hoşuna gidiyor olacaktı. Bazı serüvenciler de Cizvitlerin onlarca yıl süren emekleri sonucu balta girmemiş orman-

lardaki yerleşimlerde yaşamaya ve çalışmaya başlamış yerlileri kaçırmayı yeğliyordu.

Tabii böylesine bir soygunculuk, yerli halkın özgürlüğünü garanti altına almış olan kralın çıkardığı her türlü yasaya aykırıydı. Atlı soyguncular kendilerinden öncekilerin kurmuş ve yıllar boyu büyük zorluklar içinde geliştirmiş oldukları yerleşimleri yok ederler. Bir yandan insanları azalan yerleşimler yok olurken, diğer yandan o güne kadar barış içinde yaşamış sonsuz topraklara korku ve dehşet yayılır. Soyguncular sadece savunmasız insanları değil, uygarlaşmış ve Hıristiyanlığı kabullenmiş insanları da kendine köle eder. Paulistler melezlerle karışarak güçlenir, Vatikan'ın balta girmemiş ormanlardaki Entradas ve Bandeiraslara yolladığı bildirileri hiç kimse umursamaz. Ülkede köleleştirme gittikçe atar. Jean-Baptistein 1834 yılında yazdığı *Debret* Voyage pittoresque et historique au Brésil adlı yapıtındaki zincirlere vurulmuş, hayvan sürülerini andıran çıplak erkek, kadın ve çocuk resimleri bu acımasız köle ticaretinin 19. yüzyılın başında da geçerli olduğunu kanıtlar.

Bu çılgın serüvencilerin ülke tarihine olumlu yararları da olmamış değildir. Bir an önce zenginliğe ve güce erişmek isteyenlerin sonsuz hırsı başkalarını da bu uzak ülkeye çekmeye başlar. Fenikeliler denizlere açılır, serüvenciler Amerika kıtasına doğru yelken açar. Yağmacı Bandeiranteslerin sonsuz topraklarda gelişi Brezilya'yı tanımayan coğrafyacıların da ilgisini çekmeye başlar. Bahia'dan Sâo Francisco'ya, Sâo Paulo üzerinden aşağılara Paraná'ya, Paraguay'a, Minas Gerais'a, Mato Grosso ve Goiaz'a, balta girmemiş ormanların sonsuz derinliklerine uzanırlar, kimsenin bilmediği yöreleri keşfederler, yerlileri kendilerine köle yaparken yeni topraklara yerleşirler, evler inşa ederler. Zamanla oralardan yeni damarlar her yöne uzanır, serüvenciler bilinmeyen başka yörelere de el koyarlar. Cizvitlerin sabırlı ve iyi düşünülmüş

yerleşim planlarının tam karşıtı olan bu girişimlerin olumlu kabul edilebilecek tek yanı, bilinmeyenin daha çabuk tanınması olur. Burada Goethe'nin: "Kötüyü isteyen güç bir yandan iyiyi de ortaya çıkarır" sözünü anımsamadan olmuyor. Bu nedenle hırslarının peşinden giden serüvencilerin de günümüz Brezilya'sının oluşmasında payları vardır.

Paulistler keşif yolculuklarından birinde dağlık Minas Gerais bölgesinin insan eli değmemiş vadilerinde ilerlerken Velhas Nehri'nin kıyılarında altın madenlerine rastlarlar. İçlerinden biri bu haberi Bahia'ya, bir başkası da Rio de Janeiro'ya iletir. Kısa sürede ülkenin birçok kentinden akın akın serüvenciler bu ıssız bölgeye doğru yola çıkar. Şekerkamışı ekenler arazilerini bırakır, kölelerini peşlerine takıp Minas Gerais'e doğru yola koyulur. Askerler ordudan kaçarlar. Altının peşinden giden yüz bine yakın serüvenci birkaç yıl içinde Velhas Nehri çevresinde Vila Rica, Vila Real, Vila Albuquerre yerleşimlerini oluşturur. Kısa süre sonra elmasa da rastlanır. Brezilya artık dünyada en zengin altın madenlerine sahip bir ülkedir, Portekiz İmparatorluğunun elindeki en değerli sömürgedir. O günden sonra Brezilya'da çıkan altının beşte biriyle yirmi iki karatın üzerindeki her elmas Portekiz'in malıdır.

Ülkenin bu yeni yerleşimi ilk yıllarda tam bir kargaşa içindedir. Dağlık ve vadilik büyük topraklar sömürgeleşmenin başlangıç yıllarını anımsatır. Hiçbir devlet denetimi olmayan yörede istilacılar her türlü yasanın dışında istekleri gibi yaşarlar. Gönderilen valilerin –daha önce Cizvitlere yapıldığı gibi– yöreye düzen getirme çabaları büyük tepkiyle karşılaşır. Minas Gerais'e ilk gelen Paulistler kıyı bölgelerinden akın etmeye başlayanlarla mücadele ederler. Çıkan çatışmalar sonunda Portekiz'in olaylara el koymasıyla ve otoriteyi getirmesiyle durulur. İlk altın arayıcılarının Minas

Gerais'e akın akın gelmesinin tek nedeni hırs ve açgözlülüktür. Yabancı olan her şeye karşı çıkmalarının başka bir nedeni de bilinçaltındaki nasyonalist görüşleridir. Paulist'lerin Portekiz otoritesine karşı koymaları, Brezilya topraklarındaki bütün zenginliklerin Brezilyalılara ait olduğunun ilk belirtileridir de. Onların, daha doğrusu kölelerinin yerin altından çıkardığı altının, daha çok saraylar ve dev manastırlar inşa etmek için okyanusu aşarak, binlerce mil ötedeki, ömürlerinde hiç görmedikleri ve görmeyecekleri bir ülkeye götürülmesini kabul etmezler. Altın arayıcılarının ayaklanmasının Portekiz güçleri tarafından bastırılması, aynı bölgede elli yıl sonra başlayacak özgürlük savaşlarının ilk belirtileridir. Bütün dünyada değeri kabul edilen altın Brezilya'nın nasıl önemli bir ülke olduğunun en büyük kanıtıdır. Altının bulunması ilk kez ülke insanlarına kendine güven getirir. Artık kimseye gereksinimleri yoktur, kimseye borçlu değillerdir. Çünkü özgürdürler. Avrupa'ya olan borçlarını(!) o güne kadar kat kat geri ödemişlerdir.

Brezilya'nın "altın sarhoşluğu" çok sürmez. Çünkü elli yıl sonra bu değerli kaynak kurur. Altın madenlerinin sonu Portekiz için büyük bir talihsizliktir. Ancak onların talihsizliği sömürgenin şansı olur. Brezilya'dan altın gelmeyince Portekiz çok büyük bir mali kriz geçirir. Aynı süreçte Brezilya'da ise toplum sağlamlaşır. Topraklarında altın cevheri bulunmasının ardından bu Güney Amerika ülkesinde insanların yerleşimi yavaş yavaş dengeleşmeye başlar. O süreçte kıyılardan iç bölgelere göç etmiş, oralara yerleşmiş insanlar bir daha doğdukları yerlere dönmezler, Minas Gerais'ın bereketli ıssız topraklarında yerleşim merkezleri kurarlar. Böylece yeni bir eyalet oluşur, Sâo Franciso Nehri geleceğin su yolu olarak önem kazanır. Zamanla gittikçe daha çok Brezilyalının kıyılardan iç bölgelerdeki yerleşimlere göç etmesiyle ülke büyür ve genişler.

Ülkenin kimliğine ve özgüvenine kavuşması insanlar için altın cevherinin bulunmasından çok daha önemli olur. Aradan geçen süreçte kuzeyden Maranhâo yönünde ilerleyen Fransızlarla savaşan, batıda da atılgan sömürgecilerin istilasına engel olmaya çabalayan yerli halk yavaş yavaş Amazonları, Mato Grosso'yu, Goiaz ve Rio Grande do Sul bölgelerinin dışında irili ufaklı başka yerleşimleri ele geçirir. Bu bölgelerin her biri en az güçlü Avrupa'daki İspanya, Fransa ve Almanya kadar, belki de onlardan daha büyüktür. Aynı dönemde bugünkü Kuzey Amerika topraklarının sadece altıda biri tanınırken Brezilya neredeyse günümüzdeki sınırlarına ulaşmıştır. Sömürgenin sahibi Portekiz'in boyutları Brezilya ile kıyaslandığında kocaman bir örtüdeki küçük bir mürekkep lekesini andırır.

1750 yılında Madrid'de imzalanan ve sömürgenin sınırlarını onaylayan antlaşmada Brezilya'nın artık 1494 yılının Tordesillas Antlaşması'ndaki sınırlara sahip olmadığını kanıtlar. Sömürgenin aradan geçen yüzyıllarda kendi çabalarıyla güçlenmiş olması o belgedeki bütün paragrafları geçersiz kılar. Bu arada Avrupa'da 18. yüzyılın değişimleri başlarken Güney Amerika'nın en büyük ülkesi de aradan geçen süreçte nasıl güçlenip büyümüş olduğunu, insanlarının birleşmeye başladığını fark eder. Çocukluğundan uzaklaştıkça, ekonomik bağımlılığından kurtuldukça, üzerinden elini çekmeyen Portekiz'in hâlâ sürmekte olan beceriksiz politikasının onu nasıl engellediğinin farkına varır.

Brezilya'nın çok bereketli topraklara sahip olduğunu gören Portekiz çıkardığı yeni yasalarla elini kolunu bağladığı ülkeyi daha çok sömürmek, dış ülkelerle olan ticari ilişkilerini engellemek ister. Pamuk üretimi yüksek bölgelerde tekstil fabrikaları kurulmasına izin vermez. Brezilya'nın gereksinimi olan kumaşı Portekiz'den ithal etmesini şart koşar. Bu gibi keyfi ve budalaca yasaklamalar zamanla doruğa çıkar.

1775'de çıkarılan resmî bir emirle Brezilya'da sabun ve şarap yapımı yasaklanır. İnsanlar sadece Portekiz'den gelen şarapları içmeye zorlanır. Vali, üzerinde Portekiz kumaşından yapılmamış giysi taşıyanları makamında kabul etmez. İki milyondan fazla insanın yaşadığı topraklarda pirinç ekimi de yasaklanır. Felsefe ve aydınlanma çağında kentlerde gazete ve kitap basımına da izin verilmez. Hiçbir Brezilyalı gemi satın alamaz, yabancılar ne Rio'ya ayak basabilir, ne de bu kentte yaşayabilir. Kısacası Brezilya, Portekiz kralının özel bahçesi gibi kapatılır. Yaptığı yolculuklarla Brezilya'yı bütün dünyaya tanıtmış olan 19. yüzyılın ünlü gezgini Alexander von Humboldt'a ülkeyi ziyareti sırasında zorluklar çıkartılması amacıyla resmî makamlara emirler yollanır.

Bu nedenle o yıllarda Brezilyalıların Kuzey Amerika'daki özgürlük savaşlarını büyük bir ilgiyle yakından izlemelerini anlamak gerekir. Çünkü kuzeyin insanları verdikleri mücadelelerle başlarındaki daha ılımlı ve akıllı yöneticilerden kurtulmuşlardır. İlk günlerde ülke insanlarının yaşamını etkilemiş, onu şekillendirmiş olan Cizvit kuruluşlarının zamanla ticaretleşmesi yerli halkla arasının açılmasına neden olur. Bir zaman sonra da Pombal'in emriyle ülkeyi terk ederler. Ancak bu değişim insanların daha çok güce ve hakka kavuştuğu anlamına gelmez. Toplumun başındakiler ülkeyi Portekiz'in çıkarına uygun yönetmeye devam ederlerken bağımsızlık çabalarını hiç önemsemezler. Ancak bu süreçte gizlice Portekiz karşıtı bir parti yaşama geçirilir. Akıllı bir politikayla ülke insanlarına eşit haklar ve ticaret özgürlüğü verilmiş olsaydı bu gizli karşıt parti hiç oluşmazdı. Çünkü Brezilya insanı ne radikaldir, ne de devrimci. Daha akıllıca bir politikayla ülke barış içinde istendiği gibi yönetilebilirdi. Fakat Lizbon okyanus ötesindeki insanlardan gelen istekleri hiçbir zaman anlayışla karşılamaz. Portekiz'in zamana daha uygun, daha özgür bir politika uygulaması için çaba

gösteren Pombal de ekonomi alanındaki olumlu gelişmelere karşın Brezilya insanına gücünü daha çok kanıtlaması için olanak tanımaz. Cizvitleri Brezilya'yı terk etmeleri için zorlaması onlara bağlı yerleşimlerde tepkilere neden olduğu gibi, ülkeye beklediği huzuru getirmez, toplumsal yararları da görülmez. O güne kadar bu dinsel kuruluşa eleştirisel bakmış olan insanlar artık sömürgeci Portekiz'e karşı çıkarlar. Daha önceki yıllarda Minas Gerais, Bahia ve Pernambuco'da tek tek halk grupları maliye memurlarına karşı ayaklanmış, fakat bir araya gelemedikleri için bu ayaklanmalar silah zoruyla bastırılmıştı. Çoğunlukla yeni vergiler veya günlük yaşama getirilen kısıtlamalar nedeniyle çabucak bir araya gelen insan gruplarının sokaklara dökülmesi Portekiz'in taşradaki otoritesini bir an olsun tehlikeye sokmamıştı. Yüzyılın sonuna doğru bir ülkünün peşinden giden, kesin hedefleri olan ve Portekiz'e başkaldırmak isteyen ulusalcı gruplar Minas Gerais bölgesinde *İnconfidência Mineaira* adı altında bir araya gelir.

İnconfidência ateşli konuşmalar yapan, coşku dolu şiirler okuyan gençlerin oluşturduğu bir gruptur. Deneyimsiz olduklarından bir araya gelirken beceriksiz davranırlar. Ancak içinde yaşadıkları dönemin kararlılığı onları da taşır. Montpellier Üniversitesi'nde okuyan Brezilyalı öğrenciler 1788 yılında ülkelerinin bütün ulusun çabalarıyla nasıl kurtulması gerektiği üzerine aralarında uzun uzun tartışır. Hatta Birleşik Amerika'nın girişimlerini desteklemesini sağlamak amacıyla içlerinden bir grup Paris büyükelçisi Jefferson'la ilişkiye geçer. Bu çabadan bir sonuç çıkmasa da düşleri hep canlı kalır, bazı öğrencilerin öğrenimlerini bitirip Brezilya'nın aydın kentlerinden Ouro Preto'ya dönmelerinden kısa süre sonra da Coibra'dan gelen José Álvares Maciel ve özgürlük hareketinin daha çok "Tiradentes" adı altında tanınan kahramanı Joaquim José da Silva Xavier'in girişimleriyle dev-

rimci bir grup oluşur. Yasadışı bu örgütün gizli toplantılarına katılanlar çoğunlukla doktorlar, edebiyatçılar, hukukçular, belediye meclisi üyeleri, kısacası kentin aydın orta sınıf insanlarıdır. Onların girişimleri aynı süreçte Fransa'da devrim hazırlığı içinde bulunan orta sınıf insanlarını andırır. Aralarında uzun uzun tartışmalara girerler, kitaplar okurlar ve birçok görüşü gerçekleştirmek ateşiyle sürekli yanıp tutuşurlar. Ancak Brezilyalı devrimciler çok konuşurlar. Sonsuz coşkuları kimi gerçekleri görmelerini engeller. Daha doğru dürüst hazırlık yapmadan kuramsal bir tasarım olan düşlerini bir an önce hedefe ulaştırmak için ileri atılırlar. Gençlerin arasına sokmuş olduğu ajanları aracılığıyla olup bitenden sürekli haberdar olan vali bütün girişimlerini önceden engellemesini başarır. Tutuklanan gençlerin çoğunluğu Afrika kıtasına sürülür. Onlardan biri olan şair Claudio Manuel da Costa hapishanede intihar eder. Mahkeme heyetinin karşısında inandığı ülküyü kahramanca ilan eden "Tiradentes" lakaplı Joaquim José da Silva Xavier ölüme mahkûm olur. 21 Temmuz 1789 günü Rio de Janeiro'da idam edilir ve işkenceden geçmiş vücudu parçalara bölünerek Minas kentinin kavşaklarında kazıklara geçirilip sergilenir. Ancak bütün bunlara karşın özgürlük hareketinin ışığı, yerin altına da sokulsa sönmez, ışımaya devam eder. 18. yüzyılın sonlarında Brezilya, Venezüela'dan Arjantin'e bütün komşuları gibi Avrupa'dan kopmaya hazırdır, ancak en uygun ânı beklemektedir.

Fakat bir rastlantı bunu yirmi yıl kadar geciktirir. Napolyon'un savaşları sırasında iki gücün arasında kalan Portekiz çok zor bir duruma düşer. Fransa'nın İngiltere'yle yaptığı savaşta bu küçük ülke tarafsız kalıp kenarda durmak ister.

Ancak bu çağda Avrupa'da güç ve şiddet hüküm sürmektedir, tarafsızlara yer yoktur. Fransa'nın Portekiz'in elindeki limanlara gereksinimi vardır, İngiltere ise kıtayı bloke etmek

için Portekiz'i yanına çekmek istemektedir. Her iki ülke de onun çabuk kararını bekler. Kral II. Joâo, o dönemde büyük bir sorumluluk altındadır. Çünkü Napolyon Avrupa topraklarında hüküm sürer, İngiltere de açık denizlerde. Eğer kral Napolyon'un isteklerini yerine getirmezse Fransa Portekiz topraklarına girecek, ülkesi ortadan kalkacaktır. İngiltere'yle anlaşmazsa denizyolları kapanacağı için Brezilya elinden çıkacaktır. Napolyon'un Lizbon'u karadan bombalamasıyla, İngilizlerin denizden bombalaması arasında kalan sarayda iki taraf oluşur. Ülke Fransız yanlılarıyla İngiltere yanlıları arasında bocalamaya başlar. İki taraf arasında kalan kral da Brezilya'nın son üç yüzyılda Portekiz için nasıl değerli bir ülke olduğunu kavrar. Brezilya çoktan bir Portekiz sömürgesi değildir, fakat elinde tuttuğu çok değerli bir servettir. Gelecekte ülkesine daha çok zenginlik getireceğini, onu güçlendireceğini ve dünyadaki konumunu değerlendireceğini anlar. Brezilya onun için Portekiz'den daha önemli bir ülke olmalıdır.

Napolyon 1807 yılında son ültimatomu verir: Portekiz onun yanında mı olacaktır, yoksa ona karşı mı? Bragança hanedanı son andaki kararı şu olur: Brezilya'yı yitirmek yerine Portekiz'i yitireceklerdir. Junot komutasındaki ordu Lizbon kapılarına dayanırken kral ailesi gemilere biner. On beş bine yakın insan onlara eşlik eder. Aralarında soylular, devlet memurları, kilise adamları ve generaller de vardır. Kral yanına kasasındaki 200 milyon Cruzado'yu da alır ve İngiliz donanmasının korumasında okyanusu geçer. Bragança hanedanından bir kralın Brezilya topraklarına ilk kez ayak basması için üç yüz yıl geçmesi ve büyük bir olay çıkması gerekmişti.

Ülkede sözleri geçen valiyle en üst düzey din adamları beklenmedik bu ziyaret karşısında ne yapacaklarını bilemez. Rio de Janeiro'da ne saraylar vardır, ne de bu kadar çok soyluyla devlet memurunun konaklayacağı evler. Ancak karşı-

larında Portekiz kralını gören ülke halkı çok sevinir, onu "İmperador do Brasil" çığlıklarıyla selamlar. İnsanlar Brezilya'yı kendine sığınma ülkesi olarak seçen bir kralın bu topraklara artık bir sömürge gözüyle bakmayacağını sezmektedir. Gerçekten de II. Joâo'nun gelmesinden kısa süre sonra toplum yaşamını kısıtlayıcı bütün engeller kalkar. Öncelikle ülke limanları dünya ticaretine açılır, endüstri bol üretime geçer, ilk Brezilya bankası kabul edilen Banco do Brasil açılır, bakanlıklar kurulur, krala bağlı bir basımevi çalışmaya başlar ve "esir ülke"nin tarihinde ilk kez bir gazete yayınlanır. Değişik alanlarda kuruluşlar yaşama geçirilir ve Rio de Janeiro kısa sürede ülkenin gerçek başkenti konumuna gelir. Akademiler, müzeler ve bir botanik bahçesi kurulur. O güne kadar "beyle uşak" olan Portekiz ve Brezilya, 1815 yılından sonra devletler hukuku kapsamında eşit iki kardeş ülke olarak kabul edilmeye başlanırlar. Daha on yıl öncesine kadar kimsenin düşünden bile geçiremediği bir gerçek Napolyon sayesinde gerçekleşir, ülkenin başına talih kuşu konur! Geçmişte de Portekiz'deki bütün olumsuz gelişmeler hep Brezilya'nın çıkarına olmuştu. Bragança hanedanın ülkeye sığınması, bir süre önce Kuzey Amerika'da ve diğer komşularda yaşanmış kanlı özgürlük savaşlarının günün birinde Brezilya'ya da sıçramasını engellemiştir. Avrupa'daki huzursuz dönemden yararlanılıp ülkenin sınırları belirlenir ve sağlamlaştırılır. Bu arada 1750'de imzalanmış olan Tordesillas Antlaşması'ndaki maddelerin geçersizliği ilan edilir. Yeni devletin topraklarının batı sınırını Amazon Nehri'nin yatağı belirler. Güneyde ise Rio Frande do Sol sınırdır, kuzeyde ülke toprakları Guayana sınırında biter. Avrupa ülkelerinin aralarında uzun uzun tartıştığı o dönemde VI. Joao ani bir baskınla Uruguay'ı ele geçirir. Komşu ülke kısa süre için bir Brezilya eyaleti olur. Brezilya'nın bugünkü sınırları 19. yüzyılın sonunda belirlenmiştir.

Portekiz hanedanlarının varlığı ülkeyi politik açıdan olumlu etkilediği gibi, topluma da sayısız yararlar getirir. Cizvitlerin Pombal döneminde ülkeden çıkarılmasının ardından ilk kez bir aydın sınıfı oluşur, sayısız kültür ve bilim insanı başkente yerleşir. Kral aynı dönemde kurduğu enstitüleri geliştirmeleri için Fransa ve Avusturya'dan araştırmacılarla ressamları da ülkesine davet eder. O yıllardan Rio ve kentteki yaşam üzerine kalıcı resimler ve eskizler günümüze kalmıştır. Brezilya artık Portekiz'in "dış toprakları" değil, kralın hükmettiği, Avrupa medeniyetiyle aynı değerde, saygı duyulan bir ülkedir. Brezilya'nın o dönemde dünyada yavaş yavaş önemli bir yer aldığını şu gerçek gösterir: Napolyon'un yenilgisinden sonra Avrupa'nın en güçlü hükümdarı olan Avusturya Kayser'i, Maria Louisen'in kızkardeşini, kendi kızı Lepoldine'yi Brezilya veliahdı Dom Pedro'yla evlendirir. Kral Joâo, gelecekte onu bekleyen öneminin farkına varmış olduğu bu güzel topraklarda ömür boyu kalmak istiyordu. Ancak atılmış olduğu St. Helena Adası'ndaki hücresinden Avrupa'yı artık rahatsız edemeyecek olan Napolyon'dan kurtulmuş olan vatanı Portekiz kralını ısrarla geri çağırmaktadır. Kral VI. Joâo eğer dönmezse onun ve sülalesinin Portekiz tahtını yitireceğinin bilincindedir. Fakat Brezilya'ya veda gününü elinden geldiğince geciktirse de 1820 yılında veliaht Dom Pedro'yu ülkenin başına bırakıp Portekiz'e döner.

Kral VI. Joâo Brezilya'da tam on iki yıl hüküm sürmüştür. Bu süreçte ülkenin 19. yüzyılın başında nasıl güçlenip kimliğine kavuştuğunu yaşamıştır. Portekiz için üzülse de, vatanının yakın bir gelecekte okyanusun üç bin mil ötesindeki bu Güney Amerika ülkesiyle bağlarını koparmak zorunda kalacağının farkındadır. Bu ayrılığın engellenmesi mümkün olmayacaktır. Brezilya'nın başında bıraktığı oğlu Dom Pedro'ya, bir başkası sömürgeye saldırdığında, Brezilya bu ya-

bancının eline geçeceğine tacını takıp bir kral olarak ülkeye hükmetmesini önerir. Hırslı genç adam bir süre tepki göstermese de günün birinde Brezilya'nın başına geçmeye karar verir. Veliahtın nasıl hırslı bir genç olduğunu bilen vatanperver, Brezilya asıllı devlet adamı, bakan José Bonifácio Andrada e Silva çok akıllı davranıp Brezilya'nın özgürlüğünü ilan etmesi için onu kandırır. Portekiz'in denizaşırı sömürgesini o güne kadar yönetmiş olan veliaht 12 Ekim 1822 günü I. Pedro adıyla Brezilya'nın kralı ilan edilir. Ant içerken ülkesini despot bir kral olarak değil, geçerli anayasaya sadık bir kral olarak yöneteceğini açıklar. Portekiz'e sadık askerler ve aşırı devrimcilerle bir süre mücadele edilir. Dışarıdan bakıldığına ülkeye artık barış gelmiştir. Ancak özgürlüksever çoğu Brezilyalı elde edilen çabuk başarıya sevinse de pek memnun değildir, daha fazlasını istemektedir. İnsanlar I. Pedro'yu beğenir, fakat Portekizli olduğunu da bir türlü akıllarından çıkarmaz. Onlar safkan Brezilyalı olan bir kralı ülkenin başında görmeyi düşlemektedir. O günlerde toplumdaki genel kanı, babasının ölümünün ardından I. Pedro'nun her iki ülkeyi yine birleştirmeye kalkışacağıdır. Bir gerçekçiden çok romantik bir insan olan genç kral ise o günlerde sarayın sorunları yerine metresi markiz Santos'la ilgilenerek yavaş yavaş halktan kopmaya başlar.

I. Pedro'nun sonunu yaklaştıran, Arjantin'le yapılan ve sonunda Brezliya'nın bu "komşu" ülkeyi yitirdiği savaş olur. Sonucu belki ilk bakışta Brezilya için politik açıdan yararlı kabul edilebilir. Ne de olsa özgür bir Uruguay'ın kurulmasıyla Brezilya ile Arjantin arasındaki sürekli uyuşmazlığın yerini sürekli dostluk alır. Fakat ülke 1828'de çoktandır özlemini çektiği La Plata deltasını Arjantin'e bırakmak zorunda kalır. Bu gelişme kralın iyice gözden düşmesine neden olur. İki yıl sonra, 1830'da VI. Joâo'nun ölümünün ardından Portekiz'de tahta çıkmak sırası ona gelir. Brezilya'dan ayrılıp

Avrupa'ya dönmek istememesine karşın ülke insanlarına kendini yine de sevdiremez, onlar için bir "yabancı" kalır. Ulusal güçlerin kraliyet karşıtı politikası da onu gittikçe zayıflatır. Fransa'daki Temmuz Devrimi (1830) ve devamındaki gelişmeler de kralın durumunu olumsuz etkiler. Fransa'dan gelen haberler parlamentodaki birçok üye için uyarıcı olur; çoğu konuşmalarında ve tartışmalarında Paris'te olup bitenleri örnek gösterirler. İçlerinden tanınmış iki parlamenter daha da ileri gider, adlarını Lafayette ve Benjamin Constantin olarak değiştirmekten kaçınmazlar. Gün geçtikçe halkın sevgisini yitiren kralın tahtından vazgeçmesi ulusalcı ordunun onu devirmesini önler. I. Pedro 1831'de çekilir. Bir Brezilya geleneği olan "kansız devrim" burada da kendini gösterir. Brezilya'nın ilk kralı tahttan iner. Sessizce ülkeyi terk ederken arkasında öfke ve nefret bırakmaz.

Onun yerine kral olan II. Pedro hem bir Habsburger, hem de bir Braganç'adır. Ancak babası tahttan indiğinde beş yaşında olduğu için José Bonifácio onun vekili olarak görevlerini üstlenir. Ve o günden sonra perde arkasında entrikalar başlar, acımasız bir politik savaş sürdürülür. Üç yüz yıl boyunca bağımlı ve suskun yaşamış Brezilya için parlamenter haklar ve basın özgürlüğü pek umursanmayan yabancı kavramlardır. Politikacılar arasında sürekli tartışmalar yaşanır, ülke yararına az politika yapılır. Artık parlamentoda aralıksız bir gerilim vardır. Partilerden biri cumhuriyet kurulması için çaba gösterirken, diğeri II. Pedro'nun bir an önce sorumluluk üstlenmesine uğraşır. Kişisel çıkarlar ve entrikalar ülkenin politik yaşamında ağırlıklıdır. Başa gelen hükümetler ve siyasete atılan bütün partiler kalıcı olamaz. Kral vekili yedi yılda dört kez değişir. Sonunda politikaya ağırlığını koyan tutucu bir parti ülkeye huzur getirir ve 1840 yılında II. Pedro'nun tahta geçmesi kabul edilir. Yeni kral 18

Temmuz 1840'da büyük törenlerle göreve getirildiğinde on beş yaşındadır.

Ancak Portekiz'de Güney Amerikalı politikacılara ve çalışmalarına çok az güvenilmektedir. Genç kralın tahta çıkmasının hemen ardından gizlice Brezilya'dan gelen bir yakını Avrupa soyluları arasında ona bir nişanlı aramakla görevlendirilir. Bu "görevli" öncelikle Viyana'ya gider ve genç kralın akrabalarından Habsburg hanedanıyla görüşmeler yapar. Babası I. Pedro'nun aileden bir arşidüşesle evlenmesine geçmişte karşı çıkılmamışken aynı yakınlık oğluna gösterilmez. Dönemin başbakanı Metternich pek ilgi duymaz ve hemen yanıt vermez. Güney Amerika ülkeleri son yıllarda hükümetlerinin istikrarsız oluşu, hırslı generallerin sürekli darbelere kalkışması ve fazla girişken politikacıları nedeniyle Avrupa'da değer yitirmişlerdir. Bu nedenle 1840 yılında Avusturya hanedanı bir arşidüşeşi huzursuz o denizaşırı ülkesine göndermeye yanaşmamaktadır. Daha alt tabakalardaki prensesler de okyanus ötesindeki genç kralla evlenmeye niyetli değildir. Brezilya "görevlisi" Viyana'da bir yıl boş yere çaba gösterir. Sonunda Napolili bir prenses II. Pedro'yla evlenmeyi kabullenir. Ancak bu aday pek güzel olmadığı gibi varlıksız bir aileden gelir, genç kraldan birkaç yaş da büyüktür.

Mesleği politikacı olanlar çoğu kez olduğu gibi II. Pedro üzerine yargılarında yanılırlar. Genç kral elli yıla yakın tahtta kalır, ülkeyi barış içinde yönetir, zorlukların altından başarıyla kalkar ve herkesin saygısını kazanır. II. Pedro, tahta oturup politikayla orduyla ilgilenmekten çok eğitimci veya kütüphaneci olması gereken bir düşünür, olumlu görüşlere sahip gerçek bir hümanisttir. Askerlerinin geçit törenlerinde boy göstereceğine, zaferler peşinde koşacağına Manzoni, Victor Hugo veya Pasteur'den gelen mektupları okumak onun daha çok hoşuna gitmektedir. Güzel sakalı ve heybetli görü-

nümüyle insanlarının onu beğenmesine karşın mümkün olduğu kadar geri planda yaşamayı, Petropolis'deki bahçesinde çiçekleriyle mutlu saatler geçirmeyi, Avrupa'ya yaptığı ziyaretlerde de kitaplar ve müzelerle ilgilenmeyi yeğlemektedir. Yumuşak başlı bir kişiliği vardır. Elli yıla yakın Brezilya'ya hükmetmesine karşın yaptığı tek savaş, Paraguay'ın saldırgan diktatörü Lopez'le çatışmasıdır. II. Pedro'nun yengisiyle sonuçlanan bu savaşın ardından iki ülke arasında barış imzalanır. Kralın etkileyici dış görünüşü, alçakgönüllülüğü, iyi bir devlet adamı olan Rio Branco'nun komşularıyla bütün sınır sorunlarını, topraklarını genişleteceğine aracıların desteğiyle kolayca halletmesi, ülkenin gittikçe zenginleşmesi, iç huzuruna önem vermesi II. Pedro'nun hüküm sürdüğü elli yılda Brezilya'yı diğer dünya devletlerinin gözünde ciddiye alınacak bir ülke yapmıştır.

O güne dek çözülmesi mümkün olmamış ve toplumun can damarı kabul edilen bir sorun vardır. O da, radikal bir ameliyat ve büyük bir çaba gerektiren, sonunda da toplumda güç ve kan kaybına neden olacak köleciliktir. Yüzlerce yıldır Brezilya'da bütün tarım ve endüstri kölecilik üzerine kurulmuştu. 19. yüzyılın ortasında da ülke milyonlarca kara elli insanın yerini alacak yeterince makine ve nitelikli işçiye sahip değildi. Kuzey Amerika'daki iç savaştan sonra kölelik Brezilya'da da bir toplum ve ahlak sorunu olur. Büyük bir halk kesimi kölelikten vicdan azabı çekmektedir. 1831'den bu yana –daha doğrusu İngiltere'yle 1810'da yapılmış bir antlaşmayla– ülkeye köle getirmek, kısacası köle ticareti yapmak yasaklanmıştı. 1870'de çıkarılan bir yasayla da bir köle kadından doğacak çocuk özgür bir yaşam sürdürme hakkına sahip olur. Geçerli yasalar uygulandığında, belki bu çok uzun sürecekti, fakat günün birinde köleler toplumdan kaybolacak, ülkede sadece hür insanlar yaşayacaktı. Ancak ne ülkeye köle getirenler, ne de Brezilya'nın ücra köşelerin-

deki muz plantasyonlarını işletenler şu kadar olsun yasalara uymuyordu. Köle ticaretini yasaklayan yasanın çıkmasından on beş yıl sonra, 1846 yılında Brezilya yaklaşık elli bin, 1847'de elli yedi bin, 1848'de altmış bin Afrikalıyı topraklarına getirmiştir. Çok güçlü köle tüccarları ellerindeki "siyah fildişi"nin satımıyla her türlü antlaşma ve yasakla alay etmiştir. Bu ticareti engellemek için İngiliz hükümeti toplarla donatılmış gemilerini yola çıkarır. Yıllar geçtikçe köle sorunu ülkedeki tartışmaların daha çok odak noktası olur. Zamanla ülkenin ılımlı partileri baskılarını arttırırlar, yapılacak büyük bir hamleyle "kara leke"den kurtulmasını isterler. Tarımcılıkla uğraşanlar, tarlalarında çalışanların yüzde doksanı köleler olanlar ise, ülkenin büyük bir krize gireceğini söyleyip bu taleplere kesinlikle karşı çıkarlar.

Kölelik konusu kral için gün geçtikçe büyüyen kişisel bir sorun da olur. Düşünür, ılımlı, demokrat ve duygusal bir insan olarak II. Pedro Brezilya toplumunda geçerli kölelikten nefret eder. Bu kirli ticaretle servet kazanmışa, ülkenin en zenginlerinden biri olsa da, asalet unvanı vermez veya yakasına madalya takmaz. Kültürlü bu insan Avrupa'ya yaptığı ziyaretlerde dostluklarını aradığı ünlü hümanistlerle, Pasteur'le, Charcot'le, Lamartine'le, Victor Hugo'yla, Wagner'le, Nietzche'yle görüşürken vücutları dağlanmış köleleri çalıştıran bir ülkeyi temsil ettiği için çok utanır. Ancak kölelik üzerine kişisel görüşünü uzun süre ilan etmekten de kaçınır. Ona yıllar boyu destek vermiş usta devlet adamı Rio Branco'nun ölüm döşeğindeki, Brezilya bu sorunu günün birinde kendi olanaklarıyla halledecektir, sözlerini unutmaz. Köleliğe karşı olanlarla kölelik yanlıları arasındaki savaş acımasız ve amansızdır, ani engellemeler ülkeyi ekonomik açıdan sarsabilecektir. Kralın taraf tutması onu tahtından edebileceği için ikisi arasında gidip gelen bir salıncak rolünü üstlenmek zorundadır. 1884 yılına kadar, 40 yıl boyunca

kişisel görüşünü elinden geldiğince açıklamaz. Ancak 1885 yılında, ülkesi için bir yüzkarası olan bu gerçekten kendini kurtarmaya karar verir ve altmış yaşını geçmiş kölelerin çalıştırılmasını yasaklayan yasayı imzalar. Bu ileri atılmış olumlu bir adımdır. Fakat Brezilya'da en son kölenin de özgürlüğüne kavuştuğunu yaşadığı sürece görmek isteyen kral sabırsızdır. Kendisinden sonra tahta geçmesi beklenen kızı Dona Isabel'in de desteği ile yavaş yavaş kölelik karşıtlarının yanında yer almaya başlar. Ve 13 Mayıs 1888 günü uzun yıllardır beklenen yasa kabul edilir. Brezilya'daki bütün köleler derhal özgürlüklerine kavuşturulacaktır.

İnsanlar yeni yasayı Brezilya caddelerinde büyük coşkuyla kutlarken kral II. Dom Pedro Milano'da bir otel odasında çok hasta yatmaktadır. Birkaç hafta önce İtalya'nın önemli müzelerini gezmiş, değerli bilimadamlarıyla görüşmeler yapmıştı. Pompei'yi ziyaret etmiş, Kapri Adası'nda da birkaç gün geçirmişti. Floransa ve Bologna'da da konaklamış, Venedik'de Accademia Müzesi'ne uğramış, orada sergilenen değerli tabloları tek tek incelemişti. Eleonara Duse'nin konserine gitmiş, Brezilyalı besteci Carlos Gomes'i de kaldığı otelde ağarlamıştı. Fakat kral II. Dom Pedro birkaç gün sonra akciğer zarı iltihabıyla yatağa düşer. Parisli doktor Charcot ve üç meslektaşı tedavisiyle ilgilenir. Ancak kralın durumu gün geçtikçe kötüleşir, papaz yatağının başına gelir. O günlerde Brezilya'dan gelen, köleliğe son veren yasanın kabul edildiği haberi onu ilaçlardan daha çok etkiler. Telgrafı okumasının ardından birkaç gün geçmeden ayağa kalkar. Güney Fransa'nın Cannes ve Aix-les-Bains kentlerinde uzun bir dinlenceye gider ve iki ay sonra da ülkesine döner.

Elli yıldır Brezilya'yı barış içinde yönetmesini başarmış olan beyaz sakallı kralı Rio'da insanlar büyük bir coşkuyla karşılar. Ancak bu coşku ülkenin içindeki zor durumu perdelemektedir. Çünkü köleliğin kaldırılması konusunda alın-

mış olan karar ülkeye eskisinden daha çok bir huzursuzluk getirir. Sorunlara dikkati çekmiş olanların önsezileri gerçekleşir, Brezilya ekonomik bir kriz yaşar. Özgürlüklerine kavuşan köleler büyük kentleri doldurur, tarım yapma izinleri ellerinden alınan, sermayeleri değer yitiren kuruluşlar devlet desteği alamadıkları için maddi sıkıntıya düşer. Sert esen rüzgârı hisseden, fakat ne yapacaklarını bilemeyen politikacılar heyecanlı konuşmalarla günlerini geçirir. Kuzey Amerika'daki özgürlük hareketlerinin etkisindeki cumhuriyetçi güçler bekledikleri ânın gelmiş olduğunu hissedip iyice ortaya çıkarlar.

Ülkedeki huzursuzluğun başını çekenler krala karşı değillerdir. Onun iyi niyetine, adalete olan inancına ve dürüstlüğe dayanan demokrasi görüşüne herkes gibi en ilkeci cumhuriyetçiler de saygı duymak zorundadır. Ancak Brezilya'da II. Dom Pedro hanedanlığının devamını engelleyen çok önemli bir sorun vardır. Altmış beş yaşındaki kralın kendisinden sonra tahtına geçecek oğlu yoktur. İki oğul da genç yaşlarda ölmüştür. Mirasçısı olan kızı da Orléans hanedanından bir prensle evlidir. Ancak ulusalcılığın en üst düzeyde olduğu Brezilya'da insanlar çok duyarlıdır, başka bir ırktan prensi tahtta görmek istememektedir. Ordunun içinde küçük bir grup ayaklanır. Başka zaman olsa çabuk bastırılabilecek olan bu ayaklanmaya yaşlı kralın hasta ve artık yorgun olduğu bir dönemde kimse karşı koymaz. Başkentten gelen haberleri aldığında Petropolis'te dinlencededir. Geçimli bir insan olan II. Dom Pedro iç savaştan kaçınır. Kralın ve damadının o günlerdeki kararsızlığı ülkedeki monarşi yanlılarını zayıflatır. Kralın tacı sessizce devrilip yere düşer. O günlerde ülkede kan akmamış olması Brezilya insanın geçimli ve yumuşak başlı olduğunun başka bir kanıtıdır. Ülkenin başına geçen yeni hükümet kinci değildir. Yaşlı kral II. Dom Pedro, ondan önce babası ve büyükbaba-

sı gibi 17 Kasım 1889 günü sessizce Brezilya'dan ayrılır. Amerika kıtasında krallara artık yer yoktur.

O günden sonra "Estados Unidos do Brasil" ferderasyonlardan oluşan bir cumhuriyet olarak dünya tarihindeki yerini alır. Brezilya Cumhuriyeti'nin başına Getulio Vargas geçer. Ancak ülkenin kişiliğini devlet yönetim şekli değil, orada doğmuş insanların oluşturduğu ulus belirler, dünya tarihine damgasını onlar vurur. Brezilya'nın kişiliği aradan geçen yıllarda pek değişmez, fakat gelişir, güçlenir, ulus kendine güvenen bir ulus olur. Gerek iç, gerekse dış politikasına milyonlarca insanının ruhunu yansıtırken hep şuna sadık kalır: Bütün sorunlar barış içinde ve karşılıklı hoşgörüyle halledilecektir. Bir gün olsun kendi gelişirken diğer ülkeleri tehlikeye sokmamış, son yüzyılda sınırlarını genişletmemiş ve bütün komşularıyla barış içinde yaşamıştır. Toplum büyürken insanlarının yaşam standardını yükseltici önlemler almıştır. Özellikle son yıldaki düzenlemelerle Brezilya diğer dünya ülkeleriyle "uygun adım" yürümeye başlamıştır. Çok büyük boş alanlara, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, sonsuz olanaklara sahip ülke yüzlerce yıldır çok önemsediği bir görevi cumhuriyetin kuruluşundan sonra da sürdürür: Kalabalık kentlerden insanları bereketli boş topraklara yerleştirip eski yöntemleri yenileriyle bir araya getirmek ve böylece yepyeni bir uygarlık oluşturmak. İlk Avrupalının topraklarına ayak basmasından günümüze dört yüz kırk yıl geçmesine karşın ülkenin kalkınıp gelişmesi henüz başlangıcındadır. Brezilya'nın, Güney Amerika'nın o olağanüstü dünyasının günün birinde gelecek nesiller için ne kadar önemli olacağını kişi şu anda gözünün önüne bile getiremiyor. Günümüz Brezilya'sından söz eden farkında olmadan ülkenin dününü anlatıyor. Her şey o kadar çabuk gelişiyor ki!

ekonomi

Dev topraklarıyla Güney Amerika'nın en büyük ülkesi kabul edilen Brezilya gelecekte dünyamızın en önemli depolarından biri, belki de en önemli deposu olabilir. Bu ülke el değmemiş, pulluk girmemiş, altında değişik mineraller, değerli cevherler yatan, keşfedilmeyi bekleyen sonsuz topraklara sahip. Brezilya'da ileride yerleşime açılacak yörelerde yaşayacak insanların sayısını bir istatistikçiden çok bir hayalci belirleyebilir. Günümüzde elli milyon insanın yaşadığı ülke yüz yıl sonra, doğru yerleşim yapıldığında beş yüz milyonu, yedi yüz milyonu, belki de dokuz yüz milyonu kaldırabilir. James Bryce'ın şu görüşü önemlidir: "Bu dünyada üzerinde Avrupa ırkından insanların yaşadığı hiçbir ülke insanlığın gelişmesi için böylesine geniş toprak ve endüstriyel olanaklara sahip değildir."

Hatlarıyla bir arpı andıran bu Güney Amerika ülkesinde her şey aynı oranda mevcuttur: Brezilya dağlık alanlara, sonsuz kıyılara, ovalara, ormanlara, akarsulara yeterince sahiptir. İklimi de çok çeşitlidir. Tropikalden, subtropikale, Avrupa iklimine... Hava yöresine göre nemli veya kurudur. Kıyılarında okyanusun rüzgârları eser, içeri bölgelerinin havası Alpleri anımsatır. Kimi yöreler vardır, az yağmurludur, kimilerinde yılın çoğu günü yağmur yağar durur. Bütün bu çeşitlilik dev ülkeye çok değişik olanaklar yaratır. Brezilya

dünyanın en güçlü akarsularına da sahiptir. Toprakları Amazon ve La Plata'yı besler. Bazı yöreleri insana Alpleri anımsatır. Üç bin metrenin üzerindeki Itatiaia'nın dorukları hep karla kaplıdır. Çağlayanları Iguassú ve Sete Quedas dünyaca ünlü Niyagara'dan kat kat büyük ve güçlüdür. Sularından elektrik elde edilir. Önemli kentleri Rio de Jeneiro ve Sáo Paulo henüz gelişmekle olmalarına karşın güzellikleri ve yaşam kaliteleriyle günümüz Avrupa kentlerini aratmamaktadır. Bitkileri ve hayvanlarıyla inanılmaz bir çeşitliliğe sahip doğası hep sürprizlere açık olduğu için araştırmacıları ve biliminsanlarını yüzlerce yıldır kendine çekmektedir. Sadece kuşlarının çeşitliliği kalın kitapların sayfalarını doldurmaya yeterlidir. Keşif heyetleri yolculuklarından sayısız yenilikle dönmektedir. Yerin altında hangi zenginliklerin yattığı ise ileride keşfedilecektir. O günlerde kesinlikle bilinen bir gerçek, en büyük demir cevheri yataklarının Brezilya toprakların altında yattığı ve bütün dünyanın gelecek yüzyıllarda gereksinimi karşılayacak zenginlikte olduğudur. Dev ülkenin jeolojik yapısının zenginliği, çoğu Avrupa'da tanınmayan sayısız cevher, taş ve bitki türünü de içermektedir. Son yıllardaki çabalarla değişik şeyler keşfedilmiş olsa da, gerçek keşifler ve onların değerlendirilmeleri henüz başlangıçtadır. Bu nedenle inanmamız gereken bir gerçek var: Bu sonsuz ülke, yıpranmamış dev Brezilya, artık yorulmaya başlayan, tüketilmiş, zorlanmakta olan dünyamız için en büyük gelecek ümididir.

Topraklarına ilk kez ayak basan insanı hemen etkileyen bu topraklardaki bolluk. Burada her şey fazlasıyla var. Güneş, ışık, renkler. Gökyüzünün maviliği olağanüstü, doğanın yeşilliği doyurucu, toprağı kırmızı ve bereketli. Doğasında kanat çarpan kuşların tüylerindeki, kelebeklerin kanatlarındaki rengi en iyi ressam bile daha güçlü, daha parlak, daha göz kamaştırıcı yansıtamaz. Burada doğa her an dorukta,

her fırtınada yıldırımlar düşüyor, şimşekler çakıyor, her yağmurda dereler, nehirler yataklarından taşıyor, bitkiler birkaç ayda büyüyüp devleşiyor. Yüzlerce, binlerce yıldır işlenmemiş topraklar el dokunulduğu anda tüm güçlerini sergiliyor, verimleri inanılmaz oluyor. Avrupa'da bir bahçede çiçek yetiştirmek, bir tarladan ürün almak, ağaçlardan meyve toplamak için yorucu emekler verilir, eziyetler çekilir. Brezilya topraklarında ise bitkiler devleşmesin, ekin gereğinden fazla olmasın, doğa vahşileşmesin, büyüyüp geniş alanları yaşanmaz yapmasın, insanların yerleşmesini engellemesin, diye savaş veriliyor. Ağaçlar, her türlü bitki hiç kimsenin yardımı olmadan, insanlar onlara el bile dokundurmadan yetişiyor. Yaşayanlara sadece ellerini uzatıp onları toplamak ve yemek kalıyor. Muzlar, mangolar, mandalinalar, ananaslar yeterinden fazla yetişiyor. İsteyen elini uzatıp meyveyi dalından koparıyor, karnını doyuruyor. Başka ülkelerden getirilen yepyeni bitki ve meyve de kısa sürede buranın bakir toprağına alışıyor, eskisinden çok ürün veriyor.

Ancak yeniliğe açık oluşu, onu büyük bir coşkuyla çabucak kabullenmesi, bütün denemelere olumlu yanıt vermesi kimi zaman ekonomisini tehlikeye sokmuştur. Denetimsiz fazla üretim krizler yaratmıştır. Bunlardan biri de 20. yüzyılda kimi dönemlerde dünya pazarlarına satılamayacak kadar fazla kahve üreten Brezilya'nın bu değerli ürünü çuvallarla denize atmak zorunda kalmış olmasıdır. Üretimini kontrol edemeyen günümüz Brezilya'sının ekonomisi, ülke politikasından daha çok inişler çıkışlarla doludur. Brezilya, her türlü besin maddesi ekilen sonsuz tarlalara, çok zengin dev ormanlara, sayısız yeraltı madenine ve milyonlarca büyükbaş hayvana sahiptir. Ülkede üretim yılına göre iniş çıkış gösterse de genelde hep memnun edici kalır. O yılların Brezilyası hareketli toplumu sık sık değişiklikler, yeni düzenle-

meler yaşayan bir ülkedir. Her yüzyılın kendine özgü bir kişiliği olmuştur. Değişen aşamalarda altın, şeker, kahve, kauçuk ve kereste ülkeye damgasını vurmuştur. Yüz yılda, hatta elli yılda bir Brezilya zenginliğinin bir başka sayfasını açmış, bize sürprizler yapmıştır.

Bu Güney Amerika ülkesi ilk adımları 16. yüzyılda kereste ticaretiyle atar. Bu ticaret ekonomisini gelecek yüzyıllarda da etkiler. Gemileriyle kıyılarına ilk demir atan Avrupalılar gördükleriyle şaşırır. El koyacakları, alıp götürecekleri hiçbir şey bulamazlar. Çünkü Brezilya doğadan başka hiçbir şeye sahip değildir. Ülkenin o günkü "ticari değeri" hemen hemen sıfırdır. Gelen yabancıları merakla seyreden, üstlerindeki tek giysi derileri ve saçları olan yerlilerden alacak hiçbir şey yoktur. Bu topraklardaki insanlar Peru veya Meksika'da olduğu gibi ağaç dallarından ve yapraklarından elde edilen liflerle kumaş yapmasını veya toprağın derinliklerinde yatan cevherleri yeryüzüne çıkarmayı bilmemektedir. Terra de Santa Cruz'un çıplak yamyamları ayaklarını medeniyetin ilk basmaklarına henüz basmamıştır. Ne toprağı işlemesini, ne hayvan yetiştirmesini, ne de kendilerine kulübeler yapmasını biliyorlardır. Yakaladıkları hayvanları yerler, geçici bir süre için sulak yerlere yerleşip ağaçlarda ve yerlerde bulduklarıyla karınlarını doyururlar, yiyecek bir şey kalmayınca da başka bir yöreye göç ederler. Hiçbir şeyi olmayanın elinden hiçbir şey alınamaz. Bu nedenle yerli halk yeni gelenlerin "işine yaramaz". Onlardan sadece köle olarak yararlanırlar, kamçılayarak işe sürerler. Çalışmaya alışmamış olan yerliler kısa sürede yaşamlarını yitirir.

Avrupa'dan yeni kıtaya gelmiş olanlar ülkelerine döndüklerinde yanlarına birkaç maymunla olağanüstü renklerde papağanlardan başka bir şey almaz. Avrupalının ilk kez gördüğü, balta girmemiş ormanların bu değerli kuşları soylu

evlerinde kafeslere kapatılır. O günlerde Güney Amerika'nın bilinmeyen topraklarına Terra dos Papagaios adını verenler de olur. Avrupalılar ikinci kez geldiklerinde işlerine yarayan bir ürünü keşfederler. Bu okyanus ötesi ülkesinin balta girmemiş ormanlarında, yerlilerin Brazil adını verdiği kırmızı renkli ağacın kereste olarak değil, fakat boya yapımında değerli olduğunu anlarlar. Avrupa için egzotik kabul edilen bu maddenin ticaretine başlarlar.

Ancak zamanın Portekiz hükümeti *pau-brasil* dedikleri bu ihraç maddesiyle resmen ilgilenmeye pek yanaşmaz. O günlerde Hindistan'daki prenslerle baş etmek için bütün maddi gücünü orduya ve donanmaya yatıran ülke için, küçük ve yorucu bulduğu bu yeni girişim pek çekici değildir. Ancak kerestesinden renk kazanılan ağacın ticaret haklarını başkalarına devretmek daha ilginçtir. 100 kilosundan Lizbon'da yarım duka altını kazanılırken, aynı miktar Fransa veya Hollanda pazarlarında iki buçuk, hatta üç duka altını getirmektedir. O günlerde daha başka girişimlerle daha fazla kazanmak isteyen Portekiz, Brezilya'dan getirdiği *Brazil* adlı kırmızı ağacın kerestesinin ticaret haklarını para karşılığı, inanç kardeşleriyle Pernambuco'ya kaçmış Fernando de Noronha'ya verir. Ancak onların da çabaları pek olumlu sonuç getirmez, ticaret küçük çapta olur, *Brazil* ağacı denizaşırı tüccarları geleceğin kolonisine çekmez. Ender bir ağaçtan kazanılan boyanın ticareti, yabancıların Brezilya'ya yerleşmesi ve yöreye canlılık getirmesi için yeterli değildir. Bu Güney Amerika ülkesinin dünya ticaretinde sözünün geçebilmesi için yepyeni ve bereketli bir ürünün keşfedilmesi, *pau-brasil*'in yerini alması gerekir.

Ancak o günlerde bilinen toprakları sadece dar kıyı bölgesi olan Brezilya'da ticaretinin yapılması değecek başka bir ürün yoktur. Avrupa ekonomisi için değer kazanması ülkenin önce canlandırılıp verimlileştirilmesiyle mümkün ola-

caktır. Zengin ve bereketli yörelerindeki ürün ve bitkilerin değerlendirilmesi için de önce oraların "gübrelendirilmesi" gerekir. Bu "gübre" de insandır. Brezilya'ya gelen insan, sömürgeci veya göçmen, daha ilk günden ülkeyi tohumlayıp canlandıran en önemli unsur olur. Brezilya'yı yaratacak ve ilerletecek her şey Avrupa'dan gelmek ve insanlarına aşılanmak zorundadır. Ancak ona yapılacak emek yatırımı zamanla bine katlanıp Avrupa'ya dönecektir. O günlerde Portekiz için ilk aşamada doğunun zengin ülkelerinde hazır bekleyen "defineleri" almak, çalmak, onlara el koymak bir sömürge olarak tabii çok kolaydı. Hiçbir düzeni olmayan bakir Brezilya topraklarını değerlendirmek içinse uzun vadeli bir yatırım gerekiyordu ve bu bir sorundu.

Portekiz bomboş bölgelerden verim alabilmek için öncelikle Brezilya'da tanınmayan bir bitkiyi, Atlantik Okyanusu'ndaki sömürgesi Yeşilburun Adaları'ndan getirir. Ülkenin iklimine kısa sürede alışan ve verimli olan bitki şekerkamışıdır! Daha başlangıçta başarı elde edilir. Brezilya'nın doğası, ne ekilirse ekilsin beklenenden fazlasını verir. O günlerde hiçbir düzenin olmadığı bir ülke için şekerkamışı en uygun ve en kazançlı üretimdir. Dikilmesi, bakımı ve toplanması hiçbir önbilgiyi gerektirmemektedir. Dikiminden hemen sonra tutar ve kısa sürede kalınlaşıp toplanacak boya erişir. Yılda beş altı kez ürün verir, en kolay yöntemlerle suyu elde edilir. Şekerkamışı dev oklavayı andıran iki tahtanın arasına konur, iki köle –öküz kullanmak pahalı olduğu için– döne döne suyunu çıkarırlar. Yorulmak bilmeyen adamların dönmesi sonucu şekerkamışının suyu en son damlasına kadar alınır. Ardından bu yapışkan beyaz madde uzun uzun kaynatılarak, tatlandırıcı olarak kullanılacak yumru veya köşeli şekiller oluşturulur. Yumuşamış kabuklar bulamaç olur, yakılan yaprakları da tarım arazilerinde toprağa karıştırılır. İlk yılların bu basit üretim yöntemi zamanla değişip geliştirilir.

İnsan gücü yerine sudan yararlanmak amacıyla akarsu kıyılarına küçük fabrikalar kurulur. Şekerkamışından şeker kazanmak kolay ve bereketli bir girişim olur. Siyah kölelerin yeşil yapraklı kahverengi kamışlardan elde ettikleri beyaz şeker kolayca "sarı altın"a dönüştürülür. Çünkü Avrupalı haçlı seferleriyle doğunu insana zevk verici, onu heyecanlandırıcı baharatlarını, leziz tatlılarını da ilk kez yakından tanımıştır. Sürekli gelişen ticaretiyle zenginleşmiş Avrupa insanı artık tatsız ve basit yemeklerle karnını doyurmak yerine yabancı mutfakların daha leziz ve değişik yemeklerini de tanımak istemektedir. Arıdan elde edilen balın tadından başkasını tanımayan insanlar arayış içindedir. Daha başka bir tada sahip şekerin mutfağına girmesiyle ağzının tadı değişen Avrupalı artık inatçı bir çocuk gibi başka ve leziz şeylerin arayışı içindedir. Ancak Avrupa'nın şekeri kendi topraklarında yetişen pancardan elde etmesi üç yüz yıl daha süreceği için "lüks ürün"ü başka kıtalardan getirtmesi gerekir. Gittikçe artan talebi karşılayabilmek için tüccarlar istenen her fiyatı ödemeye hazırdır. İşte bu süreçte Brezilya dünya pazarında çabucak büyük bir önem kazanır. Bu gıda maddesi, ekildiği tarlalar yeterince mevcut olduğu ve köle işçiler bedava çalıştırıldığı için çok ucuza elde edilir. Tarımla uğraşanların ve ihraç eden tüccarların kazançları kısa sürede doruğa tırmanır. Brezilya, daha doğrusu Portekiz bolluğa kavuşur, zenginleşir. Kamıştan elde edilen şekerin rekoltesi sürekli artar. Brezilya üç yüz yıl boyunca bu üründe tekeli elinde tutmasını başarır. Kimi yıllarda ülkenin toplam şeker dışsatımı üç milyon İngiliz Lirası'na ulaşır. Bu rakam, İngiltere'nin toplam dışsatımından daha yüksektir. Brezilya'nın şekerkamışından kazancı 18. yüzyılın sonuna doğru geriler. Elindeki "altın"ın değer yitirmesinin tek nedeni denetimsiz fazla üretimdir. O çağlarda sömürgelerden Avrupa'ya getirilen, baharat, çay, kauçuk gibi tüm ender ürünler bir zaman sonra gereğinden fazla üretildiği için hep değer

yitirmiştir. Şekerpancarının ekilmeye başlanmasıyla da, Brezilya ekonomisini yüzlerce yıl ayakta tutmuş olan şekerkamışı yavaş yavaş önemini yitirir. Ancak aynı süreçte başka tarım ürünleri değer kazanmış olduğu için ülke şekerkamışı olmadan da ayakta kalmasını başarır.

Brezilya kısa süre sonra başka bir ihraç ürünüyle Avrupa pazarlarına girer: Tütün. Kristof Kolomb Amerika topraklarına ayak bastığında çok sayıda Kızılderiliyi tütün kullanırken görmüştü. O ve ondan sonraki denizciler yeni kıtadan dönerlerken yanlarında hep keyif verici tütünü de getirmişlerdi. Ancak başlangıçta o kahverengi yaprakları çiğnemek veya tellendirmek Avrupalıların pek hoşuna gitmez. Uzun süre çiğnedikten sonra tükürülen yaprakları seven tayfalar aşağılanır, topraktan yaptıkları uzun pipoları yeğleyenlerle alay edilir. Toplumun üst düzey insanları arasında, özellikle de saraylarda tütün kullanmak yasaklanır. Ancak bir zaman sonra tütüne olan korku kalkar. Avrupa kıtasında kısa aralıklarla değişik salgınların görülmesi ve yüz binlerce insanın yaşamını yitirmesi bilinmeyen hastalıklarından korunmak isteyen toplumu tütün kullanmaya yönlendirir. İnsanlar başka kıtadan gelen bu yaprakları çiğnemekle veya tellendirmekle bütün mikropları öldüreceklerine inanırlar. Fakat salgınların ve korkuların sona ermesiyle de Avrupa insanı –daha önce ilaç sandıkları kanyağa alıştıkları gibi– tütüne de alışmış olur. Tütünün artık Avrupalı için yemekten ve içkiden farkı yoktur. Brezilya zamanla Avrupa'nın tütün ambarı olur. Çünkü insanları kendine bağlayan bu bitki Güney Amerika'da hemen hemen her yerde yetişmektedir ve çok kalitelidir. "Kardeşi" şekerkamışı gibi o da fazla bakım istemez, toplanması da kolaydır. Çabuk yetişen bitkinin yapraklarını toplamak, kurutmak ve rulo yapmak yeterlidir. Brezilya'da pek değeri olmayan tütün yaprakları gemi ambarlarında Avrupa'ya doğru yola çıktığı anda kat kat değerlenir.

Şeker, tütün ve Avrupa'da yeni moda düşkünlüklerden biri olmaya başlayan çikolata Brezilya ekonomisini 18. yüzyıla kadar ayakta tutar. Avrupa'nın zamanla pamuğun değerini anlamasıyla ve dokuma tezgâhlarını kurmasıyla bu bitki de Brezilya'nın ihracat ürünleri arasına girer. Pamuk Brezilya'da yüzlerce yıldır, çoğunlukla Amazon ormanlarında vahşi yetişen bir bitkidir. Yüksek kültürlü Aztekler ve Perulular tarafından değerlendirilen pamuğun liflerinden giysiler yapılacağından Brezilya'nın yerlileri habersizdir. Bazı yerli kabileleri pamuğu oklarının ucuna takıp düşman kabilelerinin kulübelerini yakmak için kullanırken, Maranhâo'da insanlar pamuktan "ödeme aracı" olarak yararlanmaktadır. Kristof Kolomb Amerika'dan pamuk getirdiğinde Avrupalı bu yeni bitkiden ne yapılabileceğini bilmemektedir. 15. yüzyılın tarih kaynakları Brezilya'da Cizvitlerin, Meksika'dan gelen bilgilere dayanarak 1549'da insanlara topladıkları pamuktan iplik yapmalarını öğretmeye başladığını yazar. Ancak Brezilya pamuğunun Avrupa'da değer kazanması için aradan iki yüz yıl daha geçmesi gerekir. Avrupa iplik eğirme makinesini 18. yüzyılın ortalarında keşfeder. Yeni oluşan tekstil sektörü milyonlarca insana yeni iş alanları açar. Sadece İngiltere'nin 18. yüzyılın sonunda tekstil işçisine olan gereksinimi bir milyonun üzerindedir. Dünya tekstil piyasasını ele geçiren İngilizler pamuğa gittikçe daha çok yatırım yaparlar. Bir zamanlar balta girmemiş ormanlarda vahşi yetişen ve artık düzenli ekilen pamuk o süreçte Brezilya dışsatımının yüzde ellisini oluşturur ve böylece ülke ticaretini olumlu dengeleyip ekonomisini kurtarır. Aynı süreçte şeker fiyatlarındaki hızlı düşüşün neden olduğu bütçe açığını büyük miktarda pamuk dışsatımı kapatır.

Brezilya yurtdışına şekeri, tütünü, kakaoyu ve pamuğu ülke içinde işlemeden hammadde olarak satar. Makineleşmeye geçip düzenli bir sistemle elindeki hammaddeyi de-

ğerlendirmesi için aradan daha çok zaman geçmesi gerekir. Bu nedenle Brezilya uzun yıllar sadece bitkileri eker, toplar ve "sömürge malı" olarak gemilere yükler. Bütün bu işlemler için basit işçiler yeterlidir. Ve bu *eller* ülkede yeterince vardır, hem de sayıca çok ve ucuz! Doğası bereketli bu ülkenin o süreçte "ithal" etmesi gereken hammadde insandır! Brezilya ekonomisi tarihinde önce insan "ithal" eder, 19. yüzyılda kömür, 20. yüzyılda da benzin! İnsan gücü sorununu sömürgeciler yerli halkı köleleştirerek hallederler. Ancak Cizvitlerin karşı koyması ve bu insanların korunması gerektiğine inanan sarayın buyrukları onları 1549 yılından başlayarak başka olanaklara yönlendirir. Bu kez Afrika'dan "kara fildişi" dedikleri köleleri getirirler. Tumbeiro'ları (tabut taşıyacıları) –ambarlara doldurulmuş, birbirlerine zincirlenmiş Afrikalı kölelerden yarısı okyanusu geçerken yaşamlarını yitirir– gemilerle her ay, ileride her hafta "hammadde" olarak Brezilya'ya taşınır. Üç yüzyıl içinde üç milyon köle (bazı tahminlere göre dört buçuk milyon) Yenidünya'ya taşınır. İnsanları esir alınan on milyon nüfuslu Kara Kıta bu süreçte yağma edilir, kurutulur. Ülkesinin geçmişin lekesinden kurtulmasını isteyen Brezilyalı bakan Rui Barbosa 1890 yılında köle ticaretini belgeleyen arşivin yakılmasını emreder.

Afrikalı köleleri çalıştırmak Brezilya'da pek onaylanmasa da bu ticaret yapanlar büyük kazançlara kavuşurlar. Londra veya Lizbon'daki yatırımcıların finanse ettiği köle ticareti, ihtiyacın sürekli artması nedeniyle hem nakleden, hem de satıcı için garanti bir gelir kaynağı sayılır. İlk bakışta Bahia'daki köle pazarında elliyle üç yüz Brezilya Milreisi'ne satılan köleler, en fazla dört ile yetmiş Brezilya Milreisi'ne müşteri bulan yerli kölelerin yanında çok pahalı gibi görünür.

Ancak güçlü Senegalli veya Gineli köleler için yol giderlerinin yanı sıra, okyanusu geçerken öldüğü için denize atılanların verdiği kaybı da düşünmek gerekir. Bu riskin yanı

sıra köle avcılarının, köle tacirlerinin ve gemi kaptanlarının ara kazancı da unutulmamalıdır. Köleler Brezilya'ya ayak bastığında bu pis ticaretten Portekiz kralının kasasına "ithal gümrük vergisi" adı altında giren ve köle başına üç binle üç bin beş yüz Brezilya Milreisi arasında değişen ve gümrük idaresine hemen yapılan ödeme de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüksek giderlere karşın çiftlik sahiplerine Afrikalı köle, kazma ve pulluk kadar çok gereklidir. Güçlü bir Afrika zencisi, arada sırada kırbaçlanarak günde on iki saat çalışır ve cebine tek kuruş girmez. Alırken onun için ödenen para bir defalık yapılmış iyi bir yatırımdır, çünkü "faiz" getirir. Afrikalı köle bütün gününü efendisinin emrinde çalışarak geçirse de çoğalmaya zaman bulmaktadır. Onun çocukları da günü geldiğinde köle olarak çalışacağından ilk yapılmış yatırım sürekli "faiz getirir". Bir çiftinin 16. yüzyılda satın aldığı Afrikalı köle karı kocadan iki, üç yüz yıl sonra "köleler ordusu" oluşur. Dev çiftlikleri ayakta tutan "motor gücü" işte bu kölelerdir. Şekerkamışı plantasyonlarının sahiplerinin zenginliğini, elde ettikleri verim kadar sahip oldukları köleler de belirler. Bu nedenle 19. yüzyılın ortalarına kadar Brezilya ekonomisini gerçekten ayakta tutanlar köleler olmuştur. Portekiz sömürgesinin yükünü omuzlamış olanlar Afrika'dan getirilenlerdir. Lizbon'dan gelen devlet memurları, denetleyicileri veya işadamlarıysa, milyonlarca "kara elin" canlı tuttuğu iş pazarını yönlendiren ve gözetim altında tutan kişiler olur.

Brezilya'nın daha o günlerde beyazlar ve siyahlar, efendiler ve köleler, diye ikiye ayrılması kuşku uyandırıcıdır. Aynı süreçte ülkenin iç kısımlarda başlatılmış olan kolonileşme çabaları olmasaydı Brezilya'nın bütünlüğü tehlikeye girerdi. Sonsuz toprakların varlığı ülkenin dengeleyiciliği rolünü üstlenir. Çünkü daha 1. ve 2. yüzyılda sonsuz topraklarda yaşayanlar ülkenin kuzey bölgelerine yerleşmiş, güçlerini

oralarda toplamıştı. O günün dünyası için Brezilya'nın gerçek hazinesi tropik kuşaktaki topraklardaydı. Ülkenin ekonomik gücü, Avrupa'da insanların koloniden getirilen ürünlere doymasıyla zayıflar. Bahia, Recife, Olinda ve Pernambuco yavaş yavaş iç bölgelerden gelen malları dışarıya transfer eden merkezler olmaktan çıkar, gerçek kentlere dönüşürler. İnsanlar taşrada ormanların karanlığında kötü kulübelerde yaşayıp birkaç tahtadan oluşturulmuş kiliselerde dua ederken, kıyı kentlerinde saraylar ve dev kiliseler inşa edilir. Kıyılara sadece ticaret gemileri yanaşmaz, Afrika'dan "kara hammaddeyi" getiren gemiler de demir atar. Brezilya'nın Avrupa'ya yolladığı mallardan yüzde doksanı bu kıyı kentlerinden gemilere yüklenir. Yerleşim merkezlerine yakın büyük arazilerdeki şekerkamışı plantasyonları kıyılara yollarla bağlanır. 17. yüzyılda Avrupa'da Brezilya denildiğinde insanların gözünün önüne şeker, kakao ve tütün dışsatımıyla tanınmış birkaç kıyı kentiyle az içerdeki topraklar gelir. Yüksek dağların denizden ayırdığı çok iç bölgelerdeki gelişmelerden ise kıyılarda yaşayanlar, denizciler ve yabancı ülkelerden gelen tüccarlar habersizdir. Buradaki olumlu gelişmeler Avrupa'nın ve Portekiz sarayının kulağına gitmemiştir. İç bölgelerde yapılan planlı ve titiz çabalar sonucu yerli halkın yerleşime alıştırılması Cizvitlerin Brezilya'ya yapmış olduğu en büyük iyiliktir. Sarayın yollamış olduğu işgüzar memurlar ve çabuk kazançtan başka bir şey düşünmeyen açgözlü tüccarların oluşturduğu bir temel üzerine oturtulacak bir ekonomi, köle işçilerin çalıştırılması ve belirli maddelerin dışsatımıyla ülke insanlarının geleceğinin uzun süreli garanti edilemeyeceğini Cizvit papazlar çok önceden anlamıştır. Brezilya gibi yükselmek ve ilerlemek isteyen bir ülke öncelikle sahibi olduğu toprakları işlemeyi öğrenmelidir. Tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ulusal ekonomi sağlıklı bir gelişmenin ana temelidir. O güne kadar göçer yaşamı sürmüş olan yerli halkın

çalışmaya alıştırılması, Brezilya'da gerçek bir ulusun oluşturulması için temel koşuldu.

Cizvitler her şeye sıfırdan başlamak zorundadır. Nóbrega ve Anchieta ülkeye ayak bastıklarında işlenmemiş bomboş topraklar, tarımdan habersiz, kabile yaşamı sürdüren ve değişik bölgelerde yaşadıkları için aralarında hiç bağlantı olmayan insanlarla karşılaşırlar. Brezilya topraklarında hiçbir şey yoktur. Yerleşik yaşam için gerekenler okyanus ötesinden getirilmek zorundadır. Büyükbaş hayvanlar, çekiç, testere, çivi gibi el aletleri, tarımda gerekli kürekler, tırmıklar, bitkiler, tohumlar... Sonra da çıplak yaşayan, küçük çocukları andıran yerli halka büyük çabalarla topraklarını nasıl işleyecekleri, nasıl hasat yapacakları, hayvanlarına nasıl bakacakları, onlara nasıl büyük ahırlar yapacakları öğretilir. Cizvitler yerli halka, Hıristiyan dininin kurallarından önce yaşamak için nasıl çalışılacağını öğretmeleri gerektiğini anlamıştır. Büyük planlarla denizaşırı bir ülkeye gitmiş olan Cizvitler ilk aşamada çok küçük adımlarla ve sabırla ilerlemek zorunda olduklarını görürler. İnsanların uygarlaşması için önce toprağın işlenmesi gerekmektedir. Avrupalı "öğretmenler"in gelirken yanlarında getirmiş oldukları kitaplar, el aletleri, ilaçlar, bitkiler ve hayvanlar başlangıçta yararlı olmaz. O aşamada en güçlü şey, okyanus ötesinden gelmiş birkaç düzine insanın taptaze ve canlandırıcı enerjisidir. Kısa sürede Brezilya topraklarında ilk yerleşimler oluşur. Cizvit papazları bir süre sonra ülkelerine yolladıkları mektuplarda yerli halkı nasıl toprağa bağlamış olduklarını, siyahlarla beyazların nasıl bir araya gelmeğe başladığından söz ederken çok gururludurlar. Uğraşlarının olumlu bir sonuç verdiğine, bir yapıtın yaratıldığına inanmaktadırlar. Bir zaman sonra Brezilya topraklarında ilk kent Sâo Paolo kurulur. Yaşam alanları genişler, yerleşimler taşraya doğru uzanmaya başlar. Ancak ülke topraklarının keşfi düşündükleri gibi yavaş yavaş,

barışçıl yollarla ve bir plana bağlı olarak yapılmaz. İnsanlık tarihinde birçok gelişme düşünüldüğü gibi gerçekleşmemiştir. Bu Brezilya'da da yaşanır. Cizvitlerin, topraklarını işlesinler, ürününü alsınlar, diye yerleşik yaşama alıştırdığı yerli halk zamanla beyazlarla karışıp melezleşir. Bu yeni nesiller de din adamlarını koyduğu sınırları parçalayıp yaşam şeklini değiştirir. Atalarının göçer yaşamıyla sömürgecilerin sınırsız azgınlığı damarlarında akan kanda henüz mevcuttur. Sahibi oldukları toprakları niçin onlar işleyecekti, ellerinde köleler varken? Bu melezler zamanla kahverengi tenlilerin en büyük düşmanı olur. Cizvit papazlarının kölelikten kurtardıklarının torunları artık en acımasız köle tüccarlarıdır. Cizvitlerin kurarlarken pırıl pırıl insanların ılımlı bir beraberlik içinde yaşayacağını düşündüğü Sâo Paolo'da oluşan yeni bir sömürgeci nesli, din adamlarının ve yerleşik yaşam düşlerinin en büyük düşmanı olur. Aynı süreçte ülkenin zenginliklerine el koymak için Avrupa'dan gelen gruplar köle tüccarları gibi altın ve elmas peşinde bölgeden bölgeye gidip küçük yerleşimleri yerle bir ederler, sadece ormanlarda değil, küçük köylerde yaşayan yerli halkı da köle alırlar. Aynı süreçte ülkenin güney bölgelerinde şekerkamışı ekimiyle uğraşanların oluşturduğu yerleşimler büyür, hayvancılık da gelişir. Kıyı yerleşimlerindeki insanlar daha çok rahatlarına düşkünken, iç bölgelerde yaşayanlar geleceğin Brezilya'sını oluşturmaya başlarlar. Cizvitlerin planları ve şekerkamışı çiftçilerinin hırsı ilk bakışta birbirine karşıt yöntemler de olsa bu iç bölge yerleşimlerinin oluşup gelişmesinde bir ortaklık içindedirler. 17. yüzyılda hayvancılık ve tarım kuzeyin tropik bölgelerinin dünya ticaretine bağımlı ekonomisinden daha sağlıklıdır. Brezilya istekli ve hiç şaşırmadan yürüdüğü yol sayesinde bir süre sonra "anavatanın kucak çocuğu" olmaktan kurtulur, kendi yaşam kurallarını kendi belirleyen bir ülke olur.

18. yüzyıla girerken ekonomisi güçlenmeye başlayan Brezilya'nın önemi artmaya başlar. Çünkü bir zamanlar Hindistan'da ve Afrika'da sayısız sömürgeye sahip Portekiz İmparatorluğu o süreçte Asya'da elinde tuttuğu ülkeleri yavaş yavaş Hollandalılarla İngilizlere yitirmektedir. Tarihçilerin yazdığına göre geçmişte Hindistan ticaretinden elde edilen gümrük vergilerini saymaya ve defterlere kaydetmeye zaman bulamamış Lizbon için "altın çağ" 18. yüzyılın başında sona erer. Gelişmekte olan Brezilya ise daha 17. yüzyılın sonlarında Portekiz için değer kazanmaya başlamıştır. Valinin biraz daha fazla para yollamaları için Lizbon'a yalvardığı, Nóbrega'nın vaftiz edeceği insanlar için eski gömlekler dilendiği zaman çoktan geride kalmıştır. Brezilya hep vermiştir. Portekiz'in yolladığı gemilere değerli mallar yüklemiş, kendi kazancından Portekiz'in memurlarının maaşlarını ödemiş, tüm vergi girdilerini Lizbon'daki saray kasasına havale etmiştir. Ancak Brezilyalılar aynı zamanda iyi alıcıdır da. Bazı "şeker kralı"nın maddi durumu, Lizbon'daki kraldan daha iyidir. Sömürgeler arasında Portekiz'e en çok şarap, kumaş ve kitap siparişi veren Brezilya'dır. Bu Güney Amerika ülkesi zamanla sürekli büyüyüp gelişen, az sorun yaratan, en az yatırım gereken ve Portekiz'in kan dökmediği tek sömürge olur. Ülkede düzeni sağlamak için ne Bahia'da, ne Rio de Janerio'da, ne de Pernambuco'da büyük askerî birliklere gerek vardır. Ülkenin nüfusu sürekli artarken birkaç ufak huzursuzluğun ötesinde hiçbir halk ayaklanması olmamış, isyan da çıkmamıştır. Hindistan veya Afrika'daki gibi koruyucu kaleler inşa etmek, değişik devlet yatırımlarında kullanmak için büyük paralar da yollanmamıştır. Brezilya topraklarındaki birçok giderin altından kendi olanaklarıyla kalkmasını bilmiştir.

Bu nedenle ekonomisi sürekli büyüyen, yavaş yavaş gelişen Brezilya sömürgeleri arasında Portekiz için en rahatı

olur. Güney Amerika ülkesi sessizce birçoğunu sollamıştır. Kendi hâlindeki Brezilya'da gelişme daha çok içine yönelik olur. Dışarıya sadece ürettiği şekerle kocaman kahverengi balyalara doldurduğu tütünü yollar. Toplumu sakin bu ülkede Avrupa'nın dikkatini çekecek, insanlarını meraklandıracak hiçbir şey yoktur. Meksika'nın fethi, İnka'ların altın depoları, Amerika'da büyük toprak sahipleriyle Kızılderililer arasındaki çatışmalar, Karayip Denizi'ndeki yağmacı korsanların savaşları zamanın edebiyatçılarıyla tarih yazarlarının daha çok ilgisini çeker, birçok esere konu olur, sürekli macera arayan huzursuz gençliği kendine hayran bırakır. Brezilya ise dünya kamuoyunun dikkatini çekmeden yaklaşık iki yüz yıl yaşamını sürdürür. Bu içine kapanıklık ve kenarda kalma onun yararına olur. Paraya dönüştürülebilen değerleri altın ve elmas madenlerinin 18. yüzyılın başına kadar yerin altında kalması Brezilya'nın bu süreçte sağlıklı gelişmesinin en büyük nedenidir. Eğer bu madenler daha önce, 16. veya 17. yüzyılda keşfedilmiş olsaydı, aç büyük ülkeler hızla bu kurbanın üzerine atılır, birbirleriyle savaşırdı. Peru'dan, Venezüela'dan ve Şili'den gelecek serüvenci sürüleri engellenemezdi. Brezilya bir savaş alanına dönüşür, altüst olur, parçalara ayrılırdı. Ancak 1700'lere gelindiğinde Brezilya altın madenlerinin üzerinde oturan güçlenmiş zengin bir ülkedir. Serüvencilerin, saldırgan yağmacıların, Villegagnon'ların, Walter Raleigh'lerin, Cortez'lerin, Pizzaro'ların dönemi artık geride kalmıştır. Dört beş gemiye birkaç yüz asker doldurarak yabancı topraklara saldıran, oradaki insanları kılıçtan geçiren, boyunduruk altına alan gözü pek serüvenciler artık yoktur. 1700 yılında Brezilya bir bütün olmuştur, güçlüdür. Kentlerini kurmuş, kalelerini inşa etmiş, limanlarını açmıştır. Birbirine kenetlenmiş ulus, dışarıdan gelebilecek her türlü yağmacıya karşı koyacak görünmeyen bir ordudur. Okyanusun ötesindeki "anavatan"a

vergilerini istemeye istemeye ödemektedir. Ona gerekli olan tek şey daha çok zaman ve daha çok insandır. Ülke insanlarının mümkün olduğu kadar barış ve hoşgörü içinde yaşaması onu daha da güçlendirecektir.

Minas Gerais bölgesinde altın cevherlerinin bulunması Brezilya ve Portekiz için olağanüstü ulusal bir olaydır. O günlerde dünya ekonomisini etkilediği için tarihe geçecek bir olaydır. Çağımızın ünlü sosyolog ve iktisatçısı Werner Sombart'ın açıklamasına göre Brezilya'dan gelen altın olmasaydı 18. yüzyılın sonlarında Avrupa ekonomisinin damarlarına canlandırıcı kan verilemeyecekti. Brezilya gibi o çağa kadar pek tanınmayan bir ülkenin dünya pazarlarına sürdüğü altının toplamı o güne göre inanılmazdı. Brezilyalı ekonomi uzmanı Roberto Simonsen'in belirttiğine göre sadece Minas Gerais Vadisi'nde yarım yüzyılda çıkarılmış olan altın aynı süreçte tüm Kuzey Amerika madenlerinde kazanılmış olan altından daha fazlaydı. Fransız yazar, filozof ve devlet teorisyeni de Montesquieu, *Les Richesses de L'Espagne* adlı ünlü incelemesinde açıkladığına göre 16. yüzyılda Peru ve Meksika'yı yağmalayanların kaçırdıklarının toplam değeri Avrupa'ya getirildiğinde ikiye, hatta üçe de katlansa, o güne dek önemsenmemiş sömürge Brezilya'nın 18. yüzyılın sonundan başlayarak Portekiz'e yolladığı altının sadece beşte, hatta onda biridir. O günlerde çöküp batmış Lizbon bu altınla tekrar canlanıp ayağa kalkar. Portekiz'in dev manastırı Mafra, saraya gelen altınların beşte biriyle inşa edilir. İngiliz endüstrisinin olağanüstü gelişmesi bu "sarı gübre" aracılığıyla başarılır. Avrupa ticaretinin değişip gelişmesinin nedeni de okyanus ötesinden gelen ani "akıntı"dır. İnsanlık tarihinde bir dakika kabul edilen elli yıl için Brezilya Avrupa'nın "altın deposu" ve bir devletin sahip olduğu en verimli ve çok kıskanılacak sömürgesidir. İnsan bir an için şunu

düşünmeden edemiyor: Güney Amerika'ya ilk ayak basanların düşleri gerçekleşmiş, "masalsı altın ülkesi" keşfedilmiştir.

Altının serüveni, başlangıcı, yükselişi, akışı ve sonu göz önüne getirildiğinde sahneler ve tablolardan oluşan bir tiyatro oyununa benzetilir.

Birinci perde 1700'den birkaç yıl önce Minas Gerais yöresinde, dağlar arasında bir vadide geçer. O günler Minas Gerais henüz bir eyalet değildir. Yörede insan yaşamaz, yol da yoktur. Günün birinde atlara ve katırlara binmiş küçük bir serüvenci grubu, kıvrıla kıvrıla akan Rio das Verhas'ın kıyılarında ilerlemektedir. Onlar, kendilerinden önceki binlerce maceracı gibi ülkenin derinliklerinde, nereye gittiklerini, ne aradıklarını pek bilmeden yol almaktadır. Tek amaçları bir şeyler bulup evlerine dönmektir. Bu, kendilerine köle yapacakları veya satacakları yerliler, sahipsiz hayvanlar veya ender bir maden de olabilir. Fakat nehir kıyısındaki yürüyüşlerinde hiç beklemedikleri bir şeyle karşılaşırlar. İçlerinden birinin dikkatini suyun kenarında, kumların arasındaki sarı maden taneleri çeker. Bir şişeye doldurdukları kumu dönüşlerinde Rio de Janeiro'ya götürürler. Kısa sürede herkesi kıskandıran madenin ne olduğu belirlenir ve insanlar çılgınca ülkenin iç bölgelerine doğru akmaya başlar. Bahia'dan, Rio de Janeiro'dan, Sâo Paulo'dan serüvenciler atlarına, eşeklerine, katırlarına binip yola çıkarlar. Kimileri yürür, kimileri de küçük teknelerle Sâo Fransisco Nehri'nde yol alır. Limanlarda duran gemilerin tayfaları işlerini bırakır, askerler kışlalarını, küçük esnaf dükkânlarını, papazlar kürsülerini terk eder. Kölelerden oluşan kara sürüler balta girmemiş ormanlara götürülür. İlk günlerde bu "talih kuşu" ülke ekonomisini sarsar. Herkes işini bırakır. Şeker fabrikalarında, tütün tarlalarında çalış-

malar durur. Patronlar kölelerini önlerine katıp yola çıkar. Bir an önce altına varmak isteyen insanlar bir günde kazandıklarıyla bir yıl yaşamayı düşler. Gemilere yüklenemeyen mallar depolarda çürür. Yaşam bütün ülkede felç olur. Çalışanların iç bölgelere akınını önlemeye uğraşan yöneticiler yeni yasalar çıkarmak zorunda kalır. Hızla boşalan kıyı kentlerinde yaşam felç olurken, aniden insan baskınına uğrayan iç bölgelerde açlık başlar. Her yer altın tozu ve altın taneleriyle doluyken insanlar karınlarını doyuramaz. Ne ekmek vardır, ne mısır, ne süt, ne peynir, ne de et... Kısa sürede vahşi dağları dolduran on binlerce, belki de yüz binlerce insanı besleyecek hiçbir şey yoktur. Bu durumdan yararlanmak, ellerindeki malları değerinin beş, hatta on katına altın karşılığı satmak isteyen gıda tüccarları yola koyulur. Kısa süre sonra yiyecek kervanları iç bölgelere yollanmaya başlar. Yiyeceğin dışında kazma, kürek, çapa ve elek yüklü sandıklar karadan ve nehirden nakledilir. O güne kadar kendi hâlinde ağır ağır akan Sâo Francisco'nun mavi ve durgun suları, küreklerinde kölelerin oturduğu gemilerle dolar. Yüzyıllarca insan ayağı basmamış ormanlarda ve tepelerde öküzler sandık yüklü arabaları çeker. İnsanların düşüyle dolu deriden küçük torbalar aynı yollardan kıyılara ulaşır. Ülkenin bomboş bölgeleri yüzlerce yıldır süren uykularından uyanır. Altına hücum yüksek ateşli bir hastalık gibidir. İnsanları heyecanlandırıp kanlarını kaynatır, onları tahrik eder, kafalarını karıştırır, hırslandırıp açgözlü yapar. Topraklara ilk el koymuşlarla sonradan gelenler arasında kanlı mücadeleler başlar. Birinin uzun çabalar sonucu elde ettiği birkaç gram altını öteki hançer zoruyla elinden alır. Kısa süre öncesine kadar bir dilenci gibi yaşayanlar süslü püslü giysilerle dolaşmaya başlar. Paraya kavuşmuş asker kaçakları ve hamallar ellerindeki değeri kumar masasında yitirir. Birinci perdenin sonu bir operayı andırır. Binlerce insan yörede toprakları

çılgınca altüst ederken az ötedeki Diamantina yerleşiminde altından daha değerli bir cevher bulunur. Elmas!

İkinci perde: Yeni bir kahraman sahneye çıkar. Portekiz tahtının haklarını koruyan vali. Görevi, sömürgede yeni keşfedilmiş toprakları denetlemektir. Ancak bundan da önemlisi, cevherlerden elde edilen kazançtan kralın hakkı olan beşte biri tahsil etmektir. Peşinde hafif süvarilerle iç bölgelere gelir. O günden sonra bulunan altının denetlenebilmesi için arayıcıların ellerindeki cevheri, kralın adamlarının gözetiminde erittirmeleri gerekir. Fakat vahşi güruh böyle bir denetime karşı çıkar. Yaşanan ayaklanma acımasızca bastırılır. Altın arama bir düzene sokulur, kralın adamları bütün süreci baştan sona denetler. Yörede zamanla küçük yerleşimler oluşur. Vila Rica, Vila Real ve Vila Albuquerque çevresindeki yerleşimlerde hızla inşa edilen kerpiç yapılarda bir süre sonra yüz bine yakın insan yaşar. Aynı dönemde New York veya başka bir Kuzey Amerika kentinin nüfusu Brezilya'nın iç bölgelerindeki bu basit yerleşimlerden düşüktür. O günün dünyası Vila Rica, Vila Real ve Vila Albuquerque kentlerini bilmez. Çünkü Portekiz elindeki "hazine"yi bir sır gibi gizlemekte, yabancı hiç kimseyi bu yeni "altın yerleşimleri"nin yakınına bile sokmamaktadır. Bütün yöre sanki bir "demirperde" arkasında saklanmıştır. Yerleşimlere yakın kavşaklarda bariyerler oluşturulur, askerler gece gündüz nöbet tutar. Üstü başı aranmadan hiçbir yabancı yerleşime giremez. Orada yaşayan ve çalışan yerli de kralın denetimcilerinden altın tozu kaçırmasın, diye kontrolsüz yerleşimi terk edemez. Kurallara uymayanlar ağır cezalara çarptırılır. Hiç kimse o günün Brezilya'sı ve yeraltı servetleri üzerine ülke dışına haber yollayamaz. Cizvit papazlarından İtalyan Antonil'in kaleme almış olduğu *Brezilya'nın Zenginlikleri* adlı kitap kralın sansürüne takılır. Sömürgesi Brezilya'nın çok zengin yeraltı ve yerüstü hazinelere sahip olduğunu

sonunda kavrayan Portekiz, diğer ülkelerin tehlikeli kıskançlığına ve açgözlülüğüne neden olmamak için her türlü gözetim yöntemini uygular. Zengin altın ve elmas madenlerinin gerçek yerini sadece Portekiz sarayı ve Brezilya'ya yollamış olduğu üst düzey memurlarından başka kimse bilmemelidir. Portekiz'in o çağlarda Brezilya'nın yeraltı madenlerinden ne kadar kazanç sağladığı günümüzde bilinmemektedir. Fakat bunun mutlaka çok olağanüstü olması gerekir. Ne de olsa arayıcıları buldukları altın ve elmasın satış değerinin beşte birini vergi olarak vermek zorundaydı. O çağda ve sarayın boş kasalarının ağzına kadar dolmuş olduğu bilinmektedir. Ayrıca yirmi iki karatın üzerindeki her elmas bulunduğu gibi sarayın memurlarına teslim edilmek zorundaydı. Bu gelirlerin yanı sıra aniden zenginleşen sömürgenin dışalımından gelen vergilerle Afrika'dan gittikçe daha çok getirilen kölelerin satışından elde edilen kazançtan alınan vergiler de sarayın kasasını doldurur. Kısa süre önce Hindistan'la Afrika'daki sömürgelerini yitirmiş olan Portekiz okyanus ötesindeki bu ülkenin ne kadar değerli olduğunu sonunda anlar.

Konusu altın olan bu trajikomedinin üçüncü perdesi yetmiş yıl sonra geçer ve çok önemli bir dönüşümü beraberinde getirir. İlk tablo Vila Rica ve Vila Real'de. Aradan geçen yıllarda hem hiçbir şey değişmemiştir, hem de değişmiştir. Yamaçları koyu yeşil, dorukları kayalık dağlar, dar ovalarda yorgun yorgun akan nehir hep eskisi gibidir. Değişenler yerleşimlerdir. Merkezden yükselen yamaçlara kondurulmuş, içleri freskler ve heykellerle süslü, sivri kuleli kocaman kiliseler. Hemen altında valinin sarayı uzanıyor. Diğer alanlar ve caddelerde kentlilerin evleri var. Burada yaşayanların daha öncekiler gibi elleri açık değil, keyfi dolu bol keseden bir yaşamları yok. Yerleşime canlılık getirmiş, sokakları, caddeleri ve tavernaları hareketlendirmiş, insanların yüzüne hayat

vermiş, bütün ortamı ateşlemiş olan şey artık yok. Şimdi olmayan, altın! Nehir yatağında akmaya devam ediyor, dibine sürünerek kum olan taşlar kıyılarına vuruyor. Ancak ne kadar elenirse elensin, yıkanırsa yıkansın boşuna, hiçbir değeri olmayan kum olarak kalıyor. Zengin olmak için suyun kenarına elli yüz köleyi oturtup tahta taslara konan suyla karışık kumu elemek artık yeterli değil. Rio das Velhas'ın altını, altınla karışık alüvyondur, birkaç yüzyıl içinde tükenir. Çevredeki dağların kayalarını oymak çok zahmetlidir ve ülke bu görevin altından kalkacak aşamada değildir. İşte bu aşamada dönüşüm yaşanır, Vila Rica, Vila Pobre olur; zengin kent, fakir kent olur! Bir zamanların zengin altın avcıları suratları asık çekip giderler. Hepsi de artık varlıksızdır. Birkaç parça eşyalarını katırlarına, eşeklerine yüklerler, peşlerinde köleleri yola koyulurlar. Tepeleri silme kaplayan binlerce kerpiç ev zamanla çöker gider veya yağmur sularına kapılır. Koruyacakları bir şey kalmayınca süvariler de yavaş yavaş kentlerden ayrılır. Altın eritme atölyesi kapanır. Valinin de yapacak işi gücü kalmaz. Kent hapishanesi boşalır. Çünkü suç işleyecek insanlar artık yoktur. Altın devri sona ermiştir!

Dördüncü perde birbirine paralel iki tablodan oluşuyor. Bunlardan biri Portekiz'de, diğeri Brezilya'da geçiyor. Portekiz'deki birinci tabloda Lizbon'da saray meclisinin toplantısı. Hazine dairesinin raporu okunuyor. Çok olumsuz, korkutucu. Brezilya'dan gittikçe daha az altın gelmeye başlayınca ülkenin borçları artıyor. Kısa süre önce yaşama geçirilmiş endüstri kuruluşları iflasın eşiğindedir, onları ayakta tutacak kapital kalmamıştır. Sayısız büyük yapıyla güzelleştiren Lizbon da parasızlıktan etkilenir. Brezilya'dan altın akımı durunca yatırımlara para nereden bulunacak? Cizvitlerin yerleşmiş olduğu bölgelerden kovulması ve mallarına el konulması da bir işe yaramamıştır. Luís Vaz de Camões'un *Lusiade* destanında anlatılan cennet toprakların ardından

masalsı altın ülkesi de artık kaybolmuştur. İnsanlara sonsuz mutluluk sözü vermiş olan altın, bu sözünü yerine getirmemiştir! Portekiz yine alçakgönüllü olmak zorundadır. Huzur içinde yaşanacak, güzelliği ile sevilecek bir ülke...

Aynı anda geçen diğer tabloda Minas Gerais'de yaşananlar anlatılmakta. Altın arayıcıları katırları, eşekleri, köleleri ve birkaç parça eşyalarıyla artık "çoraklaşmış" yamaçlardan bereketli vadilere göç ederler. Küçük yerleşimler oluştururlar, gittikçe büyürler, Sâo Francisco'nun sularında gemiler çalışır, yavaş yavaş canlı bir yaşam gerçekleşir, bir zamanların bomboş topraklarında yeni kentler oluşur. Gelişmelerden Portekiz zararlı çıkarken kazanan Brezilya olur. Altının yitirilmesi insanları toprağa bağlar. Zengin topraklarda üretken bir toplum oluşur.

Minas Gerais'da yaşanmış olan "altına hücum" demografik açıdan yararlı olur, ülke içine olan akım ve yerleşim gerçekleşir, Brezilya'nın ulusal ve ekonomik gelişmesinde büyük bir rol oynar. Yüzyıllar boyu yaşanan iç göçler olmasaydı böyle dev bir ülkede ulus ve dil bütünlüğünün sağlanıp korunması mümkün olamazdı. Paraná'dan kuzeye, Amazonlara, okyanus kıyılarından erişilmesi hemen hemen olanak dışı Goiaz bölgesine, değişik gelenekler ve değişik iklimler yaşanmasına, insanların değişik becerileri olmasına karşın ülkenin her yerinde ulus ve dil bütünlüğü gerçekleşmiştir. Dünyanın bütün büyük ülkelerindeki köylüler gibi Brezilya'dakiler de Avrupa'daki kısıtlı toprağa sahip köylülerle kıyaslanamaz. Brezilya'nın iç bölgelerine göçen serüvenciler kimsesiz dev arazilere istedikleri gibi ele koyar. Oralara yerleşenler, Avrupa'daki köylü gibi bağımlı değildir, topraktan az veya hiç verim alamadığında beğendiği başka yörelere göçer. Ülke içindeki bu büyük değişimler sonucunda Brezilya ekonomisi üretimin belirli yörelerde odaklanmasına neden

olur. Kereste, şeker ve pamuk ağırlıklı olarak ülkenin kuzeyinde elde edilir. Bahia, Recife, Olinda, Pernambuco ve Ceará kentleri bu ürünlerle tanınır. Minas Gerais yöresindeki yerleşimlerin başlangıcı altın avcılarıyla başlar. Rio de Janeiro büyümesini ve ünlenmesini Portekiz Krallığı'nın bölgeyi Avrupa'dan göçe açmasına, Sâo Paulo da inanılmaz yükselişini elde ettiği kahve tekeline borçludur. Manaus ve Belém kentleri en parlak dönemlerini kauçuk üretiminde doruğa ulaştıkları 19. ve 20. yüzyıllarda yaşarlar. Önümüzdeki dönemlerde Brezilya'da hangi kentlerin nasıl bir değişim geçireceği ve bu değişimin ülke endüstrisiyle ekonomisine nasıl bir büyüme yaşatacağını henüz bilemiyoruz.

Brezilya topraklarındaki dengelerin eşit dağıtılması henüz sona ermemiştir. Ülke insanının kara geçmişinden kaynaklanan bir özelliği vardır. O çok yönlü olmasını bilir, çabuk değişim geçirerek yeni durumlara uyum sağlar. Brezilya'nın tarihinde önce Afrikalı, sonra da Avrupalı göçmenlerle kaynaşması ülke toplumunun yapısal gelişme ve uyumunu sürekli körüklemiştir. Bireylerin değil, ulusun bütünlüğü güçlenmiştir.

Birisiyle sohbet ederken karşınızdakinin Bahia veya Porto Alegre'de doğmuş olduğunu öğreniyorsunuz. Fakat bu kişi az sonra mutlaka annesinin veya babasının Brezilya'nın başka bir köşesinden geldiğini söylüyor. Ülke insanları arasında sürekli yaşanmış olan "kan ve kök hücre nakli", bu Brezilya mucizesi denebilecek "toplum bütünlüğü"nü günümüze kadar yaşatmıştır. Son yüzyılda radyonun ve gazetenin insanların günlük yaşamına girmesi de bu *mucizeyi* pekiştirmiştir. Güney Amerika kıtasında Arjantin, Şili, Peru ve Venezüela gibi eyaletlere bölünerek idare edilmeye çalışırken, bir merkezden yönetilen Brezilya daha ilk günden insanlarını bir ruh altında toplayıp sağlamlaştırmış, yıkılmayacak bir toplum ruhunu gerçekleştirmiştir.

19. yüzyılın başlarında sömürgeyle "anavatan"ı, Brezilya ile Portekiz'i karşılaştırdığımızda çok değişik bir görüntü ortaya çıkar. 1500 yılından 1600 yılına kadar Brezilya alan, Portekiz de veren ülkeydi. Devlet memurları ve filolar, mallar ve askerler, tüccarlar ve sömürgeciler akın akın Avrupa'dan yeni kıtaya gider. Yeni gelen beyazlar bu topraklarda yaşayan beyazların on katını geçer. 1700'lerde, 18. yüzyılın başlarında yavaş yavaş dengelenir ve zamanla Brezilya lehine dönüşür. 1800'lere gelindiğinde durum daha da değişir. Portekiz 91 bin kilometre karelik topraklarıyla 8,5 milyon kilometre karelik Brezilya karşısında "çok küçük" kalır. Sadece kölelerinin sayısı Portekiz'in toplam nüfusunun üstündedir. Okyanus ötesindeki sömürgenin ekonomisi de Avrupa'daki gittikçe zayıflayan hasta "anavatan"la kıyaslanamaz. Elindeki altınlarla, elmaslarla, şekeri ve pamuğuyla, tütün ekimi ve hayvancılığıyla, her geçen yıl hızla artan işgücüyle Portekiz'den artık yardım beklemez, çünkü özgürdür. Çocuk annesine bakar, anne çocuğuna değil! Büyük Lizbon depreminde (1755) Brezilya, kentin yeniden yapımı için Portekiz'e üç milyon Cruzados hibe eder. O dönemde Brezilya'da arazi sahibi olana veya okyanus ötesiyle ticaret yapana Portekiz'de zengin denir. Brezilya, Portekiz'in yanında bambaşka, koskocaman bir dünyadır. Ancak çocuk büyüyüp güçlendikçe annesi günün birinde artık koruması altında olmayacağından korkmaya başlar. Kendi başına düşünen, bir şeyler yapmaya başlayan, gittikçe uzaklaşan çocuğa annesi tasma takmayı dener, etrafı parmaklıklı çocuk bahçesine kapatmak ister. Kısacası ülkenin ekonomik özgürlüğüne kavuşmasını zorla engellemeye çalışır. Kuzey Amerika çoktan özgürce yaşarken, Güney Amerika'nın bu en büyük ülkesinin tek başına karar vermesini, doğal ürünler dışında üretime geçmesini önlemek ister. Kumaş dokumamalı, onu anavatandan getirtmelidir. Kendi gemilerini yapmamalı,

Portekizli gemicilere ısmarlamalıdır. Mümkün olduğu kadar az düşünür ve teknisyen yetiştirmeli, iç ve dış ticareti Portekizliler üstlenmelidir. Brezilya'da kitaplar, gazeteler basılmamalıdır. Eğitime önem vermiş Cizvitler de yavaş yavaş ülkeden uzaklaştırılmalıdır. Ekonomisi özgürce yükselmemeli, dünya pazarlarına tek başına girmemelidir. Brezilya "köle ülke" kalmalıdır. O, büyük toprak sahibinin malıdır, bağımlı bir sömürgedir. Ne kadar başkasının yardımına muhtaç olursa, ne kadar az düşünürse, kendini komşularından ne kadar çok soyutlarsa o kadar kolay yönetilir. Özgürlük amaçlı her türlü karşı çıkma zor kullanarak bastırılır. Brezilya topraklarında konuşlandırılmış güçler Brezilya'yı komşularının saldırısından korumaktan çok Portekiz'in okyanus ötesi sömürgesindeki ekonomik çıkarlarını korumakla görevlendirilmiştir.

Ancak dünya tarihinde sık sık karşılaştığımız bir "görüngü" Brezilya'da da yaşanır. Yıllar boyu akılsızlığın neden olduğu başarısızlığın altından merhametsizce bir şiddetle kalkılır. O çağda Avrupa'nın despotu Napolyon'un bu Güney Amerika ülkesini Portekiz'in baskısından kurtarması tarihimizin gülünç bir rastlantısıdır. İber Yarımadası'na yaptığı ani baskınla Portekiz kralının apar topar vatanından kaçmasına neden olur. Saraylarını inşa etmiş, tahtını ve ülkesini onlarca yüzlerce yıl desteklemiş olan okyanus ötesindeki "yardımcısı"nı yakından tanımasını sağlar! Vergi toplayıcıları ve askerler yerine şimdi tüm Portekiz sarayı Brezilya'dadır. Bragança sülalesinden Kral VI. Joâo sarayın tüm soylularını ve ruhban heyetini de beraberinde getirir.

19. yüzyıl tarihçileri Brezilya'dan artık sömürge, diye söz etmez. Kral VI. Joâo, vatanından kaçmış, yenilgiye uğramış acınacak insan, onu bağrına basan çocuğunun bu arada büyümüş, erginleşmiş olduğunu kabullenmek zorunda kalır. Artık Brezilya ve Portekiz "Birleşik Kraliyet"in iki üyesi

olarak birbirlerine eşittir. Bu kraliyetin başkenti on iki yıl boyunca Tajo Nehri'nin kıyısında değil Guanabara Körfezi'ndedir. O güne kadar Brezilya'nın dünya ticaretinde hak ettiği yeri almasını engelleyen tüm bariyerler de bir anda kalkar. Yasaklara ve saray fermanlarına son verilir. 1808 yılından sonra yabancı ülke gemileri de Brezilya limanlarına yanaşır, okyanus ötesindeki "vatan"a vergi ödemeden diğer ülkelerle mal alışverişi başlar. Brezilya kendi istediği işyerlerini açar, toplum yaşamı için gerekli bulduklarını üretir, istediği dili konuşur, istediğini yazar ve düşünür. Bu değişim sürecinde yüzlerce yıl engellenmiş ekonomik ve kültürel gelişmeler başlar. Hollanda'nın 17. yüzyılda Brezilya topraklarına el koyması sürecinde kısa süre için yaşanmış olan değişim 19. yüzyılda geri döner. Kütüphaneler, müzeler, üniversiteler, sanat akademileri, teknisyen okulları açılır. Bireyler kişisel yeteneklerini göstermek ve onlara özgürce sahip çıkmak olanaklarını elde ederler.

Özgürlüğünün tadını çıkarmasını öğrenmiş ve onu sevmiş kişi bir zaman sonra onu sonsuza dek yaşamak ister. Yeni kraliyet, "anavatan"a olan bağlantısı zamanla gevşetilse de bunu hâlâ bir engel ve kısıtlama kabul eder. Gerçek özgürlüğü bağımsız kraliyetini ilan ettiği 1822 yılında başlar.

Daha doğrusu kısmen başlar. Çünkü Brezilya o yılda sadece politik özgürlüğünü elde eder, ekonomik bağımlılığı ise sürer. Brezilya ekonomisi 19. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere ve başka Avrupa ülkelerinin etkisi altında ezilir. Bu bağımlılık Portekiz'e olduğundan çok daha ağırdır. Bu Güney Amerika ülkesi Lizbon'un sürekli yasaklarıyla 18. yüzyılın sonundaki, dünyamızı değiştirmiş olan endüstri devrimi trenini kaçırmıştı. O süreçte Brezilya köle işçileri sayesinde ucuza ürettiği malları dışarı satarken hemen hemen rakipsizdi, dünyadaki sömürge ülkeler arasında birinci sırada yer

alıyordu. Amerika'nın 1776 yılında Bağımsızlık Bildirisi sürecinde Brezilya ekonomisi ondan güçlüydü, çoğu yıllarda da İngiltere'yle eşitti. Ancak yeni yüzyılla yepyeni bir buluş dünya ekonomisine bomba gibi düşer: Buharlı makine. Liverpool veya Manchester'de çalışan ve başında bir düzine işinin durduğu makine ilk yıllarda aynı süre içinde yüz, birkaç yıl sonra da bin kölenin yaptığı işi yapar. El işçiliği iyi planlanmış fabrika üretimiyle artık baş edemez. Bu, çıplak yerlilerin ellerindeki oklarla toplu, tüfekli düşmanla savaşmasına benzer. Çağın hızına artık ayak uyduramayan Brezilya'nın bir başka şansızlığı daha kendini gösterir. Topraklarının altında yeterince cevher ve maden olmasına karşın, 19. yüzyılda makinelerin motorunu çalıştıracak en önemli yakıt kabul edilen kömüre ne yazık ki sahip değildir.

Nakliyenin ve işgücünün dinamikleştiği bu çok duyarlı süreçte Brezilya'nın dev topraklarında tek kömür madeni yoktur. Ülkeye gereken kömür çok ötelerden, uzun yolculuklarla getirilmek ve karşılığında değeri hızla düşen şekerle ödenmek zorundadır. Zamanla kömürün nakliyesi gittikçe zorlaşır, ülkenin çoğu dağlık ve engebeli bölgelerine demiryollarının yapımı da yıllar alır. Üretimin ve taşımanın hızlanmasıyla Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri ticaretlerini her geçen yıl ona, yüze, bine katlarlar. Aynı süreçte Brezilya'da ise sanki ülkenin yeni yüzyıla adım atmasını istemiyorlarmış gibi topraklar kömürü serbest bırakmaz, dağlar, tepeler, nehirler de onu engeller. Brezilya her geçen yıl modern dünyanın gelişmesine daha az ayak uydurur. Özellikle ülkenin zor ulaşılabilen kuzey bölgeleri önüne geçilemeyen bir gerileme yaşar. Aynı süreçte Amerika Birleşik Devletleri güneyden kuzeye, doğudan batıya demiryolları ağı ile örtülüdür. Hemen hemen aynı toprağa sahip Brezilya'da ise ülkenin sadece onda birinde demiryolu vardır. Mississippi ve Hudson Nehirlerinde çalışan buharlı gemilerin sa-

yısı sürekli artarken Amazon ve Sâo Fransisco Nehirlerinde arada sırada bacasından duman çıkan bir gemi görülür. Avrupa ve Kuzey Amerika'da kömür yatakları ve demir fabrikaları, kentler ve limanlar gittikçe daha büyük bir uyum içinde çalışıp ülkelerinin ekonomik gücünü her geçen yıl yükseltirlerken, zayıf Brezilya hâlâ 16., 17. ve 18. yüzyılın yöntemlerini uygulamakta, hep aynı hammaddeleri dışarıya satıp başka ülkelerden gelecek işlenmiş ürünlere olan bağımlılığını sürdürmektedir.

O yıllarda Brezilya'nın ticari bilançosu şöyledir: Amerika ülkeleri arasında yüzlerce yıl en ön sırada yer alan ülke yavaş yavaş aşağılara kayar. 19. yüzyıla girildiğinde ekonomik durumu çok ilginçtir. Başka ülkelere göre topraklarının altında büyük demir cevheri yatan Brezilya ekonomisine gereken bütün makine ve aletleri yurtdışından satın almak zorundadır. Ülkesinde sonsuz pamuk tarlalarına sahiptir, ancak her türlü kumaşı İngiltere'den getirtir. İnanılmaz büyüklükte ormanları olan Brezilya atalarından kalma yöntemlerle kâğıt yapamaz, onu da başka ülkelerden satın alır. Ekonomisini iyice bir elden geçirip yeni yatırımlarla güçlendirerek ülkeyi kurtarması için büyük yatırımlar gerekmektedir. Ancak altın kaynakları kurumuş olduğundan böyle yatırımlar olanak dışıdır. Bu nedenle ülkeye gerekli demiryolları, ilk sanayi fabrikaları, büyük ticaret şirketleri İngiliz, Fransız ve Belçika yatırımlarıyla gerçekleşir. Kısa sürede yabancı şirketlerin kolonisi durumuna gelen Güney Amerika ülkesi her türlü sömürüye açılır. Başarılı olmak isteyen ülkelerin damarlarına canlandırıcı kan verilip yaratıcı enerjiyle ileri atılmaları gerçekleştirilirken, eski yöntemlere bağımlılığını hâlâ sürdüren Brezilya zayıflayıp erimeye başlar. Ekonomisi bir kez daha dibe vurur.

Ancak sınırsız olanaklara sahip bu ülke her krizde olduğu gibi ani değişimlerle kendini yine kurtarır. Dışarıya sattığı

önemli bir ürünü tükendiğinde bir yenisini, daha verimlisini bulur. 17. yüzyılda şeker, 18. yüzyılda altın ve elmasta olduğu gibi 19. yüzyılda da bir mucize yaşar. Topraklarında ekilmeye başlanan kahve, Brezilya'nın beklenmeyen dirilişi ve kurtuluşu olur. Beyaz altın şekerin, gerçek altının ardından kahverengi altın kahve ülkeyi yeniden canlandırır. Bir süre için "akan altın" kauçuk da Brezilya'nın ekonomisine canlılık verir, ülke zafer yürüyüşüne devam eder. Bu yeni dışsatım ürünüyle Brezilya 19. ve 20. yüzyılda kahvenin dünya tekelini ele geçirir. Ülkeyi yine ayakta tutan, dikilen her yeni bitkinin verimli olmasını sağlayan bereketli toprakları ve iklimidir. Kahvenin üretim sürecinin kolay geçmesi Brezilya gibi bir ülke için bir şanstır. Çünkü kahve dikimi ve toplanması için makinelere gerek yoktur. Kölelerin elleri makinelerden daha çabuk çalışır. Kahve, daha önceki ürünler şeker, kakao ve tütün gibi Batı dünyasındaki insanların damak tadına uygun bir üründür. Sigara, şeker ve kahve Avrupalıya yemeğin ardından mutlaka gereken bir "üçlü yonca"dır...

Brezilya'yı içine düştüğü zor durumdan her zaman kurtarıp yeniden canlandıran güneşi, akarsuları ve topraklarının bereketli oluşudur. Daha önce Portekiz topraklarında ekilen ve insanları mutlu etmiş olan, 18. yüzyıldan sonra da okyanus ötesine götürülüp oradaki topraklarda subtropik iklimde yetiştirilen kahvenin kalitesi daha iyidir. 1730 yılında Amazonlar bölgesinde, 1762 yılında da Rio de Janeiro çevresinde ekilen kahve başlangıçta bir "lüks gıda maddesi"nden öteye geçemez. Dışsatımı ülke ekonomisi için o kadar önemli değildir. 19. yüzyıla girildiğinde istatistiklerde kahvenin dışsatımı pamuğun, derinin, kakaonun, şekerin ve tütünün gerisindedir. Daha önce tütünle şekerde olduğu gibi içeni "canlandırıcı" kahvenin de satışı, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da insanların alışkanlıklarının ve damak tatlarının değişmesiyle artar. 19. yüzyılın ikinci yarısında kahve üretimi

ve dışsatımı hızla artar. Brezilya dünyanın en büyük kahve satıcısı olur. İsteğe yanıt vermek amacıyla kahve plantasyonları büyütülür. İlk süreçte yüz bin yeni işçi alınır, fakat kısa süre sonra Sâo Paulo eyaletinde bir milyon işçiye gereksinim olur. Santos kentinde liman büyütülür, yeni ambarlar inşa edilir. Kimi gün olur kahve yüklemeye gelmiş otuza yakın şilep demir atıp bekler. Kahve dışsatımı sayesinde Brezilya ekonomisi onlarca yıl sağlam ve dengeli kalır. Bu dışsatımın bütçeye yaptığı katkısı şu rakamlarla daha iyi açıklanır: 1821 ile 1900 yılları arasındaki seksen yıllık süreçte Brezilya 270 milyon 835 bin İngiliz Lirası karşılığı kahveyi bütün dünyaya satar. Dışsatımın sürekli artmasıyla bu rakam günümüzde iki milyar İngiliz Lirası'nı aşmıştır. Brezilya kahve sayesinde bütün iç yatırımlarını karşıladığı gibi, ülkenin gereksinimi olan tüm malları da kolayca satın alabilir. Ancak bu başarının riskli bir yanı da yok değildir. Zamanla dünyada kahve borsasındaki inişler çıkışlar ülke parası Real'in değerini de çoğu kez olumsuz etkiler.

Ancak bir zaman sonra kahve fiyatlarındaki düşüşün önlenmesi mümkün olmaz. Geçmiş yıllarda kahvenin kolay yetiştirilmesi ve çok satılması nedeniyle plantasyonlarını sürekli genişletmiş yetiştiricilerin zor duruma düşmesi, planlı bir ekonominin uygulanmadığı ülkede peş peşe krizler yaşanır. Hükümetler sürekli müdahale etmek zorunda kalır. Kimi zaman üreticinin elinde kalan toplam ürünü devlet satın alır. Başka krizde kahve ağacı ekenlere yüksek vergiler uygulamakla kahve üretimini durdurmayı dener. Üçüncü büyük bir krizde devlet, fiyatların sıfırlanmasını önlemek amacıyla satın aldığı kahveleri çuvallarla denize atar. Tüm önlemlere karşın kahve krizi bir türlü önlenemez. Fiyatlar bir süre için yükselir, ancak sonra yine dibe vurur. Kahve fiyatları düşerken ülke parasını da birlikte aşağı çeker. 1925 yılında beş İngiliz Lirası'na satılan bir çuval kahve 1936 yı-

lında bir buçuk İngiliz Lirası'na alıcı bulur. Aynı süreçte Real daha da hızlı değer yitirir. Kahvenin sürdürdüğü "saltanat"ın yavaş yavaş sona ermesinin olumlu yanını da görmek gerekir. Çünkü bu kahverengi çekirdeklerin fiyatını uluslararası borsalardaki sürekli iniş çıkışların belirlemesi bütün ülke ekonomisini kökünden etkiler. Bu olumsuz etkinin yine olumlu bir yanı olur. Bütün ümitlerini tek bir ürüne yatırarak her şeyi göze alan insanların ülke milli servetini tehlikeye soktuklarını kanıtlar.

O günlerde Brezilya ekonomisinin "büyük kral"ı kahvenin ardında bıraktığı tahta "güçlü prens" kauçuğun çıkması beklenir. Ne de olsa o kahve gibi Brezilya'ya başka bir ülkeden gelmiş bir "göçmen" değildir, Brezilya onun vatanıdır! Kauçuk ağacı *Hevea Brasiliensis*'in vatanı Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarıdır. Avrupa'nın onun ne olduğunu, sütü andıran değerli sıvısını tanımadığı çağlarda Brezilya ormanlarını üç yüz milyon kauçuk ağacının kapladığı söylenir. Le Condamine'nin 1736 yılında yaptığı Amazon serüvenin ardından yazdığı gibi balta girmemiş ormanlarda yaşayan yerliler kauçuk ağacından çıkardıkları sıvıyı yelkenlerini ve yemek kaplarını suya karşı dayanıklı yapmak için kullanır. Dayanıklı bu madde 19. yüzyılın başında küçük kaplar içinde Kuzey Amerika'ya yollanır. Kauçuğun yararlı bir madde olduğunu 1839 yılında Brezilya'ya inceleme gezisi yapan Charles Goodyear keşfeder. Kauçuk kükürt bileşiminden sıcağa ve soğuya dayanıklı yumuşak bir madde oluşur. Bu yepyeni buluş modern çağa adım atan dünya için kömürden, petrolden, keresteden ve değişik madenlerden daha önemlidir. Çünkü o hortumların, çizmelerin, bisikletlerin yapımında çok önemli bir maddedir. Ve kauçuğun önemi otomobilin bulunmasıyla daha da artar, insanlık için kaçınılmaz olur.

Bu yeni buluşun ana maddesinin tekeli 19. yüzyılın sonuna kadar Brezilya'nın elindedir. *Hevea Brasilien* bütün dünyada yeterince Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarındadır. Dünyada kauçuğun fiyatını Brezilya belirler. Bir zamanlar komşusu Guayana'dan kahve bitkisini getirtip kendi topraklarında yetiştirmiş olan Brezilya devleti şimdi böylesine değerli bir tekeli elinden kaçırmak istemez ve bu nedenle tek bir kauçuk ağacının bile yurtdışına çıkarılmasını yasaklar. Bir zamanlar sadece yerli halkın yaşadığı Minas Gerais bölgesinde altının bulunmasında olduğu gibi yine kabilelerin yaşadığı Amazon'daki "sıvı altın"a da beklenmedik bir hücum başlar. O güne kadar hiç kimsenin ayak basmamış olduğu ıssız bölgeye kıyı yerleşimlerinden insanlar akın akın gelir. Bunlardan yetmiş bini kısa süre önce büyük bir kuraklık geçiren Ceará bölgesinde evlerini barklarını terk etmiş olanlardır. Kauçuk tüccarlarının çağırdığı bu insanlar Belem'den gemilerle ve büyük mavnalarla balta girmemiş ormanlara yollanır, daha doğrusu satılır. Her türlü yönetimden ve yasadan çok uzak bu bölgelerde başlatılan sömürü, bir zamanlar Minas Gerais'deki altın sömürüsünü andırır. Kauçuk ormanlarındaki "yeşil hapishaneler"de çalıştırılan bu insanlara –Afrikalı köleler olmamalarına karşın– tüccarlar gereksinimleri olan yiyecek ve giysileri alış fiyatının dört beş katına satarlar. Kısacası kauçukta çalışanların yaşamının köle yaşamından pek farkı yoktur. O dönemin ürpertici dehşet ve zor yaşamını merak edenlere Ferreira de Castro'nun, utandırıcı dönemi bütün gerçekleriyle anlattığı ünlü romanı *Kauçuk İşçileri* önerilir. Bu işçiler balta girmemiş ormanlarda basit barakalarda, tüm medeniyetten ve insanlardan uzak yaşarlar. Ormanların derinliklerindeki işyerlerine ulaşmaları için her sabah ellerinde bıçaklar ve çapalar kendilerine yol açarlar. Bütün günlük çalışma sırasında bu yolu, yakıcı ve bunaltıcı sıcakta, yüksek nemde, birkaç kez

gidip gelirler. Kaplara topladıkları sütün hemen kaynatılması da işçilerin görevidir. Zamanla hastalananlar, güçleri azalanlar yüksek ateşe karşın çalışmasını sürdürmek zorundadır. Aylarca çalışsalar da işverene hep borçludurlar. Çünkü tüccarlar getirttikleri işçilerden yol parasını maaşından kestikleri gibi, sattıkları yiyecek ve giyeceği de onlara ödetirler. Firar ederek "sözleşmesinden caymak" isteyen işçi yakalandığında zincire vurulur ve silahlı nöbetçilerin gözetiminde çalışmaya zorlanır.

Ancak işçileri böylesine utanmazca sömüren tüccarların kazancı, Brezilya'nın elindeki kauçuk ekimi tekeli ve dünyanın kauçuğa olan gereksinimin her geçen yıl hızla artması nedeniyle erişilmez doruklara tırmanır. 18. yüzyılda altına hücumda bomboş bir bölgede alelacele kurulmuş ve beklenmedik bir hızla büyümüş olan Vila Rica ve Vila Real'in benzeri bir yaşamı 19. yüzyılda tekrarlanır. Belém de hızla büyür. Güneydeki merkezlerden bin mil kuzeyde Manaus eriştiği büyük yapılaşma ve lüks yaşamıyla kısa sürede Rio de Janeiro, Sâo Paulo ve Bahia'yı geride bırakır. Asfaltlanmış bulvarlar, dev bankalar ve salonlarında elektrik yanan saraylar, güzel evler, mağazalar ve on milyon dolara malolduğu söylenen Brezilya'nın en lüks tiyatro salonu balta girmemiş bir bölgenin ortasında gerçekleştirilir. İnsanlar varlıklıdır, bol keseden yaşarlar, çünkü para her yerdedir. Lüksün lüksü mallar okyanusun ötesinden, Paris'ten ve Londra'dan getirilir. Avrupa'nın gemileri Amazon deltasından içeri girer. Balta girmemiş ormanların göbeğindeki "yeşil hapishane"de insanlar köle gibi çalışırken, binlercesi, Minas Gerais'in altın yataklarındaki ataları gibi yaşamlarını yitirirken devleşmiş kentlerde yaşayanlar kauçuk ticaretiyle lüks bir yaşam sürdürür. Tabii kauçuk ticaretinden ve dışsatımından devlet de yararlanır. Kahvenin yanı sıra kauçuk da hazinesini doldurur. Otomobilin bulunuşuyla ülke geleceğine daha ümit dolu

bakar. Manaus'un Brezilya'nın değil, bütün dünyanın en varlıklı kenti olacağı söylenir.

Ancak onları doruğa hızla ulaştıran balon aniden patlar. Onu sinsice patlatan bir yabancıdır. Genç bir İngiliz aldığı rüşvet karşılığı, Brezilya dışına çıkarılması yasaklanmış olan kauçuk tohumlarını İngiltere'ye götürür. Sandıklarla kaçırdığı yetmiş bin tohumu Kew Gardens'de eker. Kauçuk kısa süre sonra İngiltere'den Seylan'a, Singapur'a ve Java'ya da götürülür. Bu gelişmeyle Brezilya'nın kauçuk tekeli sona erer, dışsatımı geriler. Özellikle Malezya'daki dev arazilere yan yana duran askerler gibi dikilen kauçuk ağacının düzenli yetiştirilmesi ve ürün alınması, Brezilya'nın balta girmemiş ormanlarında zor koşullar altında kauçuk kazanılmasından çok daha kolaydır. Daha önce yaptığı gibi bu üründe de eski model, uydurma üretim ve toplama yöntemlerini uygulayan Brezilya, 19. yüzyılın sonundaki, çağa daha kolay uyan modern yöntemleri uygulayan ülkelerle yaptığı "savaş"tan yenilgiyle çıkar.

Düşüş çabuk olur, bir çığ gibi ülkenin üzerine düşer. Brezilya 1900 yılında 26.750 ton kauçuk üretirken Asya bunun birkaç damlasını, sadece dört ton kauçuğu piyasaya sürer. 1910 yılına gelindiğinde Brezilya'nın üretimi 42.000 tondur, Asya'nınki 8.200 tona çıkmıştır. Yıl 1914, Brezilya 37.000 ton, Asya ülkeleri 71.000 ton. Ve o tarihten sonra Brezilya hızlı düşüşe geçer. 1938 yılında Güney Amerika ülkesi 16.400 ton kauçuk elde ederken, sadece Malezya 365.000 tona çıkar. Onu 300.000 tonla Hollanda'nın Asya sömürgeleri, 58 000 tonla Hindiçin ve 52.000 tonla Seylan takip eder. Brezilya'nın bu 16.400 tonluk dışsatımdan olan kazancı da geçmişe kıyasla çok düşüktür. Manaus'un lüks tiyatrosunda artık Avrupalı sanatçılar sahneye çıkmaz, varlıklı insanlar yoksullaşır ve "sıvı altın" düşü günün birinde sona erer. Böylece Brezilya tarihinde bir devir daha kapanır.

Bu aşamada büyük ülkenin o güne kadar ıssız bir bölgesi daha uykusundan uyanmış, canlanmış ve ulusun bir parçası olmuştur.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Brezilya'nın gelişmesinde hep görülmüş olan bir "iç yasa" tekrarlanır. Ülke değişim geçirmesi için kriz yaşamak zorundadır. Ancak krizlerin ardından yaşananlar hiçbir zaman olumsuz olmaz; krizler Brezilya için hep öğreticidir, yararlıdır. Brezilya'daki son ve zorunlu değişiklik 1888 yılında gelir. O yıl ülke köleliğe son veren yasayı çıkarır.

Bu yasa ilk anda Brezilya ekonomisi için büyük bir şok olur. Sonunda kral tahtından inmek zorunda kalır. Aniden kazandıkları özgürlüğe sonsuz sevinen Afrikalı kölelerin birçoğu ülkenin iç bölgelerini terk edip kıyı kentlerine yerleşirler. O güne kadar parasız işçi çalıştırdıkları için kazançları yerinde olan birçok işyeri kapanır. Plantasyon sahipleri büyük zarara uğrar. Yeniçağın buluşları makinelerin rekabetiyle sarsılmış olan Brezilyalı çiftçiler yeni yasayla daha da sarsılır, tarımın ve kahve ekiminin sonu görünür. Dönemin Brezilya hükümeti ekonomisini yenilemek ve canlandırmak için dışarıdan "el ve işgücü" getirtmeye karar verir. Bunu başarmak için de Avrupa'dan ve Asya'dan gelecek göçmen işçilere bel bağlanır. Kahve döneminden önce Brezilya tarımda çalışacak göçmen işçilere ağırlık verirdi. Avrupa'yla bağlantıları iyi olan Kral Joâo 1817 yılında iki bin İsviçreliyi Brezilya'ya getirtir. Yeni gelenler Novo Friburgo adında bir yerleşim kurarlar. Ardından, 1825 yılında gelen Almanlar yerleşimlerine Rio Grande do Sol adını verirler. İlerleyen yıllarda değişik dönemlerde 120 bin Alman daha Brezilya'ya yerleşir. Onlar da ülkenin güneyinde Santa Catarina ve Paraná'yı kurar. Yeni gelenlerin de çabalarıyla üretim yavaş yavaş artıp ekonomi tekrar canlanınca Brezilya hükümeti,

özellikle de Sâo Paulo eyaleti, daha çok göçmene kapılarını açmaya karar verir. Alınan bir karara göre varlıksız insanların gemi yolculuklarını devlet üstlenir, tarımda çalışmak isteyenlere de karşılıksız topraklar verilir. Devletin yaptığı destek kimi yıllar on bin Real'i bulur. Köleliğin kaldırılmasının ardından 1889 yılında ülkeye 66 bin göçmen gelir. Bu sayı bir yıl sonra 107 bine çıkar ve 1891 yılında da 216.760'a erişir. Ancak zamanla ülkeye göçe sınırlama getirilse de Brezilya'yı kendine yeni vatan seçenlerin sayısı en kötü yılda bile 20 binin altına düşmez.

Brezilya'nın elli yılda beş milyona yakın göçmene topraklarında yer açması ülke için çok büyük bir güç gösterisi olur. Brezilya'ya gerek kültürel, gerekse toplumsal açıdan yarar getirir, ülkeyi renklendirir. Üç yüzyıl boyunca Afrika'dan getirtilen köleler nedeniyle koyulaşmaya başlayan Brezilya insanının ten rengi, Avrupalıların yerleşmesiyle ve topluma karışmasıyla yavaş yavaş yine açılır. Yüzlerce yıl okuma yazma bilmeyen kölelerin de etkisiyle alt düzeyde olan ülke kültürü toparlanıp kendine gelir, çağın uygarlığına uyum sağlar. Okyanus ötesinden gelen İtalyanlar, Almanlar, Slavlar ve Japonlar sadece girişkenlik ve çalışma gücü getirmez, zamanla daha yüksek bir yaşam standardını da topluma aşılar. Göçmenler okuma yazma bilmekte, teknikten anlamakta, üç yüz yıllık köleliğin arkasında bıraktığı nesilden daha hızlı çalışmaktadır. Avrupa ve Asya'dan gelenler, Brezilya'nın alıştıkları iklime uyan bölgelerine yerleşirler. Göçmenler çoğunlukla ülkenin güneyindeki Rio Grande do Sul, Santa Catarina eyaletlerini yeğlerler. Bir zamanlar Bahia'nın şekerkamışından, Minas Gerais'ın altından ve Santos'un kahveden etkilendiği gibi Sâo Paulo, Porto Alegre ve Santa Catarina da göçmenlerle gelen değişimden olumlu etkilenir. Bu yeni değişim ve beraberinde getirdiği kalkınma kendini yeni evlerin yapımında, işyerlerinin açılmasında, endüstri kuru-

luşlarında ve toplum kültüründe gösterir. Brezilya her çağda değişik ırktan insanların toplumla uyuşumunu başarmış olduğu için ülkeye dünyanın dört bir köşesinden gelen –çoğunlukla İtalyan, Alman, Slav, Japon ve Ermeni kökenli– yeni "malzeme"den de yararlanıp mutlu olmasını bilir. Bu başarının en baş nedenlerinden biri ülke toplumunun her gelenle kolayca anlaşıp kaynaşması, bütünleşmesidir. Yeni göçmenler aradan daha bir nesil geçmeden kendilerini ülke vatandaşlarıyla aynı haklara sahip insanlar olarak hisseder. Böylece aynı dili konuşan, aynı şeyleri düşünen ve uyum içinde yaşayan bir ulus oluşur.

Son elli yıl içinde Brezilya'ya göçmen olarak yerleşenlerin neden olduğu kalkınma ülkede köleliğe son verilmesinin beraberinde getirdiği en olumlu etkidir. Beş milyona yakın Avrupalının 19. yüzyıla girilirken Brezilya'ya gelmesi ülke için büyük şanstı. Yeni gelenler sadece sağlıklı ve güçlü işçiler, yeni vatandaşlar değildi. Onlar tam zamanında da gelmişti. Bu büyüklükte bir göç, Portekiz kültürünün topluma henüz yayılmamış olduğu yüz yıl önce yaşansaydı, değişik eyalet ve kentlere yerleşecek milyonlarca İtalyan ve Alman yabancı dilleri ve kültürleriyle toplumu kısa sürede İtalyanlaştırır veya Almanlaştırırdı. Brezilya toplumu, beş milyonluk yabancı göçünü çokuluslu yaşama alışmaya başladığı süreçte değil de, nasyonalizm ülküsünün Avrupa toplumunu gerginleştirdiği günümüzde yaşasaydı, sonuçları kesinlikle olumsuz olurdu. Yeni gelenler değişik bir dile, görüşlere ve toplum düzenine kendilerini mutlaka çok zor alıştırırlardı. Her değişikliği iter, kaskatı kalır ve bundan sonra yaşayacakları toprakların değil, geldikleri vatanın ülküsüne sıkı sıkıya bağlı kalırlardı. Daha önceki yüzyıllarda altın tam zamanında bulunduğu, toplum bütünlüğüne zarar vermeden ülke ekonomisini körüklediği, yeni bir düşüş başlamışken kahve

ağacının keşfinin Brezilya'yı korkunç bir çöküşten kurtardığı gibi Avrupa'dan akan milyonlar da tam zamanında gelir ve bu Güney Amerika ülkesine bereket getirir. Gelenler Brezilya'yı Brezilyalıya yabancı yapacaklarına, onunla kaynaşıp ülkeyi daha güçlü, daha çeşitli ve daha kuraldışı bir ülke yaparlar.

20. yüzyıla girildiğinde de Brezilya'nın değişimler geçirip ekonomisini canlandırmak ve kendine gelmek için krizlerin yaşanması gerekir. Ancak bu kez Brezilya'da değil, okyanusun ötesinde birbiri ardına iki kriz yaşanır. Avrupa'ya felaket getiren iki büyük savaş bu Güney Amerika ülkesinin ekonomisini hareketlendirir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, bütün ümidini dışarıya sattığı tek bir ürüne, endüstrisini de yurtdışından yapacağı değişik alımlara bağlamış olan Brezilya tehlikeyi sezer. Kahve dışsatımı hemen hemen durunca ana atardamar tıkanır. Ülkenin kahve satımıyla ayakta duran değişik eyaletleri ellerindeki ürünü ne yapacaklarını bilemez. Buna paralel olarak ülke yaşamında gereken birçok madde de denizyollarının savaş nedeniyle riskli olmasından Avrupa'dan getirtilemez. Bütün ticaret dengesini milyarlarca kahve çekirdeğine bağlamış, onlarca yıldır tek yanlı ve düşüncesizce yönetilen Brezilya'da ekonomi çok ciddi bir sarsıntı geçirir. Bu yeni durum yönetenleri o güne kadar önemsenmemiş bazı endüstri yatırımlarına yönlendirir. İlk değişimler kısa sürede semeresini verir. Avrupa uğursuz savaşlarla altüst olurken, insanlar sürekli korku içinde, elleri kolları bağlı yaşarken Brezilya'da küçük ve büyük makinelerle üretilen mallar iç piyasaya girer, artık kendine güvenen bir ülke ekonomisi oluşur. Birkaç yıllık aradan sonra Brezilya'yı tekrar ziyaret eden birisi eskiden yurtdışından getirtilen birçok malın artık ülke içinde üretildiğini görür ve şaşırır. Başarılı bir organizasyonla gerçekleştirilmiş özgür ekonomi sonucu

yabancı "akıl vericiler" ve şirket müdürleri yavaş yavaş ülkeyi terk eder. İki dünya savaşı arasında yaşanan bu gelişmeler nedeniyle Brezilya ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'nı daha hazırlıklı karşılar. Bu kez de başta kahve olmak üzere birçok dışsatım ürününün değer yitirmesi kaçınılmazdır. Fakat yeni kahve krizi Sâo Paulo'yu, daha önce Minas'ta altın ve Manaus'da yaşanan kauçuk krizinde olduğu kadar derinden etkilemez. Çünkü Brezilya ekonomisi eski bir İngiliz atasözünden öğrenmiştir: *Bütün yumurtalar tek bir sepette taşınmaz.* Brezilya ekonomisini, zamanla dünyadaki ekonomik krizlerden hemen etkileyebilecek ve ülkeyi sarsabilecek tekelindeki tek bir ürüne değil de, değişik ve sağlam temeller üzerine oturtmuştur. İki savaş arasında ülke ekonomisi dengeli kalır. Çünkü daha önce gereken birçok endüstri ürünü Avrupa'dan satın alınırken artık ülke içinde elde edilen hammaddesiyle yine ülke içindeki fabrikalarda yeterince yapılmaktır. Nasıl Napolyon'un savaşları Brezilya'nın politik özgürlüğüne neden olduysa, Hitler'in savaşı da ülkeye endüstriyi getirir. Brezilya artık sağlam temeller üzerindedir. Gerek politik, gerekse ekonomik gücünü gelecek yüzyıllarda yitirmeyecektir.

Bugünden yarını görmek her zaman zordur. Ancak insanlık tarihinde büyük bir sömürgeden bugünün gelişmiş ülkesine gelmeyi başarmış tek ülke olan Brezilya elli milyon nüfusuyla bence daha büyük gelişmelerin başlangıcında. Günün birinde doruktaki yerini alması için onu bekleyen birçok zorluğun altından kalkması gerekiyor. Olağanüstü başarılara karşın hatırı sayılır zorluk hâlâ onu bekliyor. Bugüne ulaşabilmek için yüzyıllar boyu verilen uğraşlara doğru değer biçmek, hepsinin hakkını vermek, çıkarılmış ve çıkarılmaya devam eden değişik engelleri de unutmamak gerekir. Bu halkın istem gücünü değerlendirmek için yüzyıllar boyu gösterdiği olağanüstü fiziksel ve tinsel başarılarla bütün zor-

lukların altından kalkmış, engelleri aşmış olmasını ölçü kabul etmeliyiz.

Brezilya'nın gelişmesini yüzyıllar boyunca engellemiş, elindeki güçten sonuna kadar yararlanmasını olanaksız kılmış baş nedenlerden biri çok açık ortadır. Bu, toplumun enerjisini olumsuz etkileyen, "haince" bir tehlikedir. Yönetenler bu tehlikeyi çok önemserler. Dünyanın en barışçıl ülkelerinden biri olan Brezilya'nın tıpkı bir savaş alanında olduğu gibi, insanları yok eden veya onları zayıf düşüren bir "iç düşmanı" vardır. Onunla sürekli savaşmak gerekir. Bu "düşman" çok küçüktür ve sayısı milyarları geçer. Savaş sivrisineklere, mikroplara ve her türlü mikrop taşıyıcısına açılmış bir savaştır.

Her yıl birkaç kolorduya eşit, iki yüz bin insanı toplumun bağrından koparan "baş düşman" veremdir. Yapısı nedeniyle narin olan Brezilya insanı kendini koruyamaz, bu "beyaz veba"ya çabuk yakalanır. Ayrıca, ülke topraklarında çok değişik şeyler yetişmesine karşın insanlar, özellikle kuzey bölgelerinde kötü ve yanlış beslenir. Son dönemlerde hükümetler, hastalığın önüne geçecek yollar bulamasalar da hiç olmazsa ülke içinde yayılmasını önlemeye çalışmaktalar. Bu kampanyanın ileriki yıllarda da sürekli geliştirilmesi planlanmakta. Eğer tıp ve yeni bilimler onlarca yıldır özlemle beklenen karşı ilacı bir an önce bulamazsa ülkenin "baş düşman"ı bütün gücüyle tehlike saçmasını ve insanları öldürmesini sürdürecektir. Çağlar boyu tüm Brezilya'yı etkilemiş olan frengi artık gücünü yitirdi, Alman bakteriyoloji bilgini Paul Ehrlich'in yeni buluşlarıyla da çok yakında tamamen yenilmiş olacak.

İkinci düşmana gelince, o da sıtmadır! Özellikle Kuzey Brezilya'nın iklim koşulları bu salgını körükler, hızla artmasına neden olur. Gambia sivrisineklerinin 1930 yılında Dakar'dan gelen bir uçakla Afrika'dan Brezilya'ya getirildiği

iddia edilmekte. Yeni geldiği topraklara çabuk uyum sağlayıp yayılan bu sinek türü aracılığı ile sayısız meyve ve sebze, insanlar ve hayvanlar çabucak sıtmaya yakalanır.

Üçüncü tehlikeli hastalığa gelince, onun adı cüzzam. Radikal bir tedavi uygulanamadığında önerilecek tek olanak hastayı diğer insanlardan ayırıp karantinaya almaktır. Bütün bu hastalıklar ölümlere neden olduğu gibi insanların sağlığını tehlikeye soktuğu için ülkenin işgücünü de önemli oranda zayıflatır. Sağlıksız iklim koşulları nedeniyle kuzey bölgelerinde işçiler bu hastalığa daha kolay yakalanır. Ülke genelinde çalışanların randımanı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki meslektaşlarından düşüktür. Kırk elli milyonluk Brezilya'daki işçilerin verim gücü, daha güzel iklimde daha sağlıklı yaşayan aynı sayıdaki Kuzey Amerikalı, Japon veya Avrupalı işçilerin verim gücünden çok daha aşağılardadır. Brezilya'da çok sayıda insan ne üretici, ne de tüketici olarak ülke ekonomisine katılıyor. İstatistiklere göre işsizlerin veya çok kısa süreli çalışanlar 25 milyon civarında. Özellikle Ekvator bölgesinde yaşayanların yaşam koşulları çok kötü, buna bağlı olarak da beslenmeleri yetersiz. Kimi yerleşimlerde insanlar kölelik döneminden daha kötü besleniyor. Amazon ormanlarındaki ve çok uzak bölgelerdeki küçük yerleşimlere kentlerin yaşam kalitesini, insanlarına da sağlık hizmetini götürmek ele alınması bile mümkün olmayan, hükümetleri onlarca yıldır uğraştıran bir sorun. Bu soruna memnun edici bir çözüm bulmak sanırım daha uzun yıllar alacak.

Onu üretken güç olarak düşündüğümüzde Brezilya insanından henüz yeterince yararlanamamıştır. Bunun yanı sıra dev ülkenin birçok yerüstü ve yeraltı zenginliği de keşfedilmeyi beklemektedir. Kanımca bu sorun, sağlık sorunlarından daha büyüktür. Sorunun baş nedenlerinden bazıları kentler ve yerleşimler arasındaki uzaklıklar, ulaşım olanakları ve

büyük nüfustur. Ülkenin doğu kesimlerinde, başta Sâo Paulo olmak üzere, kıyı kentlerindeki toplum kültürü ve modern yaşam, gösterişli villalar, göğe uzanan yüksek yapılar, birbirleriyle yarış eden en şık otomobiller yeni gelenin gözünü kamaştırmamalıdır. Bu kentlerden birinden ülkenin içlerine doğru uzandığınızda en geç iki saat sonra asfaltlanmış yollar sona erer, birkaç saatlik tropikal yağmurun ardından günlerce ulaşıma kapanan toprak yollar başlar. Oralar medeniyetin hiç girmemiş olduğu karanlık bölgelerdir. Anayoldan sağa veya sola atılacak adımlar kolayca maceraya dönüşür. Demiryolları iç bölgelere uzanmaz, hat genişliklerinin değişik olması da ulaşım sorunları yaratır. Bağlantılar kötü, trenler yavaş çalıştığı için güneydeki Porto Alegre'ye ve kuzeydeki Bahia ve Belém'e gemilerle daha çabuk ulaşılır. Sâo Francisco veya Rio Doce gibi büyük akarsularda çok az gemiler çalıştığı için de ülkenin derinliklerine ulaşmak –uçak seferleri hemen hemen yok– keşif heyetlerine katılmakla mümkündür. Bir doktor gözüyle baktığımıza bu dev vücut sürekli "kan dolaşım bozukluğu" yaşamaktadır. Kan basıncı hep aynı seviyede değildir. Bu nedenle de ülkenin belirli yörelerinde ekonomi gerilemekte, "vücudun hücreleri" küçülmektedir. Ülkenin endüstrisine ve ekonomisine yararlı olacak değerli birçok şey ise henüz toprağın altında yatmaktadır. Günümüzde bu "hazinelerin" nerede yattığı bilinmektedir, ancak büyük kentlere ve limanlara taşınması mümkün olmadığı için çıkarılamamaktadır. Cevherlerin olduğu bölgelere giden ne tren vardır, ne de gemiler. Büyükbaş hayvan yetiştirmek için çok uygun dev arazilere de ulaşmak olanak dışıdır. Nedenler ve etkileri çözülemeyen bir sorundur. Ülkede üretimin istenen oranda ve hızda çoğaltılması yol bağlantıları olmadıkça mümkün değildir. Yeraltı hazinelerinin insanları beklediği iç bölgelere yollar açmak da arazi çok dağlık olduğu ve oralarda insanlar yaşamadığı için ülkenin

çabuk altından kalkamayacağı bir yüktür. Başka önemli bir sorun da, 20. yüzyıl Brezilya'sında petrol çıkmadığından ulaşım ve taşıma için çalıştırılacak araçlara gerekli benzinin her damlasının yurtdışından alınması zorunluluğudur. Bu sorunun bir an önce altından kalkmak için gereken dev nakit sermayeye de Brezilya sahip değildir. Ülke sürekli nakit para kıtlığı yaşar, devlet menkul kıymetleri de değersizdir, yüzde sekizden fazla faiz vermez. Borçlarda faiz oranı hep yüksektir, döneme göre neredeyse sınırsızdır. Brezilya parasının sürekli değer yitirmesi sonucu bu Güney Amerika ülkesine yatırım yapan Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinin büyük sermaye sahiplerini zamanla çok dikkatli olmaya yönlendirir. Aynı süreçte hükümetler de yabancı yatırımcılara izin verirken başarılı ve ümit verici projelerde mümkün olduğu kadar az dış sermaye olmasına dikkat etmektedir. Bütün bu nedenler, Avrupa'yla kıyaslandığında, Brezilya'da endüstrileşme çabalarını yoğunlaştırmayı büyük ölçüde olumsuz etkiler. Avrupa'da her alanda çabuk yatırımlar yapılırken Brezilya gelişmesinde onlarca yıl geride kalır. Bu büyük ülkeyi, sonsuz topraklarıyla dünyanın dev ülkelerinden birini çabucak canlandırmak için iki şey gereklidir: Büyük yatırımlar ve insan gücü. Ancak Avrupa'daki iki savaşın arkasında yatan ideoloji insanları kararsızlığa ve güvensizliğe sürüklemiştir. Kuzey Amerika'da sermaye fazlası varken, milyarlar gereksiz yere ve düşük faizle banka hesaplarında yatarken, Avrupa'da küçük topraklara sıkmış onlarca milyon insan aşırı öfkeli politikacıların sürekli çıkışlarıyla huzursuz bir yaşam sürdürüyor. Dev topraklara sahip Brezilya ise aynı süreçte kansızlık çekiyor. Her iki kıtayı da aynı anda iyileştirecek, dinçleştirecek tek ilaç, "kan ve sermaye nakli"dir!

Ülkenin önündeki engeller yüksektir ve bugüne kadar hiç değişmemiş, hep aynı kalmışlardır. Ancak dünyanın bu kutsanmış bölgesinin onları kaldırıp yok etme olanakları da çok

yönlüdür. Brezilya topraklarının yeterli gücünden günümüze kadar pek yararlanılmadığı için gerek ülke insanlarına, gerekse başka ülke insanlarına yetecek kadar kaynaklar mevcuttur. Brezilya her zaman gelişmesini ve büyümesini engelleyecek bir durum ortaya çıktığında bir mucize yaşamış ve zor durumlardan sıyrılmasını hep bilmiştir. Uzun süre Brezilya'ya uğramamış bir yabancı tekrar geldiğinde yepyeni, değişik şeylerle karşılaşır. Her yeni değişiklik ülkeye bütünlük, özgürlük ve sağlıklı bir gelişme getirir. Onlarca yıl, insanların nezle gibi pek umursamadıkları frenginin kökü Profesör Ehrlich'in buluşlarıyla artık kurutulmuştur. Tıp biliminin getireceği yenilikler mutlaka kısa bir süre sonra ülkedeki diğer hastalıklarla da baş edecektir.

Daha on yıl öncesine kadar sıtmanın kaynağı olduğu bilinen Rio de Janeiro, günümüzde dünyanın en sağlıklı kentlerinden biri kabul edilmektedir. Tıp biliminin çok yakında ülkenin kuzey bölgelerini de insanların yaşamını tehlikeye sokan vebadan ve her türlü bulaşıcı mikroptan kurtaracağı, yeterince beslenemediği, sürekli ateşli hastalıklarla savaştığı için verimli olamayan insanları yine etkin ve üretici yaşama kazandıracağı ümit edilir. Daha bundan beş yıl önce karayolundan Rio de Janeiro'dan Belo Horizonte'ye on altı saatte ulaşılırken günümüzde uçakla aynı mesafe bir buçuk saatte alınıyor. Eskiden Amazon ormanlarının göbeğindeki Manasu'ya yirmi günde varılırken günümüzde bu uzun yolculuğa sadece iki gün yetiyor. Yolcu yarım günde Arjantin'de, iki buçuk günde Kuzey Amerika'da, iki günde Avrupa'da. Bunların hepsi de günümüzde geçerli rakamlar. Eminim uçakların geliştirilmesiyle her şey çok yakında yarıya bölünecek. Brezilya ekonomisinin baş sorunlarından olan dev topraklardaki ulaşım çözülme aşamasında. Ülke kentleri arasında insan ve mal ulaşımı sorununu acaba değişik araçlarla, örneğin zeplinlerle veya günümüzde kafamı-

zın alamadığı çok daha değişik yeni buluşlarla yakın gelecekte çözmek mümkün olacak mı? Tropikal iklimde kendilerini hep yorgun hisseden çalışanlarda verim düşüklüğünü önleyecek teknik yenilikler de zamanla ülkeye girdi. Brezilya'da günümüzde çok az sayıda lüks yapıda kullanılan hava soğutucu, yakında –Avrupa'nın soğuk ikliminde evlerde kalorifer nasıl olağansa– Güney Amerika'da da bütün evlerle işyerlerinde kullanılacaktır. Bu ülkede şimdiye kadar nelerin başarıldığını gören ve daha nelerin başarılmasını gerektiğini bilen birisi Brezilya'nın önündeki zorlukları kısa sürede yeneceğine inanır. Ancak insanların yaşamını hızlandıran değişik makinelerin bulunuşuyla günümüzde "kısa süre" ne anlama geliyor? Bugün, 1940 yılında, Getúlio Vargas'ın döneminde bir yılda gerçekleştirilen şeyler, 1840'da II. Dom Pedro döneminde on yılda, bir asır önce Kral Joâo döneminde bir yüzyılda gerçekleştirilenlere eşit. Günümüzde Brezilya'da kentlerin hangi hızla büyüdüğünü, örgütlenmenin nasıl geliştirildiğini, uyuyan işgücünden artık nasıl yararlandığını görse bu ülkede bir saatin Avrupa'dan daha çok dakikası olduğunu düşünür. İnsan oturduğu odanın hangi penceresinden baksa her yerde binaların yükseldiğini görüyor. Yakında ve uzakta, her yönde yeni mahalleler oluşuyor. Bu değişimi gerçekleştirenler sevinç içinde çalışıyor. Çok yönlerini henüz tanınmadığımız Brezilya son yıllarda güçlenirken toplum da kendine olan güvenini kazanıyor. Ülkenin kültürü ve ilerlemesi yüzyıllarca işgücü ve üretimiyle orantılı olduğu için sürekli Avrupa'nın gerisinde kalmıştı. Kendini hep bir sömürge kabul ettiği için de okyanusun öteki kıyısındaki daha akıllı ve daha ileri dünyaya hüzünle bakıp durmuştu. Avrupa'da kimi akılsız gelişmeler yaşanırken, toplumları kısa sürede ikinci kez tahrip eden nasyonalizm ve emperyalizm güçlenirken Brezilya'daki yeni nesil sorunlarını tek başına çözmek zorunda kalmıştı. Kendi gücüyle

ileri adımlar atmak ve çağa uygun bir yaşam gerçekleştirmek hırsı Brezilya toplumunun yeni iyimserliğinin ve atılganlığının kanıtlarıdır. Brezilya artık ileriye dönük yaşamasını öğrenmiştir. Rio de Janeiro'da yeni bakanlıklar kurulurken onlarca yıl ötesi düşünülüyor. Çalışma Bakanlığı'yla Savaş Bakanlığı'nın yeni yapıları Paris, Londra veya Berlin'deki bakanlık yapılarından kat kat büyük. Kent planları bugünkünün beş on katı nüfusun yaşayacabileceği şekilde oluşturuluyor. Yeni toplum görüşlerinin hiçbirine yanlış gözü peklik denemez. Yüzyıllarca kendine güvenmeden, hep boynu bükük ve alçakgönüllü yaşayan toplum artık günün gerçeklerini ve kendi büyüklüğünü kavramış, elindeki tüm olanaklardan yararlanmaya karar vermiştir. Toprak büyüklüğünün önemli bir güç olduğuna, onunla yeni güçler elde edileceğine inanan Brezilya zenginliğin altınla değil, sınırsız toprakları işleyen insanlarla geleceğini inanmıştır. Günümüz dünyasında hangi ülke onun gibi henüz el değmemiş ve değerlendirilmemiş bomboş dev topraklara sahiptir? Toprak sadece bir "cevher" değildir, o insanları güçlü de yapar. Görüşlerini ve ruhunu genişletir. Üzerinde yaşayanı yüreklendirir, kendine güven verir, ileri adımlar attırır. Toprağın olduğu yerde geleceğe uzanan yollar başlar. Brezilya'da yaşayanlar şimdi onun güven dolu, canlandırıcı kanat çırpışlarını ruhlarında hissediyorlar!

brezilya kültürü

Bu ülkenin dev kazanı tam dört yüz yıldır sürekli kaynayıp duruyor. Arada sırada karıştırılıyor, yeni katılımlar –insanlar– yapılıyor. Bu süreç günün birinde sona erdiğinde kendine özgü dev bir kütle oluşacak mı? Günümüzde "Brezilya ırkı", diyebileceğimiz bir ırk var mı? Brezilya insanı, Brezilya ruhu var mı? Yazar Euclides da Cunha daha 19. yüzyılda: *Nâo há um tipo antropológico brasileiro* (Brezilya, diye bir ırk yoktur) demişti. Günümüzde biraz şüpheyle bakılan "ırk" denen kavram kanımca gereğinden fazla önemsenip değerlendirilmektedir, geçici bir kavramdır. Irktan söz edebilmek için insan topluluklarının kan ve tarih birliği sınırları içinde en az bin yıl bir arada yaşamış olması gerekir. Günümüz Brezilyalısının ataları, Avrupa'nın kentlerinden ve Afrika köylerindeki ottan kulübelerinden çıkıp gelenlerin Güney Amerika'nın balta girmemiş ormanlarında yaşayan yerlilerle birleşmesinden oluşmuştur. Brezilya'nın gelişme sürecinde insanların sadece doğa, iklim ve yöresel koşullarına değil, zihniyete de alışmaları gerekmiştir. Bütün bu oluşum ancak sağlıklı bir "kan nakli"yle gerçekleşmiştir. Brezilya halkının büyük bir çoğunluğu –en son yüzyılda göçmüşlerin dışında– tam bir karışımdır, çok çeşitlidir! Bu insanlar sadece üç kıta, Avrupa, Afrika ve Amerika, kökenli değildir. Geldikleri kıtaların değişik halk gruplarının

da insanlarıdır. 16. yüzyılda Brezilya topraklarına ayak basmış ilk Portekizli de *safkan* Portekizli değildi. Onun atalarının damarlarında İber Yarımadası'nın insanlarının, Roma İmparatorluğu'nun, Fenikelilerin, Yahudilerin ve Berberilerin de kanı akıyordu. Brezilya'da ilk görülen yerli halk, özellikle ülkenin doğusuyla Amazon bölgesinde kabile yaşamı sürdüren Tupi ve Tapuya gruplarıydı. Kara Kıta'nın hiç bilinmeyen bölgelerinde köle alınıp gemilerle Brezilya'ya taşınan Afrikalılar kim bilir kaç ülkenin insanıydı? İşte bütün bu insanlar yüzyıllar boyu sürekli birbirleriyle kaynaştı, değişik kanlar birleşti, nesiller renk değiştirdi. Sadece Avrupa'nın sayısız ülkesinden insanlar bu Güney Amerika ülkesine gelmedi, Japonya'dan, Asya'nın başka ülkelerinden de göç edenler oldu. Tüm Brezilya'da yüzyıllar boyu insanlar birleşti, çok değişik kanlar birbirine karıştı. Bu topraklarda tüm karakter ayrıntılarını, psikolojinin en farklı yanlarını görmek mümkün. Rio'nun büyük caddelerinde gezinen kişi bir saat içinde diğer kentlerde bir yılda göremeyeceği kadar değişik insanla karşılaşır. Satranç oynayan bilir, bu oyunda, hiçbiri kesinlikle birbirine benzemeyen sonsuz olasılık vardır. Ancak bu ülkedeki son dört yüz yıldaki birleşmeler sonucu oluşan çeşitlilik satrancı da geçmiş, topluma inanılmaz bir melezleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Satrançta her oyun birbirinden değişik de olsa oyunun adı hep satranç kalır. Çünkü belli bir çerçeve içinde, aynı kurallara göre oynanır. Aynı ortamda yaşayanların da ortak noktası doğa, dil ve dindir. Bu birleştirici çerçeve Brezilya'da insanları kısa sürede birbirine yaklaştırmış ve her geçen yüzyılda bu birleştirici bağ daha da güçlenmiştir. Nasıl çok hızla akan bir nehirdeki çakıl taşları zamanla hep birlikte bilenir, ilk görünümlerini yitirip birbirlerine benzerse, ortak yaşam Brezilya'daki değişik insanlardan da onlarca, yüzlerce yıl sonra tek bir birey yapmıştır. Kanımca karışım çağımız-

da da devam ettiğinden süreç henüz sona ermemiş, ülke kesin şeklini bulmamıştır. Ancak insanlarının sınıfları ve yaşam düzeyleri ne olursa olsun hepsi de Brezilyalıya özgü aynı kişiliğe sahiptirler.

Brezilya toplumun özelliği nedir, diye düşünen ve bunu ülke insanlarının kökeninde aramak isteyen sonunda pek gerçeğe uymayan, yapay olgularla karşılaşır. Brezilya kültürü Avrupa toplumlarının kültürü gibi çok eskilere, binlerce yıl gerilere gitmez. Peru veya Meksika kültürü gibi topraklarındaki yaşam tarihöncesine uzanmaz. Son yüzyıllarda toplum değişik ve yepyeni bileşimlerle, ortak çabalarla oluşmuş, kültürünün yapı malzemesini de Avrupa'dan getirtmiştir. Günümüzde milyonlarca Brezilyalının dininin, geleneğinin ve yaşam şeklinin kökleri topraklarında oluşmamıştır. Kültürünün bütün değerleri değişik yollardan Brezilya'ya getirilmiştir; Portekizliler üç yelkenli büyük karavel gemileriyle, daha küçük gemilerle ve sonra da buharlı gemilerle okyanusu geçmiştir. İnsanların saygı duyulacak çalışma hırsı da bu toprakların çıplak ve yamyam yerlilerine özgü değildir. Milat öncesinden kalmış Brezilya edebiyatı yoktur, dinlerinin kökeni bu topraklarda değildir, müzikleri de çok geçmişlerden günümüze kalmamıştır, toplum yüzlerce yıl nesilden nesile anlatılmış efsanelere sahip değildir, günümüzdeki el sanatlarının da kökeni Afrika ve Avrupa'dır. Dünyanın milli müzelerinde binlerce yıl öncesinin eserleri sergilenirken bu salon Brezilya'nın milli müzesinde boş kalmak zorundadır. Bunlar gerçektir, araştırmaya gerek yoktur. Günümüzde Brezilya kültüründen söz edilirken samba dansı ve macumba büyücülüğü örnek gösterilmektedir. Ancak burada da bir gerçek göz ardı edilmektedir. Çünkü Brezilya'nın danslarını ve halk geleneklerini de zincirlerle bağlanmış, sırtlarına damgalar vurulmuş köleler Afrika'dan beraberlerinde getirmiştir. Brezilya topraklarında, özellikle

Marajó Adası'nda bulunmuş el işi, boyalı toprak kapların da Amazon Nehri'nin deltasına ulaşmış Perulular tarafından getirilmiş veya orada imal edilmiş olduğu söylenir. Günümüz Brezilya'sında görülen bütün sanat ve kültür eserleriyle tarihî yapıların kökeni sömürgeciliğin başlangıç yılları kabul edilen 16. ve 17. yüzyıla gider. Bahia ve Olinda'daki en güzel kiliselerin altınlarla kaplı sunakları, mükemmel el işçiliğinin örnekleri tahta sıraları kesinlikle sömürge Hindistan'da veya "anavatan"da da rastlanan Portekiz ve Cizvit stilidir. İlk Avrupalıların bu topraklara ayak bastığı tarihten daha gerilere gitmeye çalışan kişi bir boşlukla karşılaşır. Günümüzde "tipik Brezilya" dediğimiz her şeyin kökeni binlerce yıl geriye gitmez, Avrupalılarla Afrikalıların beraberlerinde getirdikleri ve yaratıcı güçlerin zamanla iklime, insanlara ve geleneklere uydurarak değiştirmiş olduğu şeylerdir.

"Brezilya'ya tipik" denen her şeyde hâlâ Portekiz izleri görülse de onlar artık kesinlikle Brezilya'ya özgüdür. Bu Güney Amerika ülkesinin geçmişte Portekiz'e olan bağlantısı reddedilemez. Portekiz'in Brezilya'ya vermiş olduğu üç şey günümüz toplumunu kesinlikle etkilemiştir: Lisan, din ve gelenekler dev topraklardaki toplumu doğurmuş olan üç önemli etkendir. Onların başka bir güneşin altındaki sonsuz topraklarda, damarlarında değişik kanların aktığı yeni ülkede yepyeni içerikler kazanması olağandır. Ne kralların otoritesi, ne de ordularının silah gücü bunu engelleyebilmiştir. Özellikle, zamanla insanları Portekiz'den değişik yönlerde düşünen bir toplum oluşmuştur. Eski Portekiz geri gelmesi mümkün olmayan güçlü geçmişine dönmeyi düşlerken Brezilya bakışlarını geleceğe dikmiş. Avrupa'daki "anavatan" elindeki tüm olanakları yüzyıllar boyu kullanıp tüketmiş, yenisi ise her şeyin daha başlangıcında. Günümüzde aralarındaki fark toplum yapısında değil, aynı nesillerin dünya görüşü birbirlerinden çok farklı. 20. yüzyılda iki ülkenin

arası iyi, aralarında hiçbir anlaşmazlık yok. Tek fark, toplumların değişik yaşamlar sürdürmesi. Burada konuştukları dili örnek gösterebiliriz. Yazı ve sözcük dağarcığı her iki dilde de aynı. Ancak bir kitap okurken dilleri iyi bilen birisi yapıtın yazarının Portekizli mi yoksa Brezilyalı mı olduğunu kullandığı dilden anlar. İlk misyonerlerin geldiği süreçte kullanılan Tupis ve Tapuyas dilleri kaybolmuş, daha doğrusu kısmen günümüz Brezilya Portekizcesine girmiştir. Brezilya insanı Portekizceyi bir Portekizliden daha değişik konuşur. Ülkenin kuzeyinden güneyine ve doğusundan batısına insanların konuştuğu Portekizceye bir diyalekt de denebilir. Sekiz buçuk milyon kilometre karelik dev topraklarda konuşulan ortak dil ülkenin ulusal dilidir. Günümüzde bir Portekizliyle bir Brezilyalı kolayca anlaşabilir. Çünkü aynı kelimeleri ve aynı sözdizimini kullanırlar, fakat konuşurken değişik vurgulamaları yeğlerler, edebiyat eserlerinde de iki dil arasındaki küçük farklar kendini gösterir. Amerikan İngilizcesi ile İngiliz İngilizcesi arasındaki farkların zamanla artması sonucu bugün iki özgün dil oluşmuştur. Bin deniz mili uzaklığın, değişik bir iklimin, değişik yaşam koşullarının, yeni bir ortak yaşamın ve insanlar arası yeni ilişkilerin dört yüzyılın ardından yepyeni bir toplumu ve insan tipini ortaya çıkarması çok olağandır.

Brezilya insanı Avrupalıya göre daha duyguludur, vücut yapısı da bir Kuzey Amerikalıya ve bir Avrupalıya oranla daha incedir. İri yarı, dev yapılı, uzun boylu, iri kemikli erkek tipine Brezilya'da rastlamak mümkün değildir. İnsanların ruh yapısında her türlü vicdansızlığa, şiddete, öfkeye, bağırıp çağırmaya, kaba davranışlara, güç gösterisine ve cüretkârlığa yer yoktur. Brezilyalı sakin bir insandır. Düşleri sever, duygusaldır. Hatta kimi zaman karasevdaya düşer. Cizvit misyonerler José de Anchieta ve Padre Cardim 1585 yılında yeni ülkeye ayak basar basmaz bunu hemen hissettiklerini

(*desleixada e remissa e algo melancólica*) daha sonra yazmışlardır. Günlük yaşamda sokaklarda yüksek sesle konuşan, öfkeyle bağırıp çağıran insanlara rastlanmaz. Hele insanların bir arada olduğu mekânlarda bu "suskunluk" dikkati çeker. Penha'daki panayırda veya dindarları Paquetá Adası'ndaki kilisede düzenlenen kutsama törenine götüren geminin salonlarını çoluk çocuk doldurmuş binlerce insan da bağırıp çağırmaz, kahkahalar atmaz, şenlensin, diye biri diğerini itip kakmaz. Binlerce insan hep bir arada eğlense de aşırılığa kaçmaz. Kabalıktan ve çılgınlıktan uzak neşeleriyle yabancıları da aralarına çekerler. Gürültü yapmak, bağırıp çağırmak, aşırı coşku göstermek, çılgınlar gibi dans etmek bu toplumun göreneklerine karşıt davranışlardır. Ünlü karnaval öncesi tüm yıl frenlenmiş içgüdüler dört gün boyunca sonsuz bir coşkuya dönüşse de, bir arada çılgınlar gibi eğlenen milyonlarca insan aşırılığa kaçmaz, terbiyesizlik yapmaz. Kadınlar hiç çekinmeden coşku fışkıran, sonsuz neşeyle kaynayan caddelerde tek başlarına dolaşabilir. Brezilya insanı doğal yumuşaklığını ve sevecenliğini hiç yitirmez. Burada insanların, hangi sınıftan olursa olsunlar, karşılaştıklarında birbirlerine saygı dolu ve içten davranışlarına, toplum kültürü son yıllarda gittikçe gerileyen Avrupa'dan gelen bizler şaşırıp kalıyoruz. Brezilya'da erkekler birbirlerini, nerede olursa olsun sarılarak selamlıyor. Bunu ilk kez gören, acaba iki kardeş mi, yoksa birbirlerini çocukluklarından bugüne tanıyorlar mı veya içlerinden biri aylarca süren bir serüvenden mi döndü, diye sormadan edemiyor. Fakat birkaç adım sonra, birbirlerini yine böyle içten selamlayan iki erkek daha görünce, bunun Brezilya'da çok içten bir gelenek olduğunu kavrıyor. Nezaket bu ülkede insanlar arası ilişkilerde çok olağan, Avrupa'da ise çoktan unutulmuş bir davranış. Sokakta iki insan birbirleriyle konuşurken şapkalarını çıkarıyor, yol sorduğunuz tanımadığınız birisi size

yardım edebilmek için çabalıyor, ziyaret ettiğiniz birisi kısa süre sonra karşı ziyarette bulunuyor. İnsanlar yabancı birisini nezaketle karşılıyor ve onu memnun etmek için ellerinden geleni yapıyor. Her geçen gün çevremize daha çok şüpheyle bakan bizler burada insancıl ve yürekten davranışlarla karşılaşınca hemen inanmak istemiyor, ırklar ve sınıflar arasındaki kin ve kıskançlık içermeyen ortak yaşam için de, acaba yapmacık mı, diye birbirimize sormadan edemiyoruz. Fakat bizden önce gelmişler: "Bu insanların karakter niteliği, onlar doğuştan hoşgörülü" diyorlar. Ülkede insanlar hayvanlara acı çektirmiyor, boğa güreşleri veya horoz dövüşleri de düzenlenmiyor. Engizisyonun en kötü günlerinde bile Brezilya'da mahkemeler kurulmamıştır. Brezilyalı her türlü kaba güce karşıdır. Önceden planlanmış cinayetlere rastlanmaz. Kıskançlık veya hakarete uğramak ani adam öldürmelerine neden olabiliyor. Çok az cinayetin nedeni hırs, hilekârlık, çıkar veya kurnazlık. Bir Brezilyalının eline bıçak alması ani sinir kopması veya arı sokması gibi bir şeydir. Sâo Paulo Tutukevi'ne yaptığım bir ziyarette, kriminoloji "suçlu" denen insan tipine rastlamadım. Benim gördüklerim çoğunlukla sakin, uysal, bakışları insancıl, ani bir öfkeyle suç işlemiş kişilerdi. Bunu niçin yapmış olduklarını bilmiyorlardı ve çoktan pişmanlardı. Brezilya insanı kaba güce, zalimliğe ve sadizme çok uzaktır, başkasına acı çektirmek onun kanında yoktur. O iyi niyetlidir, dürüsttür. Her güneyli gibi onun da davranışları içtendir, biraz da çocuksudur. Burada yaşadığım son aylarda, ne devlet dairelerinde, ne de sokakta karşılaştığım basit insanlar arasında davranışları kaba ve nezaketsiz olan tek insan karşıma çıktı. Her yerde insanlar –başka ülkelerdekinin aksine– ilk kez tanıdıkları yabancı birinden şüphelenmiyor, ırkı ne olursa olsun ona güvensizlik göstermiyor. Kentin ortasındaki bir kayaya inşa edilmiş, kuş yuvalarını anımsatan küçük kulübelerden oluşan, fakir

yerli halkın yaşadığı, görünümleriyle pitoresk bir tabloyu andıran gecekondu mahallesinde merakla dolaşırken içim pek rahat değildi. Balçıktan ve bambu kamışlarından yaptıkları kulübelerde oturan toplumun en alt kademesindeki bu fakirin fakiri insanların ilkel yaşamını izlemek için buradaydım. Açık kapılardan odacıklarını görüyor, özel yaşamlarına giriyordum. Gecekondular arasında ilk adımlarımı atarken heyecanlıydım, çok dikkatliydim. Avrupa'nın herhangi bir işçi mahallesindeki gibi her an birisi öfkeyle suratıma bakar, arkamdan küfürler savurabilirdi. Fakat burada böyle şeyler gerçekleşmedi. Tam aksine toplumun kıyısındaki insanların arasında saf saf dolaşan yabancı onlar için hoş gelmiş bir misafirdi, hatta bir dosttu. Sırtında su kovaları yanımdan geçen adam bembeyaz dişlerini göstererek bana gülümsedi. Bir başkası çamurlu yollarında ayağım kaydığında düşmeyeyim, diye elimden tuttu. Kulübelerinin önünde oturmuş bebeklerini emziren kadınlar başlarını kaldırıp gülümseyerek bana baktı. Rio de Janeiro'da günlerini geçiren bir yabancı tramvayda, gezinti gemisinde otururken karşısındaki zenci, beyaz veya melez yolcunun gülümseyen, içten bakışlarını yüzünde hisseder. Sayısız ırktan oluşan bu toplumun günlük yaşamında ayırım denen şeyi, ne yetişkinler, ne de çocuklar arasında hissediyorsunuz. Kara tenli çocuk, beyaz tenli çocukla oynuyor. Kahverengi tenli adam, zenci dostuyla kol kola dostça geziniyor. Brezilya toplumunun bireyleri kısıtlama ve birbirine sokulmama denen şeyleri tanımıyor. Orduda, resmî makamlarda, mahalle pazarlarında, bürolarda, dükkânlarda ve bütün işyerlerinde hiç kimse ten rengi veya kökeni değişik, diye kendini ötekinden uzaklaştırmıyor. Herkes huzur içinde ve dostça çalışıp duruyor. Japonlar zencilerle, beyazlar kahverengilerle evlenip aileler kuruyor. Karşısındakine "melez" diyen ona hakaret etmiş sayılmıyor. Avrupa toplumuna ze-

hirli bir bitki gibi girmiş olan, sınıflar ve ırklar arası nefret Brezilya toplumunda yok. Burada insanlar nefret denen şeyi tanımıyor.

Ruhen böylesine yumuşak, önyargı denen şeyi tanımayan, kaba kuvvet nedir bilmeyen Brezilyalı çok duyarlı. Hatta yerine göre duyarlılığı gereğinden fazla, aşırı. Onuru onun için çok önemli, kolay yaralanabiliyor. Karşısındakine çok saygı gösterdiği, alçakgönüllü olduğu için doğası gereği kendisine de aynı saygıyı gösterilmesini bekliyor, beklentisi yerine gelmeyince de önemsenmediğine inanıyor. Ancak böyle anlarda bir İspanyol, bir İtalyan veya bir İngiliz gibi öfkeli tepki göstermiyor, susuyor, kırılganlığını içine atıyor. Bana anlatmışlardı: Evde bir hizmetçi var, iyi çalışıyor, sessiz, yaşamından memnun, evin hanımı da işini beğeniyor, ondan şikâyetçi değil. Fakat bir sabah uyandıklarında kız evde değil. Kimse ne olduğunu bilmiyor. Evin hanımı düşünüyor, acaba dün yanlış bir şey söyleyip kızcağızı incittim mi? Hizmetçi öfkelense de sesini çıkarmamış, birkaç parça eşyasını topladığı gibi sabah sabah çekip gitmiştir.

Brezilya insanı kendini haklı çıkarmaya kalkmaz, öfkelenip olay çıkarmaz, karşısındakinden açıklama beklemez. Kendini geri çeker, içine kapanır. Bu onun doğal tepkisidir. Suskun karşı çıkma bu topluma özgüdür. Yapılan bir daveti veya çağrıyı nezaketle reddetmiş olana ısrar edilmez. Bir dükkâna gelen müşteriye hizmet veren tezgâhtar eğer müşteri kararsızsa mutlaka alması için ısrar edip durmaz. Bu onun saklı gururudur; Brezilya insanının duyarlılığı en üst tabakadan en alt tabakaya kadar tüm topluma yayılmıştır. Dünyanın en büyük ve en zengin kentlerinde, örneğin Londra'da ve Paris'te, caddelerde dilencilerle karşılaşırsınız. Fakirliğin günlük yaşamda hemen hissedildiği bu ülkedeyse dilenmek, diye bir şey yok. Brezilya'da dilenmek yönetenler tarafından buyruklarla yasaklanmamış. İnsanlar dilenmeyi

onurlarına yedirmiyor. Çünkü toplumda bir istek ne kadar kibarca geri çevrilirse çevrilsin aşırı duyarlı insanlar bunu kabalık kabul ediyor ve güceniyor.

Benim gözümde Brezilya'da toplum ince duygulu ve şiddet karşıtı insanlardan oluşuyor. Bunlar Brezilya insanın en önemli nitelikleri. Mutlu olmak için onlara gerilim dolu olaylar, çok büyük başarılar gerekmiyor. Günümüzde toplumumuzda birbirini yenmek, diğerini geçip ondan üstün olmak anlayışıyla yapılan, bazı gençlerin acımasızlaşıp raydan çıkmasına neden olan spor da Brezilya toplumunda zevk almak, sevinip mutlu olmak için yapılıyor, bizim gibi sözümona uygar toplumlarda görülen aşırı heyecanlar ve kaba davranışlar burada yaşanmıyor. Goethe'nin bir zamanlar ilk İtalya yolculuğunda dikkatini çekmiş olan, güney insanlarının sürekli maddi ve manevi çıkarlar peşinde koşmadıkları, yaşamı rahat ve bazı olaylara kayıtsız kalarak sürdürmek istedikleri gerçeğine Brezilya toplumunda da sürekli rastlanıyor. Burada insanlar çok fazla şeye sahip olmak istemiyor, onlar sabırsız da değil. Çalışmak, arada sırada dostlarıyla sohbet etmek, kahve içmek, işten sonra tıraş olup, cilalı ayakkabılarıyla caddelerde gezinmek, eviyle, çocuklarıyla mutlu olmak... Böyle bir yaşam onlara yetip de artıyor, az tutkular ve iç huzuru mutluluğa eriştiriyor. İşte bu nedenlerdir Brezilya toplumunu yüzlerce yıl kolayca yönetmenin sırrı. Ülkede toplum barışını sağlamak için Portekiz hiçbir zaman baskı yapmadı, Brezilya'ya askerî birlikler yollamadı. Bu gerçekler günümüzde de geçerlidir. Ülkede gruplar ve sınıflar arasında çok az nefret yaşanmasının en önemli nedeni insanlarının özündeki sevecenlik ve iç huzurudur.

Ancak insanlardaki bu güdü eksikliğinin, hırslı ve sabırsız olmamanın ekonomi ve ticarette olumsuz yanları görülebilir. Brezilya insanının en hoşuma giden bu kişisel niteliği modern yaşamda bir eksiklik kabul edilebilir. Tüm

ülkenin toplu iş randımanı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleriyle kıyaslandığında hepsinden çok gerilerde kalıyor. Cizvit misyoner José de Anchieta bundan dört yüzyıl önce ülke ikliminin çalışmayı engelleyici etkenleri olduğundan söz etmişti. Ancak bu az verimliliğe tembellik demek yanlış olur. Çünkü Brezilyalı mükemmel işçidir. Beceriklidir, çabuk kavrar ve verilen işi iyi yapar. Ona her iş verilebilir. Brezilya'ya yerleşmiş, ülkeye yeni ve karmaşık bir sanayi dalını getirmiş Almanlar en basit işçilerin bile üretimdeki yeni teknolojiye büyük bir ilgiyle yaklaştıklarından ve öğretilenleri çabuk kavradıklarından söz ediyor. Özellikle kadınlar el sanatlarında çok başarılı. Gençlerin değişik bilim dallarına ilgisi yüksek. Brezilya'da el ustalığı isteyen işlerde çalışanlarla fabrika işçilerine yeteneksiz, demek çok büyük bir hata olur. İklimi diğer yörelere göre daha ılımlı olan Sâo Paulo'da Avrupalı bir kuruluşta çalışan, dünyanın herhangi bir ülkesindeki işçiyle aynı randımanı veriyor. Rio de Janeiro'da da ayakkabı tamircilerinin, terzilerin küçük dükkânlarında gece yarılarına kadar çalıştıklarını, bizlerin sokağa adım atmayacağımız cehennem sıcağında inşaatlarda işçilerin, sırtlarında en ağır malzemeler yakıcı güneşin altında aralıksız koşuşturduğunu gördüm ve o insanlara hayran oldum. Buradaki insanlarda eksik olan, bir an önce yükselmek için gereğinden iki kat daha fazla çalışan Avrupalının veya Kuzey Amerikalının sabırsızlığı, insanların dinamizmini etkileyen iç gerilim eksikliği... Yerli halkın büyük bir bölümü, özellikle tropikal bölgelerde yaşayanlar, ileriyi düşünüp bir kenara para koymak istediği için çalışmıyor. Onların amacı çalışıp kazanmak, kazandıklarını da gelecek için bir kenara kaldırmak değil. İklimi güzel, soğuk kışları olmayan, doğasının insanlara yaşamaları için gereken her şeyi sunduğu bütün ülkelerde olduğu gibi Brezilya'da da insanların çoğu kayıtsız bir yaşam sürdürüyor. Burada insanlar paraya ve zamana

bizdeki kadar önem vermiyor. Her şeyi saati saatine, günü gününe yerine getirmeye ne gerek var? Niçin yarın olmasın? Böylesine cennet bir dünyada aceleye gerek yok! Burada bir toplantı veya bir konferans söylendiğinden on beş dakika geç başlarsa "tam zamanında" başlamış kabul ediliyor. Brezilya'da yaşam zamandan çok daha önemli! Tanıştığım çok kişi, memur ve işçilerin aylıklarını birkaç gün geç almasının çok olağan olduğu söyledi. Geliri az olan alçakgönüllü, gösterişsiz bir yaşam sürdürüyor. Eline geçenle zengin olması olanaksız. Parasını birkaç gün beklediği için öfkelenmiyor. Sakin kalıyor, yaşamın tadını çıkarmaya devam ediyor. Buradaki *zenginliği* görünce insan onları daha iyi anlıyor. İklimi hüzünlendirici, doğası iç sıkıcı bir ülkede keyifsiz yaşayan insan için çalışmak tek kurtuluş. Ancak ağaçları yabancı meyvelerle dopdolu, güzelliğiyle insanı sonsuz mutluluğa kavuşturan bir ülkede insanlar bizdekiler gibi çok çalışıp bir an önce zengin olmayı akıllarından bile geçirmiyor. Brezilyalı için zenginlik, saatlerce çalışıp zar zor kazanılan deste deste paraları bir köşeye kaldırmak değil. Onlar için zengin olmak bir düş. Brezilyalı zenginliği *yukardan* bekliyor! Onun beklediğini piyango getiriyor. Brezilya'da piyango, aşırılığı pek sevmeyen yüz binlerce, milyonlarca insanın yaşamındaki ortak heyecanı. Çarkıfelek günbegün döner. Nereye giderseniz gidin, ister bir dükkâna girin, ister bir gemiye veya trene binin piyango bileti satın alabilirsiniz. Her Brezilyalı haftalığından artakalan parasını piyangoya yatırıyor. Memur, asker, berber, ayakkabı boyacısı, hamal piyango oynuyor. Öğleden sonraları belli saatten sonra piyango çekim bürolarının önünde, radyolarını sonuna kadar açmış dükkânların kapılarında salkım salkım insanlar bekleşiyor. İşte böyle anlarda bütün kentin, bütün ülkenin beklentisi ve dikkati tek bir rakama odaklanmıştır. Üst tabaka insanlarıysa paralarını oyun salonlarına yatırıyorlar. Ülkenin hemen hemen

bütün lüks otelleriyle ılıca kentlerinde kumarhaneler var. Bütün masalar oynayanlarla dolu. Avrupa'dan "ithal" edilmiş loto, bakara ve rulet gibi oyunlara Brezilya halkı *Jogo do Bicho* adında bir oyun daha eklemiş. Rakamlarla ve hayvanlarla oynanan *Jogo do Bicho* bulunuşundan kısa süre yasaklanmışsa da günümüzde hâlâ birçok eyalette yasadışı oynanmakta.

Bulunuşu çok ilginç olan bu oyun Brezilyalıların nasıl düşler içinde yaşayan, temiz kalpli insanları olduğunu, şans oyunlarına nasıl çocukca bağlandıklarını bir kez daha kanıtlıyor. *Jogo do Bicho,* Rio de Janeiro Hayvanat Bahçesi müdürünün 1885 yılında daha çok ziyaretçi çekmek amacıyla bulmuş olduğu bir şans oyunu. Kentlilerin şans oyunlarına çok meraklı olduğunu bilen müdür, her günü başka bir hayvana ayırır. Bir gün ayı, diğer gün eşek, bir başka gün papağan, daha sonra fil biletlere basılır. Elindeki bilette o günkü hayvanın resmi olanlar giriş ücretinin yirmi katını geri alır. Müdürün umduğu başarı kısa süre sonra gerçekleşir. Hayvanat bahçesine ziyaretçiler akın eder. Tabii içlerinden çok azı hayvanları görmek için gelir. Çoğu "piyango" için kasaların önünde kuyruğa girer. Zamanla her gün hayvanat bahçesine gitmek istemeyenler gruplar oluşturup o gün hangi hayvanın çekileceği üzere aralarında bahse girerler. Kısa süre sonra her köşe başında küçük oyun dükkânları açılır, doğru hayvanı bilene kazandığı hemen nakit ödenir. Bir süre sonra *Jogo do Bicho*'nun salgın olmaya başladığını gören belediyeler oyunu yasaklar. Ancak meraklıları alışkanlıklarına devam eder. Kâğıtsız, kuponsuz gizli oynanır, karşılıklı güven önemlidir, köşe başındaki dükkân kazanana parasını hemen öder. Oyunun yasaklanması ona olan ilgiyi daha da artırır. Saymasını ve alfabeyi henüz doğrusu dürüst öğrenmemiş ilkokul öğrencisi bile hangi rakam kombinasyonunun hangi hayvana ait olduğunu ezbere bilir. Devletin

yasakları ve cezaları hiçbir işe yaramaz. Düşlediği rakam ve hayvanları ertesi sabah *Jogo do Bicho*'ya yatıramayan insan geceleri boşuna mı düş görüyordu? Halkın bu çılgınca tutkusunu yasaklar önleyemez. Günlük yaşamında hırslı olmadığı söylenen Brezilya insanı bunu çabuk zengin olma düşüyle dengeler!

Dev topraklarının zenginliklerinden henüz yeterince yararlanmamış olan Brezilya insanlarının işgücünü ve yeteneklerini de mutlaka günün birinde yüzde yüz değerlendirecektir. Çabuk karar verme ve itici güç eksikliği toplumdaki "ilerleme için aceleye gerek yok" anlayışını bir hata olarak görmek ne derece doğrudur. Kanımca burada yanıtlanması gereken bir soru var: Barış içinde ve gösterişsiz bir yaşam sürdüren bir ulusu, diğer uluslarla rekabet etsin, diye aşırı, gereksiz bir dinamizme sürüklemek, sonunda belki de savaşlara neden olmak ne derece doğru? Devimsel güçleri sürekli ateşlenen bu insanların ruhu günün birinde sararıp solar, kuruyup yok olur. Ticaret bilançosunun kuru rakamları gözle görünmeyen bir gerçekle karşılaştırıldığında şu kazanç ortaya çıkar: Bozulmamış, sakat bırakılmamış bir insanlık ve huzur dolu bir mutluluk...

Brezilya'nın en alt tabakası yaşam düzenini şaşırtıcı bir tokgözlülük üzerine kurmuştur. Çok ilginç bir toplum tabakasıdır. Görünmez. Elle tutulur bir kütle değildir. Dağınıktır. Sayıları ve tam yaşam koşulları belgelenmemiştir. Büyük kentlerde yaşayanlar onlarla pek karşılaşmaz. Onlar Amerika veya Avrupa'daki varlıksız fabrika işçilerini andırmaz. Onlara proletarya, diyemeyiz. Brezilya'nın bu en alt tabakası dev ülkenin gizli saklı, uzak köşelerine dağılmış, birbirleriyle bağlantıları olmayan milyonlardır. Amazon bölgesindeki *Caboclos*, balta girmemiş ormanlardaki *Seringueiros*, sonsuz ovalardaki *Vaqueiros*, ulaşılmaz yörelerdeki *İndios*... Bu toplumlar hiçbir yerde ortak büyük halk grup-

larını oluşturmaz; yerleşim merkezleri de kurmamışlardır. Ülkenin yabancısı –büyükkentliler de– birçok insan onların varlığından bile habersizdir. Tek bildikleri kara tenli bu milyonların geniş topraklara yayılmış olduğu, çok şeye uzak, gelirleri neredeyse sıfır ve yaşam sınırında yaşadıklarıdır. Son yüzyıllarda birbirleriyle ve Afrika'dan getirilen kölelerle karışmış bu insanların yaşamı ne değişmiş, ne de düzelmiştir. Ülkeye giren teknik gelişmelerden, toplumdaki ilerlemelerden ve insanların daha rahat yaşamından onlar hiç etkilenmemiştir. Tüm yapabildikleri başlarını sokacakları bir dört duvardır. Bunlar da daha çok bambulardan, sazlardan ve balçıktan çabucak yapılmış basit kulübelerdir. Pencerelerinde cam bir lükstür. Kulübe içlerinde masa ve yatak gibi eşyalara da her yörede rastlanmaz. Büyük kent çevrelerindeki boş topraklara kondurulmuş bu kulübemsi evlere hiç kimse karışmaz, ses çıkarmaz. Toplumun en alt tabakası bu insanların üzerinde pantolonla gömlekten başka bir giysi yoktur. Tüm yiyecekleri çevrelerinde yetişen muzlardan, ananaslardan ve hindistancevizlerinden oluşur. Bahçelerinde tavukları ve domuzları olanlar azdır. Yaşamları için daha fazla şeye gereksinimleri yoktur. Sürekli bir iş sahibi de değillerdir, arada sırada yaptıkları değişik işlerle ayakta durmaya çalışırlar. Ellerine geçen para kimi zaman, o da geçici, sigaraya ve değişik besin maddelerine yeter. Ülkenin tüm bölgelerine yayılmış bu alt tabaka insanlarının yaşam koşulları –özelikle ülkenin kuzeyindeki topraklarına yerleşmişlerin– günümüz yaşamına artık uymamaktadır. Kötü beslenme nedeniyle sağlıkları bozulurken, iş yaşamına da katkıları gittikçe azalmaktadır. Bu nedenle yönetenler onlardan yararlanabilmek ve fakirlik sınırının da altına düşmelerini engellemek için sürekli önlemler almaktadır. Ancak Getúlio Vargas yönetiminin ülke için öngördüğü asgari geliri, kara ve demiryollarının erişmediği ıssız ve çok uzak

yörelerde, Mato Grosso ve Acre ormanlık alanlarında gerçekleştirmek olanak dışıdır. Oralarda yaşayan milyonlarca insanın düzenli çalışıp yeterli kazanca sahip olması, uygarca bir yaşama erişmesi, ulusun ortak yaşamına katkıda bulunması için aradan daha onlarca yıl geçmesi gerekiyor. Brezilya doğasının bütün gücünden henüz yararlanamadı. Bu dev insan gücünden de gerek üretici, gerekse tüketici olarak yararlanması için aradan daha uzun zaman geçmeli. Fakat milyonların bu gizli enerjisi geleceğin Brezilya'sının inanılmaz güçlükteki kaynaklarından biri olacak.

Çoğunluğu okuma yazma bilmeyenlerden, fakirlik sınırında yaşayan ve ülke kültürüne bugüne kadar tek katkıları olmamış insanlardan oluşan bu şekilsiz kara dev kütle artık yavaş yavaş kendine gelip toparlanıyor, yaşadıkları çevrede etkili olmaya başlıyor. Onlar şimdi taşrada orta sınıfı oluşturan insanlar. Memur, esnaf ve zanaatkâr. Her köy ve kasabada rastlanan meslek sahipleri. Brezilya'da toplum yaşamını geliştiren ve onu ayakta tutan aklı başında bu tabaka da ülke insanlarına özgü, geleneklere sahip çıkarak onu ayakta tutan ve yaratıcılığını güçlendiren bir yaşam tarzına sahip. Bu insanlar bir yandan eski sömürgecilerin topluma olumlu katkılarını kısmen üstleniyor, öte yandan da özgürce girişimleriyle kendilerini geliştiriyorlar. Ancak bu toplum sınıfının varlığını hissetmek, onun içine girmek pek kolay değil. Hiç gösterişsiz sürdürdükleri yaşamları bir yerde eski çağların Avrupa aile yaşamını andırıyor. Evlerinin dört duvarı arasında –son zamanlarda Rio de Janeiro ve Sâo Paulo gibi büyük kentlerde ise yeni apartman katlarında– sürdürdükleri aile yaşamı varlıklarının çekirdeğini oluşturuyor. Onlar bir veya iki katlı, dıştan bakıldığında hiç de güzel olmayan, sokaktaki diğer evlerden farksız, odaları çok basit mobilyalarla döşenmiş evlerde yaşıyorlar. Küçük odalarında misafir kabul etmeleri, hep birlikte oturup eğlenmeleri hemen

hemen mümkün değil. Koskoca ülkede en doruktaki üç yüz veya dört yüz aileden başkasının evinde değerli bir tabloya, sanat eserine veya ünlü kitaplarla dolu kütüphanelere rastlamak olanak dışı. Brezilya'daki orta sınıf insanını Avrupa'yla karşılaştırmak da mümkün değil. Burada insanın sık sık dikkatini çeken Brezilyalının sade ve tokgözlü bir insan olduğu! Evi sadece ailesine ve ona ait. İçinde gereksiz eşyalar yok, her şey basit. Odaların tek lüksü bir radyoyla tavanda asılı lamba. Kimi evlerde banyo da var. Bu insanların yaşamı çoğunlukla sömürge yıllarını andırıyor. Avrupa'da çoktan unutulmuş, eski çağlara özgü ataerkil yaşam şekli bu ailelerde sürdürülüyor. Eski geleneklerine bağlılar, aile içinde babanın sözü çok önemli. Kuzey Amerika'nın bazı yörelerinde olduğu gibi burada da sömürge yıllarından kalma, bizim Avrupa'mızda babalarımızın babalarının anlattığı, aile içi disiplin henüz geçerli. Brezilya'da aile günlük yaşamın odak noktasını oluşturuyor, aile insanlara güç veriyor. Onu ayakta tutan aralarındaki güvenilir bağlantı. Bütün haftayı birlikte geçiren aile hafta sonlarında akrabalarla bir araya geliyor. Günlük ve yaşam sorunları ortak çözülüyor, gençlerin eğitimleri ve meslekleri üzerine aile fertleri hep beraber karar veriyor. Küçük ailelerde baba, hakları ve ayrıcalıkları sınırsız olan kişi. Diğerleri onun sözünü dinlemek zorunda. Çoğu köylerde ve küçük yerleşimlerde –eskiden bizde de olduğu gibi– çocuklar saygılarını göstermek için babalarının ve yaşlıların ellerini öper. Erkeğin üstünlüğü ve otoritesi tartışmasız. Geçmişte olduğu kadar görülmese de erkek hâlâ kadından daha fazla haklara sahip. Bir annenin etki alanı evinin dört duvarıyla sınırlı. Evli kadın, evini hiçbir zaman tek başına terk etmiyor. Kendisine yakın bir kadın arkadaşıyla sokağa çıkması da her yörede onaylanmıyor. Hava kararıktan sonra ancak kocasının eşliğinde evinden çıkabiliyor. Bu nedenle sokaklar, İspanya veya İtalya'da olduğu gibi, ço-

ğunlukla erkeklerle dolu. Kahvehanelerde erkekler oturuyor, bulvarlarda onlar geziniyor. Brezilya'nın büyük kentlerinde bile kızların yanlarında babaları veya erkek kardeşleri olmadan sinemaya gitmesi düşünülemez. Kadın özgürlükleri ve kadın hakları Brezilya'da henüz yeşerecek verimli topraklar bulamamış. Kendilerini bu arada ev yaşamının zincirlerinden kurtarmış ve iş hayatına atılmış kadınlar bile toplum yaşamında ön plana çıkmamaya dikkat ediyor. Genç kızların yaşıtları erkeklerle basit arkadaşlıklar kurmalarına pek izin verilmiyor. Böyle arkadaşlıklara, eğer ileride nişanlanıp evlenme düşünülüyorsa izin var. Flört sözü Brezilya toplumunda pek geçerli değil. Birçok aile sorun yaşamamak için kızlarını bir an önce evlendirmeyi yeğliyor. Kız çocuklarının on yedi veya on sekiz yaşlarında, hatta köylerde daha da erken, evlendirilmesi olağan sayılıyor. Evlenenlerin bir an önce çocuk sahibi olması –hatta mümkün olduğu kadar çok– aileleri mutlu ediyor. Kadın, ev, aile bir bütün. Kadınlar bazı aile içi toplantıların ötesinde ön plana çıkmayı yeğlemiyor. Bugüne kadar, Kral I. Dom Pedros'un sevgilisi Markiz Santos dışında, hiçbir kadın politikada ve devlet yönetiminde yer almamış. Amerikalılar ve Avrupalılar buna bir "gericilik" gözüyle bakabilir, ancak huzur içinde, çevrelerini rahatsız etmeden küçük adalarında yaşayan bu insanlar ulusun gerçek güç deposu. İçine kapanık bir yaşam sürdürseler de eğitime ve ileri görüşlere açık bu kişiler ülkenin orta sınıfını oluşturmaya başladı. Onların yarattığı bereketli topraklarda yetişenler artık eski ve aristokrat ailelerle bir arada ülke yönetiminde söz sahibi. Taşralı bir orta sınıf ailenin çocuğu olan Başkan Getúlio Dornelles Vargas geleneklerine bağlı kalmasına karşın yeni gelişmelere ve değişime açık, güçlü ve atılımcı genç neslin en güzel örneğidir.

Yavaş yavaş bütün ülkeye yayılmaya ve toplumda etkili olmaya başlayan, çok yakında yeni demokratik Brezilya'yı

temsil etmesi beklenen bu yeni sınıfın üzerinde, küçük olmasına karşın gücünü henüz yitirmemiş, aristokrat, diyebileceğimiz bir üst tabaka durmaktadır. Bazıları ilk sömürgecilerle gelmiş insanların, bazıları da Kral Joao'yla Portekiz'den gelip bu topraklara yerleşmiş kişilerin ailelerinden gelen, aralarında yaptıkları evliliklerle yakından veya uzaktan birbirleriyle akraba olan –kimi soylu, kimi değil– bu insanların ortak yanları, yaşam şekilleri ve çok ileri düşünce kültürleri. Onlar Avrupa'ya yaptıkları gezilerle değişik ülkeleri tanıyan, Avrupa'dan getirilmiş bakıcıların elinde büyümüş, yabancı öğretmenler tarafından eğitilmiş varlıklı aile veya üst düzey devlet memurlarının çocukları. Ataları gibi ilk krallık döneminden günümüze sürekli bağlantı içinde bulundukları Avrupa'yla ilişkilerini hiç koparmamış, bütün emek ve tutkularını Brezilya'nın dünyanın gözünde kültürlü ve ilerici bir ülke olarak tanınmasına harcamışlar. İşte bu sınıfın insanları arasından Rio Branco, Rui Barbosa, Joaquim Nabuco gibi büyük devlet adamları çıkmıştır. Onların döneminde Kuzey Amerika'nın demokratik idealizmi ve Avrupa'nın liberalizmi topluma aşılanmıştır.

Diplomasi günümüzde de bu insanların elinde. Askerî kadrolara ve devlet dairelerine ise yavaş yavaş orta sınıfın atılgan ve başarılı gençleri de alınmaya başlanmış. Ülkenin kültürel yaşamına gelince, orada hâlâ aristokrat sınıfın sözü geçmekte. Günlük yaşamlarında gösterişten uzaklar. Geçmiş yıllarda kentin ayrıcalıklı semtlerinden sayılan Tijuca ve Laranjeiras'ta veya Rua Paissandú'daki büyük bahçeleri ağaçlarla, çiçeklerle dolu güzel evlerde oturuyorlar. Evlerinde yaşam kültürü uzun yıllardır hiç değişmemiş. Ülkenin tarihî sanat eserlerinin koleksiyoncusu onlar. Onlar gibi hem ülkelerine içten bağlı, hem de evrensel insanlara başka hiçbir Güney Amerika ülkesinde rastlanmaz. Sanata olan yakınlıkları ve hoşgörülü görüşleriyle kimi zaman Avusturyalıla-

rı da anımsatmıyor değiller. Kökenleri çok eskilere dayanan varlıklı bu aileler toplum kültüründeki üstünlüklerini henüz yeni oluşmakta olan zengin aristokratlara kaptırmamışlar. Brezilya'da toplumun sınıfları arasındaki farklar bizdeki kadar belirli değil, burada her şey iç içe geçip birbiriyle kaynaşıyor. Brezilya insanı ayrıcalık nedir bilmiyor. İşte bu onun güçlü yanlarından biri. Değişik ırklar arasında olduğu gibi, sosyal katmanlar arasında da uyum içinde bir yaşam kolay gerçekleşiyor. Burada gelenekler ve geçmiş daha çok taze. İnsanlar Brezilya'nın şekillenip oluşmasına istenç dolu ve çok rahat katkıda bulunuyor.

Ülkenin tüm geleceği şu anda yukarda sözünü ettiğim iki sınıfın omuzlarında. Ne de olsa altsınıf okuma yazma bilmediği ve diğerlerinden uzak yaşadığı için Brezilya kültürüne katkıda bulunamadığı gibi, ülke kültürünün dünya kültüründe yer almasına katkıda da bulunamıyor. Onlar üretici ve tüketici de değil. Şunu da unutmamak gerek, bu ulusun düşün kültürü ancak son yüzyılda gelişip oluştu. Daha önceki üç yüzyıllık sömürge ülke sürecinde her türlü kültürel çıkış sürekli bastırılmıştı. Gazete ve edebi eserin basılmasının yasak olduğu bu ülkede 1800 yılına kadar kitap hemen hemen hiç okunmazdı. Çünkü yüz kişiden doksan dokuzu okuma yazma bilmezdi. O günlerde Cizvit papazlarının okullarında derslerde öncelik tabii ki çağdaş eğitimden önce dinî konulara verilirdi. Bu cemaatin 1765'de ülkeden çıkarılmasıyla uzun bir süre için genel eğitiminde bir boşluk oluşmuştu. O süreçte ne devlet, ne de kentler vatandaşlarına okullar açmayı düşünmüştü. Pombal markizi 1772 yılında çıkardığı bir genelgeyle gıda malzemeleriyle içecekten alınacak vergilerle ilkokullar açılmasını planlamış, ancak bu girişim bir türlü gerçekleşmemişti. 19. yüzyılın başında Portekiz'den kaçıp Brezilya'ya yerleşen saray mensuplarının çabalarıyla ülkede ilk kütüphane açılmıştı. Sonraki yıllarda

kral, Avrupa'dan çağırdığı biliminsanlarının yardımıyla değişik akademiler ve bir sanat okulu kurmuştu. Ancak bütün bunlar o süreçte, eski bir binanın cephesini yenilemekten başka bir girişim olmamıştı. Tüm toplumu sürekli etkileyecek ve kalıcı olacak, örneğin insanlara okuma yazma öğretecek büyük atılımlar yapılmamıştı. İlk ciddi projeler 1823'de ele alınmaya başlanmış, 1827 yılından sonra da kasaba ve kentlerde ilkokullar açılmasına karar verilmişti. Ancak bütün bu iyi niyetli girişimler çok yavaş, kaplumbağa hızıyla ilerlemişti. 1872 yılına gelindiğinde on milyonluk ülkede sadece 139 bin çocuk okula devam ediyordu. Günümüzde aynı sorunla savaşan Brezilya hükümeti, ülkede cehalete son vermek için bir "girişim komitesi" kurmuştur.

Brezilya, kendine özgü bir şiir ve roman edebiyatının oluşup gelişmesi için gerekli ortamın eksikliğini yüzlerce yıl çekmiştir. Edebiyat için gereken ortamı okumuş yazmış insanlar sağlar. Aydın bir Brezilyalı için şiirler kaleme alarak, kitaplar yazarak ayakta durmak, kitlelere ulaşmak günümüze kadar "kahramanca verilmiş bir savaş"tan başka bir şey değildi. Gazetelerde yazmayanların dışında çaba gösterenler bir ülkünün peşinde boş yere koşan edebiyat heveslileriydi. Toplumun büyük bir kısmı yazdıklarını okumuyordu, çünkü okuma yazma bilmiyordu. Doruktaki aydın sınıf ise –aristokratlar– Brezilya'da yazılmış bir kitabı alıp okumayı aklının köşesinden bile geçirmiyordu. Onlar okumak istedikleri edebiyat eserlerini çoğunlukla Paris'ten getirtiyordu. Ülke insanlarının kültürleriyle yakınlaşması, orta sınıf insanları arasında okuma yazma bilenlerin oranının gittikçe arttığı son 20-30 yıl içinde gerçekleşmiş, toplumda yaşanan bu değişimle Brezilya edebiyatı yavaş yavaş dünya edebiyatında yerini almaya başlamıştır. Düşünsel üretimin artmasıyla da büyük kentlerde sayısız kitapçı dükkânı açılmıştır. Kitapların baskısı ve dış görünümü hızla düzelmiş, tirajlar daha on yıl

önce düşlenmeyecek bir doruğa çıkmış, edebiyatın yanı sıra bilimsel yayınlar da kitapçı raflarında yerlerini almaya başlamıştır. Günümüzde Brezilya'da basılan kitaplar Portekiz'den gelen kitapları yavaş yavaş aşmakta. Bizde gençler daha çok spor ve politikayla ilgilenirken, Brezilya'da yaşıtlarının ilgisi gittikçe daha çok düşün ve sanat dünyasında üretilenlerde odaklanmakta.

Brezilyalı düşünce ve yaratıcılığa önem veren bir insandır. Çok yanlı aydındır, çabuk kavrar ve doğası gereği konuşkandır, ataları Portekizlilerin dilini tüm dalgalanmalarıyla devralmıştır, mektup yazarken, karşısındakiyle konuşurken kibarlığa çok önem verir, koyu sohbeti sırasında kimi zaman aşırılığa kaçtığı da olur. Okumasını sever. Çalışmasına kısa bir ara vermiş fabrika işçisini, tramvay biletçisini mutlaka oturmuş gazete okurken görürsünüz. Karşınıza çıkan genç üniversite öğrencisinin elinde mutlaka bir kitap vardır. Bu yeni nesil için yazı ve edebiyat Avrupa'da olduğu gibi yüzlerce yıllık bir kalıt, yaşamın bir parçası değil. Brezilya gençliği onları kendi çabasıyla kazanmıştır. Bunu başardığı, dünya edebiyatını keşfettiği için mutlu ve gururlu. Güney Amerika ülkelerinde insanlar düşün alanında gösterilen çabalara ve elde edilen başarılara Avrupa'da olduğundan daha çok saygı duymakta. Yaratılan edebiyat eserleri pek pahalı olmadığı için bizdekine oranla daha çabuk okurlara ulaşıyor. Yaşamında duygulu yanı ağır basan Brezilya insanı çoğunlukla şiirleri yeğliyor. Ülke edebiyatında ilk adımlar epik şiir kültürüyle atılıyor. Burada "Uruguai" ve "Marilia" adlı şiirler örnek gösterilebilir. Başarılı bir lirik şair Brezilya'da büyük bir üne kavuşabilir. Rio de Janeiro'nun parklarında, Paris'te Monceau ve Luxembourg'da olduğu gibi, ulusal şairlerin heykellerine rastlanıyor. Günümüzün yaşayan şairlerinden Catulo da Paixâo Cearense'nin heykelini insanlar aralarında topladıkları bağışlarla yaratarak ona olan bağlılıklarını gös-

termiş. Brezilya belki de dünyamızda şiire henüz böylesine saygı duyan ender ülkelerden biri. Brezilya Akademisi, ülke diline yeni ve kişisel damgalarını vuran şairleri bünyesinde topluyor.

Başlangıçta kendilerine örnek almış oldukları Avrupalı romancı ve öykücülerden kopup özgürleşmeleri uzun yıllar almış. Örneğin José de Alencar'ın 1857'de yarattığı *Guarani* romanındaki "iyi yürekli Güney Amerika yerlisi" tipine François-René Chateaubriand'ın *Atala*'sında veya Fenimore Cooper'in *Deri Çorap* romanında da rastlanıyor. Konusu bu Fransız veya Amerikalı yazarların eserleriyle benzerlik gösteriyor, tarihî yapısı ise Brezilyalı!

Brezilya edebiyatı ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya edebiyatındaki yerini Machado de Assis ve Euclides da Cunha'nın yarattıklarıyla almış. Machado de Assis'in Brezilya için önemini, Dickens'in İngiltere ve Alphonse Daudet'in Fransa için olan önemiyle kıyaslayabiliriz. Toplumunu simgeleyen insanlarını tüm kişisellikleriyle canlandırmasını başarıyor. De Assis "anadan doğma", çok başarılı bir anlatıcı. Anlatımındaki hafif bir hicivle kuşku da romanlarına değişik bir çekicilik veriyor. Başarılı eserleri arasında en ünlüsü kabul edilen *Dom Casmurro*'da yarattığı –İngiltere'deki *David Cooperfield*'i, Fransa'daki *Tartarin de Tarascon*'u andıran– roman kahramanı Bentinho'yla ölümsüzleşmiş. Anlatımındaki kolay anlaşırlılık, duruluk ve insancıllıkla Machado de Assis döneminin en iyi Avrupalı edebiyatçılarıyla aynı doruğa erişmeyi başarıyor.

Machado de Assis'le kıyaslayacağımız Euclides da Cunha'nın gerçek mesleği yazarlık değil. Büyük yapıtı *Sertões* bir rastlantıyla oluşmuş denebilir. Mesleği mühendislik olan da Cunha, ülkenin kuzeyde geri kalmış, el değmemiş topraklarda ayaklanan Canudos kabilesine karşı düzenlenen bir askerî harekete *Estado de Sâo Paulo* gazetesinin muhabiri

olarak katılmış. Bu yolculuğun ardından yazdığı çarpıcı ve etkileyici uzun rapor kısa süre sonra, psikolojik yanı ağır basan bir yapıta dönüştürülmüş. *Sertões*, Brezilya insanının ruhunun derinliklerine iniyor, ülke toplumunu o güne dek erişilmemiş, bir daha erişilmeyecek bir anlatımla, sosyolojik açıdan büyük bir öngörüyle ele alıyor. Dünya edebiyatında belki Lawrence'in, çölllerdeki savaşını anlatan *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı yapıtını *Sertões*'le karşılaştırabiliriz. Euclides da Cunha'nın Avrupa'da az tanınan, olağanüstülüğü, bilgeliği ve erişilmez insancıllığı ile okuyanı heyecanlandıran bu muhteşem epik yapıtı ününü onlarca yıl, günümüze dek korumuştur. Brezilya edebiyatının yazar ve şairleri bu arada anlatımlarıyla ve kullandıkları dille büyük atılımlar yapmış olmalarına karşın, hiçbir yapıt Euclides da Cunha'nın *Sertões*'deki üstün başarısına ulaşamamıştır.

Tiyatro sanatında ise önemli yapıtlar yaratılamamış. Bu sanat dalının toplumda önemli bir rol oynamadığı Brezilya'da tanınmış bir yazara rastlanmıyor. Bu kanımca olağan, çünkü tiyatro gibi bir sanat dalı daha çok toplumun belirli bir sınıfının ilgisini çektiğinden üniter bir toplum yapısına sahip Brezilya'da bunun gerçekleşmesi için ülkede böyle bir sınıfın oluşmasını beklemek gerekmekte. İngiltere'deki I. Elisabeth, Almanya'daki XIV. Ludwig gibi bir yaratıcı dönemi Brezilya yaşamamış, İspanya ve Avusturya'daki tiyatro çılgını bir topluma da sahip değil. Brezilya'ya tiyatro sanatı çağlar boyunca hep Avrupa'dan gelmiş. Çok uzaklardan getirtilen tiyatro gruplarının arasında başarılı eserler sahnelemiş olanlar çok azdır. Dom Pedro gibi ilerici bir kral döneminde de tiyatro sanatı yeterince desteklenmemiş, ulusal bir tiyatro oluşturulmamış. Avrupa'dan gelen tiyatro grupları çoğunlukla Portekizce değil İspanyolca oyunlar sahnelemiş. Günümüzün milyonluk kentlerinde belki tiyatroya gidecek insanlar var, ancak sinemalar toplum yaşamına bir sel gibi girmiştir. Bu

nedenle tiyatro sanatının Brezilya'ya yerleşmesi ve başarılı adımlar atması henüz biraz zor gibi görünüyor.

Müzik dalında da benzeri gelişmeler geçerli. Yüzlerce yıl bütün sınıflarda müziğe ilginin eksikliği yaşanmış. Brezilya'da müzik sanatını insanlara kolayca iletebilecek büyük korolar yok. Johann Sebastian Bach'ın *Matthaeus Passion*'u, büyük ilahiler, Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'si, Haendel'in oratoryaları gibi klasik müziğin dev yapıtları burada hiç tanınmıyor. Rio de Janeiro ve Sâo Paulo Operaları elli yıldır İtalyan Guiseppe Verdi ve Giacomo Puccini'nin yapıtlarını sahneliyor. Kral Dom Pedro'nun Rio de Janeiro'da sahnelemiş olduğu söylenen Richard Wagner'in *Tristan ve Isolde* operası da aradan geçen yıllarda en çok iki veya üç kez tekrarlanmış. Günümüzün çağdaş klasik müziği Brezilya'da hemen hemen hiç tanınmıyor. Bir senfoni orkestrasının oluşturulmasına kısa önce başlanmış. Toplumun çoğunluğu hafif müzikten hoşlanıyor.

Bu nedenle müziğe çok ilgi duyacak, canla başla çalışıp kendini yetiştirecek insanların zor çıktığı bir dönemde Carlos Gomes gibi çok başarılı bir müzisyenin yetişmiş olmasına "mucize" gözüyle bakmak gerekiyor. 1836 yılında Sao Paulo eyaletinin bir kasabasında doğan Gomes daha on yaşında bir bandoda görev almış ve partisyonun, operanın ne olduğunun bilinmediği yörede, müzik öğretmensiz, fakat çok azimle kendini yetiştirmiş ve yirmi dört yaşına geldiğinde *A Noite do Castelo* adında bir opera bestelemiş. Gomes'in bu yapıtı 1861 yılında Rio de Janero'da ilk kez sahnelenmiş. Gerek bu, gerekse hemen ardından bestelediği ikinci yapıtı da büyük ilgi çekmiş. Carlos Gomes'in başarısından etkilenen Kral Dom Pedro onu iyi bir müzik öğrenimi için Avrupa'ya yollamış. İtalya'da bulunduğu yıllarda vatandaşı Jose de Alencar'ın *Guarani* adlı romanın İtalyancası dikkatini çekmiş. Carlos Gomes kitabı aldığı gibi tanıdığı bir opera yazarına

gitmiş. Amacı operaya uygulayacağı bu yapıtla bir Brezilyalı olarak vatanını bütün dünyaya tanıtmak olan Gomes'in yapıtı 1870 yılında Milano Scala Operası'nda sahneye konmuş ve çok büyük bir başarı elde etmiş. Kendinden sonra yetenekli bir bestecinin geleceğini sezen yaşlı Verdi çok mutlu olmuş. Günümüzde 19. yüzyıldan kalma bir "müzik belgesi" kabul edilen *Guarani* adlı opera İtalya'da, seyrek de olsa hâlâ sahnelenmekte. İtalya'dan gittikçe daha çok etkilenen Carlos Gomes'den sonra gelen Heitor Villa-Lobos gerçek Brezilyalı müzisyen olarak kabul edilir. Besteci ve orkestra yönetmeni Villa-Lobos güçlü ve özgür seslendirmeleriyle yarattığı renkli bestelerin her biri daha öncekinden değişiktir, mistisizmi ve melankolisiyle Brezilya insanın ruhunu başarıyla yansıtırlar.

Olağanüstü yapıtlarıyla toplum ruhunu veren, kısa sürede uluslararası üne kavuşan bir başka Brezilyalı sanatçı da ressam Candido Torquat Portinari'dir. Brezilya'da olağanüstü güzellikte, çeşitliliği ve renkleriyle sonsuz bir doğa, sanatçıları bir göreve çağırıyor. Gauguin'in Tahiti'de, Segantini'nin İsviçre'de yarattıklarının benzerlerini onlar Brezilya'da yaratabilir, ülkelerini bütün dünyaya tanıtabilirler. Çılgınca büyüyen kentler artık Avrupa'daki ve Kuzey Amerika'daki örneklerden uzaklaşmak, özgür olmak isteyen mimarlık sanatına eşsiz olanaklar açıyor. Kısa geçmişte yaratılan mimarlık eserleri bu yönde hatırı sayılır adımlar atıldığının kanıtıdır.

Üzerinde pek bilgi sahibi olmadığım ve bu nedenle de değerlendiremeyeceğim konulardan biri sayılan değişik bilim dallarında son yıllarda yaşanan gelişmelerle Brezilya özellikle tarihî ve ekonomik açıdan kendini yeniden tanımlayabilmiştir. Brezilya'nın tarihi ve toplumuyla ilgili hemen hemen bütün önemli belgeler geçmişte yabancılar tarafından kaleme alınmıştı. 16. yüzyılda Fransız Thevet'le Alman Hans Staden,

17. yüzyılda Hollandalı Berleus, 18. yüzyılda İtalyan Antonil ve 19. yüzyılda İngiliz Southey, Alman Humboldt ve Fransız Debret aracılığıyla Brezilya'nın geçmişinde yaşananlar günümüze ulaşmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise bütün kaynakları büyük bir itinayla araştırarak ülkelerini ve tarihini belgeleyen Brezilyalı bilim insanları. Onların çalışmalarının yanı sıra devletin bu konulardaki değişik yayınları ve geçmişten kalan değerli sayısız belge büyük bir kitaplığı doldurmaya yeterli. Olguculuk düşüncesinin babası kabul edilen din eleştirmeni ve felsefeci Auguste Comte'nin Brezilya'da bir okul kurmuş, hatta bir kilise açmış olması ilginçtir. Brezilya anayasasının bazı bölümlerinde Fransız felsefecinin görüş ve düşüncelerinden etkilendiği de bilinir. Comte'nin günlük yaşama etkisi vatanındakinden çok daha fazla. Teknik alanda da balon pilotu Santos Dumont büyük üne kavuşmuştur. Girişken ve yürekli Dumont'un özellikle 19. yüzyılın başında balonuyla yaptığı uçuşlar -bunlardan birini Eyfel kulesinin çevresinde gerçekleşmiş- ve inşa ettiği balonlarla ülkesinde ve dünyada ünlenmiştir. Bir uçakla yolculuk eden ilk insanın Wright kardeşler mi, Santos Dumont mu olduğu günümüzde tartışılmakta. Ancak üzerinde insanlığa yararları olmuş kişilerin adları yazan "dünya onur anıtı"nda Santos Dumont'un da yeri olmalıdır. Onun tüm yaşamı atılganlık, yüreklilik ve özveriyle geçmiştir. İçinde yaşadığı çağda buluşlarıyla tekniğe, dolayısıyla insanlığa getirdiği yenilikler unutulmazdır. Yeni buluş olan uçakların savaşlarda insanların üzerine bomba atmakta kullanılmaması için Milletler Cemiyeti'ne yolladığı mektuplarla umutsuz bir mücadele etmiş olan Santos Dumont, ulusunun insancıl görüşlerini bütün dünyaya duyuran bu mektuplarıyla "unutulmazlar" arasında hak ettiği yeri de almıştır.

Bilançoda doğru rakamlar alt alta yazıldığında Brezilya'nın son yüzyılda toplum kültürüne yaptığı yatırımların çok olum-

lu olduğu ortaya çıkar. Ancak şunu da unutmamak gerekir, günümüzde elli milyon insanın yaşadığı Brezilya şimdiki başarısına, keşfedildiğinden bugüne geçen dört yüz elli yılda ulaşmamıştır. Özgürlüğe kavuşmasının ardından tamamı tamamına tam yüz on dokuz yıl geçmiştir. Çağdaş yaşama da toplumun en çok yedi veya sekiz milyonu üretken katılıyor. Brezilya'yı herhangi Avrupa ülkesiyle kıyaslamak da doğru olmaz. Çünkü sonsuz gelenekler üzerine kurulmuş Avrupa'da toplumu belirsiz bir gelecek bekliyor. Brezilya'nın kısa bir geçmişi, ancak sonsuz bir geleceği var. Bugüne kadar yaratılanlar ileride yaratılacakların sadece bir bölümü. Avrupa'da yüzlerce yıl yaşamın temeli kabul edilen şeyler burada henüz başlangıcında, müzeler, kütüphaneler ve ülkesel bir eğitim sistemi kurulma aşamasında. Brezilya'nın genç sanatçıları, genç yazarları, genç biliminsanları ve üniversite öğrencileri Kuzey Amerika'nın kazançları yerinde meslektaşlarıyla kıyaslandığında onlardan defalarca zor koşullarda yetişmekte oldukları görülür. Toplum yaşamının darlığında sıkılan bu insanlar kendilerini dünyanın güncelliğinden uzakta hissediyor. Brezilya toplumu dev topraklara aynı oranda yayılmamış. Yükselmek isteyen insanlar yetişme sürecinde hiç olmazsa bir yıllarını Avrupa veya Kuzey Amerika üniversitelerinde geçirmeyi düşlüyor. Günümüz Brezilya'sı, yaptığımız tüm budalalıklara karşın biz Avrupalılardan kendi toplumu için itici güç ve dürtü bekliyor.

Ancak şunu da belirtmek doğru olacak: Bu topraklara kısa veya uzun bir ziyaret için adımını atan Avrupalının da Brezilya'dan öğrenecek çok şeyi var. Ülkeye ilk kez ayak basan bir yabancıyı bambaşka bir dünya, bambaşka bir yaşam duygusu karşılıyor. Gerilim çok az, insanlar candan, zamanları bol, içine girdiğiniz dünya karşıtlarla dolu, doğa çok yakın, insanlar enerjilerini sonuna kadar harcamıyor. Brezilya'da huzur içinde yaşanıyor, daha doğrusu insanca, ma-

kine gibi değil, yaşam Amerika'daki gibi kalıplaşmamış, Avrupa'daki gibi politikayla tahriş olmamış, zehirlenmemiş. Bu yaşam koşullarında huzursuzluk görülmediği için bireyin çevresinde geniş bir boş alan oluşuyor, kimsenin dirseği ötekine çarpmıyor. Brezilya, dünyada çok şey görmüş geçirmiş, artık barış içinde güzel bir ortamda huzurlu yaşamak, anılarına geri dönmek, geçmiş günleri tekrar gözünün önüne getirmek isteyenler için belki de en mükemmel ülke. Brezilya, yaşama yeni atılmış, içlerindeki enerjilerini henüz taze, yorgun olmayan bir toplumda değerlendirmek, hep birlikte mutluluk dolu çalışarak, gelişmeye ve kalkınmaya katkıda bulunmak isteyen gençler için de en güzel ülke. Son yirmi otuz yılda Avrupa'dan gelip buraya yerleşmiş insanlardan hemen hemen hiçbiri bir daha geri dönmemiş. Ülkeleri okyanusun ötesinde budalaca birbirleriyle savaşırken onlar bu "ortak vatan"da barış içinde hep bir arada yaşıyorlar. Bizim dünyamız içine düştüğü öldürücü savaştan kurtulmayıp gerçekten günün birinde intihar ederse, burada yeni bir dünyanın bizleri beklediğini biliyoruz! Doğduğumuz toprakların değerli aydınlarının nesiller boyu hep düşlemiş olduğu şey burada gerçekleşebilir. Barış içinde yaşayacak insancıl bir kültür toplumu!

rio de janeiro

Yaklaşık dört yüzyıl önce, 1552 yılında Rio'ya ayak basan Tomé de Sousa şunları yazmış: *Tudo é graça que dela se pode dizer.* Bu gerçek savaşçının sözlerine ekleyecek bir şey yok. Çünkü bu kentin güzelliği, çevresindeki doğa eşsiz. Onu anlatmaya kelimeler bulunamaz, göstermeye fotoğraflar yetersiz kalır. Çünkü bu kent öylesine çok yanlı, öylesine dolu dolu, öylesine tükenmeyen kaynaklara sahip ki, yeni gelen nereye bakıp, ne söyleyeceğini bilemiyor. Sanki her şeyi içine çekmeye yaşamı yetersiz kalacak. Başka topraklarda cimrilik yapmış olan doğa keyifli bir ânında bütün güzelliği savurganca savurup durmuş gibi. Rio kıyılarında deniz her çeşidiyle ve rengiyle yaşıyor. Ötelerden, Atlantik Okyanusu'ndan gelip Copacabana kumsallarına yemyeşil, köpüre köpüre vuruyor. Gávea'da, kentin dışındaki kayalıkta patlayan dalgalar öfkeli, köpür köpür, Niterói'nin sonsuz kumsalında ise sakin ve masmavi. Az ötede kollarını açmış, adaları tüm sevecenliğiyle kucaklıyor. Ve uzaklarda dağlar, hepsi birbirinden değişik doruklar, ovalara inen yamaçlar. Bazıları yalçın, kayalık, kara gri, diğerleri yumuşak kıvrımlı, yeşillerle kaplı. Pâo de Açucar sipsivri, Gávea'nın doruğu sanki dev bir çekiçle dümdüz edilmiş, Dedo de Deus, Tanrı'nın Parmakları, üzeri sivri dişlerle kaplı bir sıradağ. Hepsi kendine özgü

şekilleriyle gururlu, ancak yan yana kardeşçe bir bütün. Sularına dağların, dorukların, doğa ve kentin yansıdığı Lagoa Rodrigo de Freitas ve Tijuca Gölleri... Buz gibi suları köpüre köpüre kayalardan aşağı yuvarlanan şelaleler, küçük dereler, büyük nehirler. Doğada su, aklın almayacağı kadar bol... Gözün gördüğü her yerde yeşil, inanılmaz tonlarda... Kentin sırtına dayanan balta girmemiş ormanlar, dev parklar ve bakımlı bahçeler, dallarında tropikal yörelerin egzotik meyveleri... Her şey ilk anda karmakarışık, yine de bir düzen içinde. Doğa her yerde coşku dolu, fakat uyum içinde. Ve bütün bir doğanın ortasında büyük kent taşlardan bir ormanı andırıyor. Gökdelenler, sarayımsı villalar, geniş bulvarlar, dev alanlar, rengârenk sokaklar, küçük evler, yerlilerin barakaları, dev bakanlık binaları, sonu gelmeyen kumsallar ve kumarhaneler... Hepsi bir arada bir "lüks kent"i, bir liman kentini, bir ticaret kentini, bir turistik kenti, bir endüstri kentini, bir memurlar kentini oluşturuyorlar. Ve bütün bunları dev bir çadır örneği örten, gündüzleri masmavi, geceleri ışıl ışıl, altında yaşayanları sadece mutlu eden tertemiz bir gökyüzü. Bakışlarını Rio'nun üzerinde gezdiren sadece mutlu oluyor.

Dünyada ondan daha güzel bir kent yok! Onu bir kez görmüş olan bana hak verecektir. Karmaşık ve de kavranılamayan bir kent! Bu kente ilk gelen nereye bakacağını bilemiyor. Kıyı kıvrımlarla uzanıp gidiyor, dik inen dağlar ona bir başka güzellik veriyor. Burada köşelere ve kıvrımlara her yerde rastlıyorsunuz. Caddeler birbirleriyle beklenmedik yerlerde kesişiyor, çevresini tanımayan birisi yolunu çabucak şaşırabilir. Bir körfezi gezip kent merkezine dönmek isteyen kendini başka bir körfezde bulabilir. Burada yolunu şaşıran insan böylece yepyeni şeyler görebiliyor. Sömürgecilik yıllarından kalmış küçük bir köy alanı, bir pazaryeri, kıyıları palmiyelerle kaplı su kanalları, çiçeklerle dolu bahçeler, bir

favela... Sık sık geçtiğiniz yoldan günün birinde yanlışlıkla bir ara sokağa saptığınızda kendinizi bambaşka bir dünyada bulabiliyorsunuz. Burada insan dönen bir tepsinin üzerinde duruyor, sürekli bambaşka şeyler karşısına çıkıyor. Bütün bunların yanı sıra, kentin her geçen yıl, hatta her geçen ay inanılmaz bir hızla görünümünü değiştirdiğini de unutmamak gerekiyor. Birkaç yıl Rio'dan uzak kalmış birisi döndüğünde kente yeniden alışmak zorunda. Bir yokuşu çıkıp merkezdeki eski, romantik sokaklarda dolaşmak isteyen yolunu şaşırabilir. Çünkü aradığı küçük semt aradan geçen sürede ortadan kaybolmuştur. Onu kaldırmışlardır. Şimdi sağında solunda on ikişer katlı binalar uzanan geniş bir bulvar ortaya çıkmıştır. Kayalıkların yolu daralttığı bir semte şimdi bir tünel açılmıştır. Sakin suların kumsala uzandığı kıyıda şimdi bir havaalanı vardır. Daha üç ay önce ayaklarınız kumlara bata çıka yürümüş olduğunuz, kente uzak sakin köşeye tekrar geldiğinizde karşınıza bir villalar mahallesi çıkar. Burada her şey inanılmaz bir hızla gelişip oluşuyor. Her yerde bir şeyler olup bitiyor, her yerde renk, ışık ve canlılık var. Hiçbir şey tekrarlanmıyor, taklit edilmiyor. Yine de inanılmaz bir uyum içinde gelişiyor. Rio'da dolaşıp gezinmek bir düşkünlük, her gün yenilenen sonsuz bir mutluluk. İnsan bu kentte nereye giderse gitsin karşısına onu sevindiren, hoşuna giden bir şey çıkıyor. Bir tanışınızı ziyarete gidiyorsunuz. Sohbet ederken başınızı çevirip şöyle bir dışarı bakıyorsunuz, hiç beklemediğiniz manzarayla karşılaşıyorsunuz: Geniş körfez o güne dek hiç görmediğiniz görkemiyle karşınızda uzanıyor, ışıldayan sularında süzülen gemiler... Aynı dairenin başka bir odasına geçiyorsunuz, denize değil, tepelere bakıyorsunuz. Corcovado kayalığındaki Kurtarıcı İsa Heykeli, çok üzerinde ışıldamaya hazırlanan milyonlarca yıldız. Çok ötelerdeki caddeler ışıl ışıl. Balkondan hafifçe sarkıp aşağılara baktığınızda yerli halkın küçük kulübeleri-

ni, rengârenk ışıklı dar sokaklarını görüyorsunuz. Dostunuzun otomobiliyle kentin caddelerinde ilerliyorsunuz. Bir tepeyi tırmanırken ona bir an durmasını rica ediyorsunuz. Karşısınızdaki güzellik sizin için sürpriz. Onu içinize çekmek istiyorsunuz. Daha önce gitmiş olduğunuz bir kenar mahallenin sokaklarında yine gezinip küçük şirin dükkânlarından alışveriş etmek, mutlu olmak istiyorsunuz ve aniden tarihî bahçelerin ortasında yükselen soyluların villaları önünde duruyorsunuz. Doğada tek başınıza kalmak için tramvaya binip Santa Teresa'ya gidiyorsunuz ve indikten birkaç dakika sonra kendinizi bir apartmanlar mahallesinin ortasında buluyorsunuz. İnsan Rio'da on beş dakika içinde ışıldayan sulardan bir dağın tepesine ulaşabilir, beş dakikada lüksün dünyasından fakirlerin kerpiçten yapılmış kulübelerine gidebilir, yine birkaç dakika sonra da son model otomobillerin geçtiği bulvarlarda yürüyebilir, ışıl ışıl kaldırım kahvelerinde keyif çatan insanların arasında oturabilir. Bu kentte her şey iç içe, üst üste, karmakarışık. Zengin ve fakir, yeni ve eski, doğa ve kültür, baraka ve gökdelen, zenci ve beyaz, at arabası ve otomobil, kumsal ve kayalık, yeşil ve kara asfalt... Ve hepsi bir arada ışıl ışıl yanıyor, göz kamaştırıyor, birbirinden güzel ve çekici, karmakarışık ve hayranlık uyandırıcı. İnsan burada bakmaktan, görmekten, haz duymaktan yorulmuyor. Kentin kişiliği nedir, bilemiyorsunuz. Çünkü çok kişiliği var, düzinelerle, yüzlerce... Bu, ona nereden baktığınıza, bakış açınıza bağlı. Ortasından, dışından, yukarısından, altından, dağın tepesinden, denizden, caddelerden, uçaktan, küçük yolcu gemilerinden, evlerin birinden veya bir apartmanın penceresinden. Rio'dan başka bir kente giden birisine orada bütün renkler soluk, caddelerindeki insanlar sıkıcı, yaşam çok düzenli ve tekdüze geliyor. Rio'nun inanılmaz başkalığından sonra her şey bir düş kırıklığı, renkler çılgınlığından sonra bir gölge...

İnsanlar Rio'da istedikleri gibi yaşıyor. Günün birinde zengin olmak ve Tijuca Tepesi'nde, parkların ortasındaki düş yapılardan birinde oturmak düşüncesi Riolular için başka ülke insanlarından çok daha baştan çıkartıcı. Ancak burada fakirleşmek diğer kentlere göre daha kolay. Denizin ılık suları yüzmek isteyenleri sevindiriyor, çevrenin güzelliği gözleri düşlere sürüklüyor, insanları mutlu ediyor. Günlük yaşamın gereksinimleri pahalı değil, insanlar cana yakın, her gün yaşanan, nedenini pek anlayamadığınız sürprizler öylesine çeşitli ki... Rio yaşamında sürekli bir hafiflik var, huzur dolu bir rüzgâr esiyor. Bu yaşam ortamı kişileri fazla atılgan yapmıyor, dinamikliklerini ellerinden alıyor. İnsanlar çevrelerinde gördükleriyle yaşıyor, onları içlerine çekip mutluluğa kavuşuyor. Kişi elinde olmadan bu güzel ve eşsiz dünyanın kendisine verdiğini kabullenip seviniyor. Geceleri milyonlarca yıldızın saçtığı ışıklarla, gündüzleri güneşin göz kamaştırıcı renkleriyle, akşama doğru kentin üzerini örten hafif pusuyla, uçuşan bulutlarla, doğadan yükselen hoş kokularla, aniden inen ılık tropik yağmurlarla büyülü bir kent Rio de Janeiro. Gizem dolu. İnsan onu tanıdıkça ona daha çok âşık oluyor, bir zaman sonra hangi köşesini daha çok seveceğini bilemiyor.

limana giriş

Bütün yolcular sabahın erken saatinde, ellerinde dürbünler ve fotoğraf makineleri bekleşiyor. Hiç kimse güzelliği ile ünlü Rio de Janeiro Limanı'na girişi kaçırmak niyetinde değil. Her şey henüz çok uzaklarda, ufukta bir yerde. Deniz masmavi, dalgasız, günlerdir bize eşlik eden rahatlatıcı, fakat gözleri yoran bir tekdüzeliğin ortasındayız. Yavaş yavaş her şeyin geride kaldığını, karaya yaklaştığımızı hissediyoruz. Sanki henüz göremediğimiz toprağın kokusunu içimize çekiyoruz. Hava değişiyor gibi. Biraz nemli, biraz tatlımsı ciğerlerimize giriyor, dudaklarımıza, ellerimize dokunuyor, tenimizi yalıyor. Rüzgârlar, dev balta girmemiş ormanların derinliklerindeki binlerce bitkinin nefesiyle demlenmiş kokuları bize taşıyor. Tropik ormanların nefesi, anlatılamaz sıcaklıktaki nem dolu buharlar yaklaşıyor. Onu ciğerlerine çeken sarhoş oluyor, kendini yorgun hissediyor.

Ve aniden bir ışıltı, çok uzaklarda çizgiler beliriyor. Bulutların altına sığınmış, seçilemeyen dağ doruklarının silüetleri olacak. Burnu suları yalayan gemimiz kıyıya yaklaştıkça hatlar daha çok belli oluyor. Upuzun bir dağ dizisi, iyi yana açtığı kollarıyla Guanabara'yı, dünyanın büyük derin körfezlerinden birini sarıp sarmalıyor. Öylesine büyük ki, bütün dünyanın gemileri Rio'ya aynı anda da gelseler,

sıkışmadan yan yana dururlar. Kabuklarını iki yana açmış, küçük koylarıyla ve tepecikleriyle, dev bir midyeyi andırıyor. Ortasındaki, biri ötekine benzemeyen, rengârenk irili ufaklı adalar, bu midyenin incileri, yakut rengi sulardan yükseliyor. Bazıları gri, çıplak kayalık, çok ötelerden balinaları andırıyor. Diğerleri upuzun, dalgalı, sırtları çıkıntılı, sanki onlar timsah. Bazı adalarda evler var, üzerinde küçük kaleler olanlar da dikkati çekiyor. Palmiyelerle, zengin çiçeklerle süslü olanlar sanki yüzen dev bahçeler. Sonra kıyılar yaklaşıyor, sıradağlar yakına geliyor, hiç birbirine benzemeyen tepeler, tepecikler ilginç bir geri plan oluşturuyor. Onlar da özgür, tek başlarına ve çok değişik. Biri çıplak, bir başkası palmiyelerden yeşil bir giysiye bürünmüş, yanındaki kara kayalardan oluşmuş, ötekinin üzeri bahçeli evlerle dolu. İnsana öyle geliyor ki, doğa yürekli bir heykeltıraş örneği hepsini burada bir araya toplamış, bir dizi oluşturmuş. İnsanlar bu taştan şekillere adlar takmışlar: Dul kadın, kambur, köpek, Tanrı'nın parmağı, uyuyan dev, ikiz kardeşler... Pâo de Açúcar'a da "Şeker Tepesi" demişler. Rio'nun en eski ve hiç değişmeyen simgesi kentin hemen girişinde, New York'taki Özgürlük Heykeli gibi yükseliyor. Ve bütün bunların üzerinde, hepsinden yüce, dev bir haç, Kurtarıcı İsa heykeli, Rio de Janeiro'nun insanlarını kutsamak isteyen bir rahip gibi kollarını açmış Corcovado Dağı'nın doruğunda öyle duruyor.

Adalar ve adacıklar karmaşını geride bıraktıktan sonra doğa kente ulaşmamıza izin veriyor. Ancak bu da öyle bir anda olmuyor. Napoli'ye, Cezayir'e veya Marsilya'ya gemiyle yaklaşırken kenti aynı anda tümüyle görebilirsiniz. Rio ise size parça parça gösteriyor kendini. Bir albumün veya resimli bir broşürün sayfalarını çevirir gibi yavaş yavaş tanıyorsunuz onu. Rio'ya gemiyle gelenin karşısına kentin güzellikleri hemen çıkmıyor. Körfezlerdeki yerleşimler küçük dağlar ve tepelerle birbirlerinden ayrılıyor, açılmış dev bir

yelpazeyi andırıyor. Dalgalar köpüre köpüre körfezleri birbirine bağlayan upuzun kumsala vuruyor. Büyüleyici bir görünüm. Arkasında evler, villalar ve bahçeler, hafif yükselen yamaçlarda yine yeşiller arasında villalar... Hayır, henüz kent merkezinde değiliz. Gördüğümüz Copacabana, dünyanın en güzel kumsalı. Yola devam ediyoruz, Pao de Açucar'ı, Şeker Tepesi'ni geride bırakıyoruz. Ve yeni bir körfeze ulaşıyoruz. Yine bembeyaz bir kumsal, yine yeşile bürünmüş yamaçlar. Büyük parkları görüyoruz, ötelerde deniz kıyısına kurulmuş kent havaalanını da. Az sonra yanaşacağız, seviniyoruz. Sabırsızlığımız artık sona erecek. Fakat hayır, yanılmışım! Botafogo ve Flamengo koylarındayız. Gemimiz yoluna devam ediyor. Yelpaze henüz sona ermedi. Meryem Adası'nın önünden geçiyoruz. Üzerindeki gotik saraycıkta Kral Pedro'nun, iki gün sonra tahttan indireleceğinden habersiz bir balo verdiği anlatılır. Ve sonunda Rio bizi karşılıyor, büyük yapılarıyla, yan yana gökyüzüne yükselen küçük gökdelenleriyle, doklarıyla. Limandayız. Gemi demir atıyor, yavaş yavaş yanaşıyor. Güney Amerika'dayız. Brezilya'dayız. Dünyanın en güzel kentindeyiz!

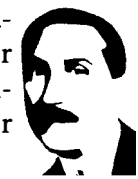
Rio de Janeiro'ya ulaşmak için körfezler ve adalar arasında yapılan bir saatlik yolculukta yaşananlar belki New York Limanı'na girişle kıyaslanabilir. Fakat New York, yeni geleni daha güçlü ve enerjik karşılar. Yan yana dizilmiş beyaz gökdelenleri İskandinavya'nın kayalık fiyortlarını andırır. Manhattan erkekçedir, sizi yiğitçe karşılar, Amerikan insanının fışkıran gücüdür. Rio de Janeiro sizi görünce şahlanmıyor, sadece kadınca kollarını açıyor, şefkatle sarılıyor, bakışlarında şehvet sizi kendisine çekiyor. Burada her şey bir uyum içinde. Kent, deniz, yeşil doğa ve tepeler iç içe geçip bir bütün oluyor. Yüksek yapılar, gemiler, her yerde görülen ışıklı renkli reklamlar bu uyumu bozmuyor. Kente nereden bakarsanız bakın aynı duyguları yaşıyorsunuz. İster denizden kente,

isterseniz tepelerin birinden aşağılara bakın, huzur verici çeşitlilik her yerde uyum içinde. Burada doğa bir kent olmuş, kent doğayı andırıyor. Bütün cömertliği, gönlünün bütün cömertliği ile karşılıyor sizi, bütünüyle eline alıyor. İnsan yavaş yavaş kente yaklaşırken bir saat içinde gördükleriyle ve yaşadıklarıyla şuna inanıyor: Bu olağanüstü kent gözlerini ve duygularını yormayacaktır.

Uçakla Rio'ya varanın kısa sürede yaşadıkları da karmakarışık. Aşağı bakarken dev kenti tüm büyüklüğü ile görüyor. Onu korumak istermiş gibi çevresini saran dağlar, uzaklaştıkça alçalıyor, ovalarda gözden kayboluyor. İnişe geçen uçak tepeleri kanat çırpan kuşlar gibi aşıyor. Denize yaklaşıyor. Birden körfez bütün görkemiyle görünüyor. Aşağıda sular, beyaz inciyi ortasına almış masmavi dev bir kap. Sonsuz bulvarlar seçiliyor, sanki bıçakla kenti parçalara bölüyorlar, kumları ışıldayan kıyılar, yamaçlara doğru yükselen evler, villalar, bahçeler, çakıllı yollar, denizin sularında yansıyan masmavi gök. Uçak dağların arasından kavisler çizerek iyice alçalıyor, kent bir an için gözden kayboluyor, sonra yine görünüyor, bembeyaz yapılardan oluşmuş sonsuz bir duvar sizi selamlıyor. Kıyı bulvarlarında, karıncalar gibi sağa sola giden otomobiller, denizde yüzenler. İnsan onu bekleyen yaşamı, gözlerini kamaştıran renkleri ruhunda hissediyor. Uçak iyice alçalırken birkaç kavis daha çiziyor, kanatları neredeyse São Bento Kilisesi'nin kulesine dokunacak. Ve tekerlekler yere dokunuyor, Lastikler gıcırdıyor. Uçak indi. Dünyanın en güzel topraklarına kondu.

eski rio

Bir sanat eserini, bir insanı gerçekten anlayabilmek için geçmişteki tarihini, yaşamöyküsünü ve nasıl bugüne gelmiş olduğunu bilmek gerekir. İlk kez gittiğim her kentin dününden bugününü anlamak istediğim için adımlarım beni hep eski temellerine götürür. Bu nedenle Rio'da da, bundan dört yüzyıl önce Fransızların bu topraklara ayak bastıktan sonra savunma duvarları ardına sığındıkları Morro do Castelo'ya çıktım. On yıl sonra Fransızları püskürten Portekizliler aynı topraklarda bugünkü Rio'nun temellerini atmıştı. Oralarda dolaştım, fakat eskiyi boş yere aradım. Tarihî tepe sanki boşaltılmıştı. Tek bir taş parçasına rastlamadım. Alan dümdüz edilmiş, geniş caddeler açılmıştı. İlginçti. 15., 16. yüzyılın eski Rio'su artık yok. Günümüz Rio'su bambaşka bir zeminde duruyor. Bugün üzerine binaların kondurulmuş, yol ve caddelerin açılmış olduğu topraklar yüzlerce yıl önce bataklıklarla kaplı alanlarmış. Yabancı ülkelerden gelenler buralarda yaşamak mümkün olmadığı için yamaç ve tepelere yerleşmiş. Bataklık alanların zamanla kurutulması, küçük akarsuların yataklarının değiştirilmesi ve doldurulan denizden de toprak kazanılmasıyla yerleşimlere yer açılmış, küçük tepeler düzleştirilerek yollar yapılmış. Bütün yöre üç yüzyıl boyunca altüst edilmiş, neredeyse kentin eski tarihi sabırsızca bir dönüşümün kurbanı olmuş.

Ancak geriye dönüp bakıldığında çok şeyin yitirilmemiş olduğu da görülüyor. Çünkü 16. ve 17., hatta kısmen 18. yüzyılda ülkenin başkenti Bahia'ydı. Rio, o çağlarda fakir bir kentti. Sanat harikası yapılar, muhteşem saraylar Bahia'da inşa edilmişti. 19. yüzyılın başında Portekiz sarayı soylularının zorunlu olarak Rio'ya yerleşmeleri de kentte büyük değişimlere yol açmamıştı. Günümüzde en tarihî yapılar sömürge döneminden kalma. Bahia'dakilerle karşılaştırıldığında Rio'da insanlar yüz elli yıllık bir yapının önünde saygıyla duruyor... Sömürge yıllarının havasını, yaşam şeklini, biraz olsun eskiyi kimi köşeleriyle korumuş olan Alfandega semtinin ara sokaklarında yaşıyorsunuz. Gösterişsiz sokak ve evleriyle bu semtte dolaşırken içinize çektiğiniz hava Portekiz! Çoğu tek veya iki katlı ev değişik renklere bürünmüş, balkonlarını el işçiliği demir parmaklıklar çevreliyor. Yapıların çoğu bugün küçük dükkânlar olarak kullanılıyor. Kapıları açık, içerisi görünüyor, her yer mal dolu, dükkânların önleri, içerleri... Burnunuza tanımadığınız kokular geliyor. Limanı çevreleyen dar sokaklarda yaşam sömürge yıllarını anımsatıyor; hava balık, meyve ve sebze kokuyor. Luís Edmundo'nun Rio üzerine kaleme almış olduğu kitapta çok başarıyla anlattığı sahneler gözümün önüne geliyor. O günlerde buralarda insanlarla hayvanlar bir arada yaşıyor, kirden, pis kokulardan sokaklar geçilmiyor, evlerde zor yaşanıyordu. Sömürge yıllarında saraylar, kışlalar ve devlet daireleri, Portekiz'den kopya edilmiş çok çabuk ve dikkatsizce yapılmış kalitesiz yapılardı. Günümüzde hüzünle eski Rio'nun hasretini çekenler yok değil. Ancak onlar daha çok gençlik yıllarını özlemle anımsayanlar. Gerçek şudur ki, Rio son yirmi otuz yılda ortadan kaldırdıklarıyla pek büyük hata yapmamış. Sömürge yıllarından sadece, başta Glória ve Sâo Francisco olmak üzere bazı kiliseler, güzel kıvrımlarla uzanıp giden sukemeri ve birkaç da renkli evlerin sıralandığı sokak

ilgiyi çekmeye devam ediyor. Bu kentin geçmişinin en güzel ve kalıcı simgesi Sâo Bento Kilise ve manastırı.

Bir tepe üzerine yapılmış iki yapı yüzlerce yıl boyu kentte yaşanan değişimden kendini kurtarabilmiş. Temeli 1589'da atılmış Sâo Bento, Rio'nun 16. yüzyıldan kalmış tek görkemli yapısı. Bizler için Parthenon veya piramitler neyse, Yenidünya için de Sâo Bento Kilise ve manastırı aynı önemi taşıyor. Bakışlarınızı bu tepenin her köşesinden, gittikçe ona sokulan yüksek apartmanların, irili ufaklı evlerin, kentin uğultusunun üzerinden gezdirerek tüm güzelliği içinize çekebilirsiniz. Rio'da zamanın durduğu, yenileşmeden kendini kurtarabilmiş tek yer bu tepedir. Oraya çıkarken yine, üç yüz yıl önce dindar insanların yürüdüğü o eski ve dar toprak yokuşta ilerliyorsunuz, bir zamanlar koya demir atmış Portekiz gemilerinin göründüğü terastan şimdi, çok uzaklardan gelmiş dev transatlantiklerin yavaş yavaş, tüm azametleriyle limana girişini seyrediyorsunuz.

Dışardan bakarken Sâo Bento öyle dev bir yapı değil, pek bir özelliği de yok. Kendi hâlinde, enine inşa edilmiş, dört köşe bir yapı, sadece kuleleri dikkati çekiyor, daha çok bir kaleyi andırıyor. Gerçekten de savaşlarda savunma kalesi olarak da kullanılmış. Ancak tahta işlemeciliğinin bir harikası olan kapısından içeri adımınızı atar atmaz gözleriniz kamaşıyor. Az önce Rio'nun keskin güneşiyle kısmış olduğunuz gözleriniz içersinin bal sarısı ışığına yavaş yavaş alışıyor. Sanki puslu bir havada güneşin batışını yaşıyorsunuz. Pusların arasından içerdeki eşyaları biraz bulanık seçiyorsunuz. Fakat sonra yavaş yavaş bu bulanıklığın kilisede her yeri örten altından yükseldiğini fark ediyorsunuz. Altın sır duvarların tahta kaplamalarında, sütunlarda. Burada bütün hatlar akıyor, kıvrımlar iç içe, çizgiler dalgalı. Altın sır sürülmüş mü, yoksa ince kaplama mı? Bunu görmek mümkün değil. Tavandaki pencerelerden içeri dolan güneş ışığında

her şey ince bir duman örneği havada yüzüyor, kiliseyi dolduruyor.

İnsanın gözü yavaş yavaş çevresine alışıyor. Bizim kiliselerimizde taştan, demirden ve mermerden oluşturulmuş şeyler burada ince altınla kaplanmış Brezilya ağacından. Tahtaların üzerindeki altın kaplama mı, yoksa incecik bir sır mı, anlamak mümkün değil. Her köşesine, tüm kıvrımlarına öylesine güzel girmiş ki, baroğun aşırı süslerini biraz olsun yumuşatıyor. Avrupa'nın dev katedrallerinde sanatçıların yarattığı görkemi Sâo Bento'yla karşılaştırmak pek doğru olmaz. Brezilyalılar burada gerçekten Avrupa'da rastlanmayacak eşsizlikte bir kilise gerçekleştirmişler; altından sisler içinde sonsuz bir uyumu... İnsan, manastırı da bu duygularla geziyor. Yerleri taş kaplı geniş koridorlarında yürüyor, ağaçtan ağır kapılarını açıyor, duvarları tavana kadar kitaplarla dolu kütüphanesine giriyor, iç avlusunda huzurun tadına varıyor. Kalın taşlardan yapılmış tarihî binanın serin, her türlü gürültüden uzak manastır odalarını gezen kendini başka bir çağda hissediyor. İnsan burada ekvatorun güneyindeki bir ülkede, bambaşka bir gökyüzünün altında olduğunu bir an için unutuyor, kendini İsviçre veya Almanya'da bir Benediktin manastırında hissediyor, karşısında dinî kitaplara dalmış rahipleri görür gibi oluyor. Sonra pencerelerden birinin önünde duruyor, dışarı bakıyor ve nerede olduğunu fark ediyor. Aşağıdaki evler karmaşasını, villalar ve gökdelenleri, insanlarla ve otomobillerle dolu caddeleri, yeşilin kucakladığı bir metropolü görüyor. Ve öteler. Bakışlarını, sularında güneyin ışıldadığı dev körfezden, gezinen irili ufaklı gemilerden, adalar ve adacıklardan ayıramıyor. İnsan Rio'da nereye giderse gitsin, ayrıcalıklıların gezindiği kalabalık caddelerinde veya fakirler semtinin loş sokaklarında yürüsün, kentin birbirine benzemeyen iki çehresi ol-

duğunu hissediyor. Büyük kentle köy, geçici olanla hep kalıcı bir arada.

Sâo Bento ve Sâo Antonio Tepesi'ne kondurulmuş kiliseyle manastır Rio de Janeiro'yu geçmişinden kurtaran, güzel kentin soyluluğunu kanıtlayan önemli belgeler! Kentin kültürünün yaşını ve önemini belgeleyen "soylu mektubu". Sömürge çağından kalmış olan birçok ufak tefek belki zamanla şey çöküp gidecek, yitirilecek, fakat geride bıraktığı altından ışıltılar hep parıldamağa devam edecek, sonsuza dek...

kentte bir gezinti

Burada bütün yollar Rio Branco bulvarına çıkıyor. Bugün ünü biraz azalmış da olsa o, kentin gururudur. Bundan kırk yıl önce büyük Avrupa kentlerine benzemeyi kafalarına koyan Rio'nun hırslı yöneticileri kent merkezine çok görkemli bir cadde açmaya karar verir. Güney Amerika'nın birçok kenti gibi onların da düşünde Paris vardı. Haussmann Bulvarı'nın bir eşini mutlaka Rio'ya inşa etmek isteyen belediye başkanın planlarına göre kentin göbeğindeki dar sokakların üzerinden cetvelle çizilmiş gibi otuz üç metre genişliğinde Avrupa'dakileri anımsatan görkemli bir bulvar geçecekti. Dar sokaklara, gölgeli geçitlere alışmış yaşlı Brezilyalılarla kentin yerlileri çok cüretkâr buldukları planı duyunca şaşkın şaşkın başlarını sallamışlardı. Ancak sonunda belediye başkanının kafasından geçirdiği plan onaylanmıştı. Bulvarın hemen başına, Paris Operası'nı andıran görkemli bir opera binası kondurmuşlardı. Yeni caddeye kültürel bir hava vermek için ulusal kütüphaneyle kent müzesi de buraya inşa edilmişti. Tabii görkemli bulvarda kentin en lüks otelini de unutmamışlardı. Bulvarın geniş kaldırımları siyah-beyaz moaziklerle süslenmiş, cadde baştan aşağı asfaltlanmıştı. Bulvarda kısa süre içinde şık mağazalar, barlar ve gece kulüpleri açılmıştı. Brezilyalıların gurur duyduğu görkemli bulvar gerçekten o yıllarda Avrupa'nın ünlü bulvarlarıyla boy ölçebilmişti.

Ancak Amerika gibi hep ileriye dönük ve büyük düşünen bir kıtada o yıllarda da kendine Avrupa'yı örnek alıp alçakgönüllü girişimlerde bulunmak bir hataydı. Zaman ve mekânın okyanusun öteki kıyısında bambaşka, dinamik bir anlamı vardır. Bu kıtada her şey bizim Avrupa'dan çok daha hızlı gelişir, tabii çok daha da eskiyip değer yitirir. Rio kentinin aradan geçen yıllarda çabuk gelişip büyümesi, caddelerinde dolaşan otomobil sayılarının da artması sonucu Avenida Rio Branco günümüzde trafiği kaldırmayan, sürekli tıkanan, kaldırımlarında insanların itişip durduğu bir bulvar konumunda. 1910'lu yılların yapıları artık eskisi kadar görkemli ve özgür değil. O günlerin lüks otelini de yıkmaya ve yerine otuz iki katlı bir gökdelen yapmaya karar verdiler. Geçmişin altı katlı apartmanlarına ya kat çıkıyorlar ya da yıkıp yeniden inşa ediyorlar. Otuz yıl önce yepyeni ve görkemli kabul edilen yapılara günümüzde çok küçük ve eskimiş gözüyle bakılıyor. Yeni yapıların arasına sıkışmış opera pek dikkati çekmiyor. Sanat müzesi ve kütüphane de anlamlarını yitirmiş gibi aralarda bir yerde duruyor. Paris'in bulvarlarında, Berlin'in Friedrich veya Londra'nın Regent Caddelerinde olduğu gibi burada da bulvardaki olumsuz değişimden rahatsız olan lüks eşya mağazaları yavaş yavaş ara caddelere kaçıyor. Bir zamanların görkemli bulvarı günümüzde, trafiğin aktığı ara caddelerden biri oldu. Sadece görünümü değil, kişiliğini ve kibarlığını da yitirdi. İçinde olduğu yaşama ayak uydurmaya çalışıyor, fakat bunu da başaramıyor.

Sürekli hızlanan ve değişen yaşama uymak isteyen kentte yeni yerleşimler oluşuyor, yeni geniş caddeler ve bulvarlar açılıyor. Burada her şey görkemle ve inanılmaz bir kararlılıkla gelişiyor. Rio her yana yayılıyor, eski binalar yıkılıp yerlerine bulvarlar açılıyor, yeni yaşam kâğıttan duvarları parçalayan lokomotif örneği sürüp gidiyor. Tepeler ortadan kalkıyor, mahalleler kazmalara kurban oluyor, kayalara tüneller açılıyor, yeni yeni yollar kıvrıla kıvrıla dağlara tırmanıyor. Rio'yu yö-

netenler, kent taşan bir tencere örneği sürekli iç bölgelere doğru gelişirken merkeze daha çok gökdelen yapmanın yanlış olduğunu geç olmadan kavradılar. Rio'nun Tijuca, İsidoru ve Meyer'e uzanan eski anacaddeleri Rua Carioca, Catete ve Laranjeiras'da otomobiller artık adım atamıyor. Yeni mahallelerden kent merkezine ulaşmak yarım saatten fazla sürüyor.

Rio'ya yeni topraklar gerektiğini kavrayanlar kentin deniz yönünde gelişmesine karar verdi. Burada deniz sonsuz. Onlarca mil genişliğindeki körfezi dört veya beş yüz metre doldurarak Rio'ya çok yer açtılar. Yeni kıyı bulvarları, körfez ve dağlar manzaralı binalar, değişik ağaçlarla dolu parklar, büyük bahçeler... Son yıllarda eski Rio'nun yanında güzel ve modern yeni bir Rio da oluştu. Tepelerden aşağı bakan, sanki sayfalarını Tanrı'nın elinin açmış olduğu beyaz kaplı bir kitabın güzelliğini görüyor. Denizin kentin kucağına sokulduğu yan yana beş altı körfez birbirinden daha değişik. Rio gerçekten, her kanadında bambaşka bir motif çizili, sonuna kadar açıldığında dev bir tabloyu oluşturan rengârenk bir yelpazeyi andırıyor.

Rio'nun kıyı bulvalarında otomobiliyle ilerleyen –ya da saatlerce yürüyen– birbirinden başka altı yedi, hatta sekiz küçük kentin içinden geçiyor. Merkezden sayısız sokak ve cadde Avenida Rio Branco'ya açılıyor. Sebzeler, meyveler ve çiçekleriyle rengârenk büyük kent pazarı buraya kuruluyor, dev transatlantikler buraya yanaşıyor, körfezdeki adalara giden küçük yolcu gemileri buradan kalkıyor. Az ötede doklar, depolar ve denizcilerin kışlaları. Havaalanından gökyüzünün derinliklerine yükselen gümüşi kırlangıçlar buradan görülüyor. On iki, on dört, on altı katlı bakanlık binaları, ileri çağlara atılmak isteyen dev ülkenin tanıkları gibi Avenida Rio Branco'da uzanıp gidiyorlar. Liman, işyerleri ve bakanlıklar Avrupa kentlerine göre daha değişik, daha renkli. Dış görünümleriyle modern ve uluslararası bir dünyayı canlandırı-

yorlar. Rio de Janeiro'nun üstünlüğü, tüm karşıtları başarılı bir uyumla bir araya getirebilmesinde yatıyor.

Avenida Rio Branco'yu geride bırakan kendini, geceleri sonsuz bir kolyeyi andıran ışıl ışıl diğer bulvalarda buluyor. Bu kolye Praça Paris bulvarıyla başlıyor. Rioluların ona Praça Paris demelerinin nedeni, bu bulvarın planlarını Fransız kent mimarlarının yapmış olmasında yatıyor. Esinlenmiş oldukları Paris Bulvarı ışıl ışıl Place de la Concorde'a açılırken, Rio'daki bulvarda bakışlar geniş körfeze, ötelerdeki adalara ve tepelere uzanıyor. Burada modern bir kentin lüksü doğanın cömertliği ile kucaklaşıyor, hiç unutulmayacak olağanüstü bir tablo yaratıyor. Denizin masmavi sularıyla bembeyaz binalar dizisi arasında geniş bir yeşil kuşak uzanıyor, hepsinin üzerini inanılmaz güzellikte berrak bir gökyüzü örtüyor. Geniş bulvarda çıldırmış hayvanlar örneği gidip gelen kırmızı, yeşil, sarı, mavi otomobiller ve otobüsler karşısındaki güzelliği içine çeken insanı hiç rahatsız etmiyor. Kaldırımlarında yaşamın canlılığı, villalar ve oteller, sonsuza uzanan körfez, beyaz bir etek kenarını andıran Niterói, irili ufaklı gemiler, evlere tepeden bakan Nossa Senhora da Glória Kilisesi ve en uzaklarda bütün bu görüntüyü kucaklayan yüksek dağların yamaçları...

Karşısındaki olağanüstü bu panoramayı içine çekmiş olan insan her şeyi gördüğünü sandığı anda, bu kentte görecek daha çok şey olduğunu fark ediyor. Praça Paris'ten sonra bulvar daralıyor, sulara doğru sokuluyor, burada Avenida Beiramar başlıyor ve az ötede Praia do Flamengo'yla kaynaşıyor. Yıllar önce kibar aileler bahçeler içindeki iki katlı villalarından kumsalı seyrederdi. Ancak zamanla çok değerlenen manzaralı ve hafif esintili yerlerde şimdi on, on iki katlı beton bloklar yükseliyor. Villalara yıllarca tepeden bakmış olan dev palmiyeler günümüzde apartmanların arasına sıkışmış. Pencerelerden geniş körfezi, uzaklardaki Pâo de Açúcar'ı (Şeker Tepesi) seyretmek güçleşmiş. Bu dev kaya tepe, körfezin girişini gözetliyor. Limana girmek isteyen her gemi yanından geçmek zorunda.

Bir dönemeç sonra Botafogo Körfezi. Burada doğa daralıyor. Körfezin yerini sanki dağların çevrelediği bir göl alıyor. Bu yöre Rio'nun gizemi. Dağların ve tepelerin görünümü, onlara nereden baktığınıza bağlı. Botafogo'dan size şekilsiz kayalıklar gibi görünen dağlar Flamengo'dan baktığınızda, bazılarının üzerinde evler, bazıları çıplak, bazılarıysa yemyeşil, yumuşak kıvrımlarla karşınızda uzanıyor. İç içe geçmiş sayısız koy için de aynı şey geçerli; görünümleri nereden baktığınıza bağlı. Çokluluğun bu kentinde deniz, kıyılar ve dağlar değişik görünümleriyle hep karşısınızda. İnsan Rio'da sürekli aynı şeyleri görmüyor, gözleri ve ruhu olağanüstü bir çeşitliği hep yeni baştan yaşıyor.

İki cadde sonra. Hiç beklemediğiniz bir anda kendinizi başka bir koyda buluyorsunuz. Praia Vermelha iki kayalığın arasına sıkışmış, her türlü yerleşimden uzak gizli bir koy. Burada her şey yine değişik, bambaşka. Kent nerede? Yok olmuş. Büyük körfez nerede? Praia Vermelha'da ne lüks evler var, ne dükkânlar, ne de otomobiller. Burada sadece dalgaları, kayalıkları, kumsalı ve huzuru yaşıyorsunuz. Kendinizi bir yolun sonunda sanıyorsunuz. Kent burada bitiyor.

Hayır, burada sizi, sürekli şaşırtan Rio'nun yeni bir sürprizi bekliyor. Bir cadde, bir tünel, kayalar karmaşası ve karşınızda sonsuz Copacabana kumsalı uzanıyor. Süper Nice! Süper Miami! Belki de dünyanın en güzel kumsalında duruyorsunuz. Rio'dan yola koyuluktan beş dakika sonra yine Rio'dasınız. İnanılmaz. Başka bir denizin kıyısındasınız. Sanki saatlerce yol gittiniz, başka bir yöreye geldiniz. Burada iklim başka, ciğerlerinize çektiğiniz hava başka. Flamengo kumsallarında ve Avenida Beiramar'da görmüş olduğunuz deniz bu değildi. O körfezin içindeki sulara gem vurulmuş, gücü elinden alınmıştı. Uzun ve geniş olmasına karşın kocaman dalgalara gücü yoktu, gelgit de yaşamıyordu. Copacabana ise alnını Atlantik Okyanusu'ndan gelen sert rüzgârlara vermiş. Burada insan hissediyor, uzaklarda, binlerce mil ötede, Avrupa'yla, Afrika'y-

la arasında sadece dev bir deniz var. Denizlerin Tanrısı Poseydon atına binmiş, kendini dalgalara vermiş, saçları dalgalana dalgalana bu sonsuz kumsallara doğru yol alıyor. Gök gürültüleri ve şimşekler, köpüren sular ve oluşan dalgalar atlantiği aşan bu devin nefesi. Daha yumuşak, hafif nemli havaya alışkın kentliler için sürekli dalga vuran bu kıyılar serin. Havası oksijen dolu olmasına karşın insanlar yaşamak için kentin başka köşelerini yeğliyorlar. Sadece beş dakikalık bir otomobil yolculuğunun ardından havanın dört beş derece serinlediğini hissediyorsunuz. İşte bu da Rio'nun sayısız gizeminden biri. Isı her köşeyi dönüşünüzde değişiveriyor. Aynı mahallede ön sıralardaki evler arka sıradakilere göre daha serin olabiliyor. Sağdakiler rüzgâr alırken, soldakilerde yaprak bile kıpırdamıyor. Copacabana'nın Leme denen başlangıcını, denize açık diğer ucundan sadece bir kilometre uzakta olmasına karşın Riolular pek yeğlemiyor. Copacabana'nın diğer ucu, Avenida Atlântica ise lüks bir kumsal! Burada ünlü bir otel, çigan müziği yapan barlar, bir de kumarhane var. Sahil yolu da oldukça geniş. Kaldırımlarda değişik bir yaşam hissediyorsunuz. Dar pantalonlu genç kızlar, spor gömlekli genç erkekler (kent merkezinde böyle giyinenlerle alay ediliyor) size Avrupa'nın, Kuzey Amerika'nın tatil yörelerini anımsatıyor. Burada insanlar lokantaların ve Café'lerin teraslarında oturuyor. Geniş gezinti yolundan tek kamyon geçmiyor. Lüks dükkânlara da rastlanmıyor. Her yer renk içinde, insanlar eğleniyor, keyifli, spor yapıyor, dolaşanlar görmek ve görülmek istiyor. Copacabana burada, kimi günler yüz bin insanın yararlandığı dev bir kumsal. Sanki o Rio'nun bir parçası değil. Biraz Nice'i andırıyor. Tabii ondan kat kat büyük. Sanki milyonluk kentin çalışan insanları, zenginleri ve yabancılar yararlansın, diye buraya oturtulmuş ve zamanla gerçek vücutla kaynaşmış yapay bir kent! Gerçekten de daha yirmi yıl önce buralarda, kum tepeleri arasına konmuş birkaç kulübemsi evden başka bir şey yoktu. Ancak insanların temiz havaya, güneşe, suya olan ilgi-

sinin artmasıyla, otomobillerin hızlanmasıyla kent dışında yeni yeni yerleşimler de oluştu. Artık Riolu, Viyanalının Prater'e veya Parislinin Bois'a gitmesi gibi Copacabana'ya eğlenmeye, yüzmeye gidiyor. Bu kumsal belki Rio'nun yüreği değil, fakat nefes aldığı ciğeri. Copacabana kumsallarında oturan veya ayakta duranın arkasında tüm Brezilya uzanıyor, bakışları ise okyanusun çok ötesindeki Avrupa'da. Burası, otuz yıl önce Avrupalı kabul edilen Avenida Rio Branco'yu andırıyor. Şimdi "yeni Avrupa" bu kumsal. İlginçtir, Rio'da yaşayan yabancılar ve kente gelen turistler Avenida Atlântica'yı yeğlerken, yerli halk kendini bu bulvarda yabancı hissediyor, yaşamını merkezde sürdüyor.

Az ötede bir dönemeç. Sanırım artık burada durmalı, daha fazla gitmemeli. Bugünlük yeter. Fakat doğa aniden değişiyor, insan kendini bir an için İsviçre'de sanıyor. Kumsaldan birkaç yüz metre geride sizi bir göl bekliyor. Laoa Rodrigo de Freitas. Dört bir yandan dağlar onu sarıp sarmalıyor. Bir kıyısına son yıllarda villalar inşa edilmiş. Tepelerin kara gölgeleri durgun sulara vuruyor. Büyük kentin ortasındaki bu dağ gölünün az ötesinde yeni kumsallar uzanıyor. Ipanema ve Leblon. Buralarda da villalar palmiyeler, yeni açılmış asfalt yollar. Az sonra yerleşimler sona eriyor, geniş bulvar iyice kıyıya yaklaşıyor. Avenida Niemeyer kayaların yanından ve içinden geçiyor. Şimdi denize biraz yukardan bakıyorsunuz. Sular huzursuz ve dalgalı. Hafif hafif yükselen yamaçlar bodur bitkilerle örtülü. Aralarında palmiyeler ve muz ağaçları da yetişiyor. Kent merkezinden buraya yapılan sayısız değişiklikler ve sürprizlerle dolu güzel yolculuğun ardından Joa Tepesi'nde biraz gezinmek, aşağıdaki doğayı seyretmek çok dinlendirici. Karşımda körfez, adalar ve kayalıklar, ötelerde büyük kentin renkli görüntüsü. Özgür doğa burada sona eriyor. Ancak bu özgürlük daha ne kadar sürecek? Bir yıl mı? On yıl mı? Diğer kumsallara da planlar yapılıyor, Praia da Tijuca'da arazi ölçülüyormuş... Şimdi gezinirken bembeyaz kumların ayakkabınıza girdiği yerlerde

yakın gelecekte denizi perdeleyen yapılar yükselebilir. Rio'nun nerede son bulacağını bugün hiç kimse söyleyemiyor.

Yeni bir dönemeç. Yeni bir dünya. Otomobil tepeye doğru yükseliyor. On beş dakika sonra hiç el değmemiş bir ormandayız. Burada damları palmiye yapraklarıyla örtülü, içlerinde birkaç yerli ailenin yaşadığı kulübelerden başka bir şey yok. Büyük kentten sadece bir saat ötede bambaşka bir dünyaya girmiş olduğuna kişi inanmak istemiyor. Sanki Rio'dan millerce uzakta. Ancak bir dönemecin ardında, uzaklarda yine büyük kenti görüyor! Tanımakta biraz zorluk çekiyor, çünkü buradan görünüşü bambaşka. Yol yükseldikçe kentin panaroması değişiyor. Vista Chinesa'dan, Mesa do Imperador'dan, eski soylu villalarının hâlâ durduğu Tijuca'dan bambaşka açılardan bakıyor insan Rio'ya. Yanında fotoğraf makinesi olan biri bu yolculukta yaşadığı değişik manzaraları belgelemek için mutlaka on düzine film harcardı.

Sonra kente dönüyor. Hangi yoldan, hangi yönden, bunu bilemiyor. Burada aylarca yaşayan biri bile Rio'nun her köşesini tanıyamıyor. Palmiyelerde süslü Mangue, Jardim Botanico veya sağı solu parkı andıran Praça da Republica gibi yeni bulvarlar kısa sürede oluşuyor. İnsan en fazla iki saat içinde bir kentin değil, bir dünyanın çevresinde dolanıp kendini tekrar rengârenk insanlar ve dükkânlar karmaşasında bulduğunda başının hafif döndüğünü hissediyor. Kıyı bulvalarından biri Marsilya'daki Cannebiere'i, tepeye çıkan bir başkası Napoli'nin caddelerini, bulvar kaldırımlarını dolduran, daha çok erkeklerin çene çaldığı sayısız kahvehaneler Barcelona veya Roma'yı, cepheleri dev reklamlı sinema salonları ve yüksek binalar New York'u anımsatıyor. Burada sayısız dünyayı bir arada ve uyum içinde yaşayan insan şunu biliyor: Ben Rio'dayım!

küçük sokaklar

Büyük bulvarları Rio'nun görkemi, yeniliği. Onlar otomobillerin, insanların gezindiği "tören" yerleri, modern ve uluslararası caddeler. Ancak benim hoşuma gidenler, görkemli bulduklarım, adları olmayan, kimsenin önemsemediği, nereye gittiğimi bilmeden rahat rahat dolaşabildiğim, doğal ve sade yaşamıyla beni büyüleyen, insanları fakirleştikçe çekiciliği artan, el dokunulmamış o ara sokaklar. Burada kentin en fakir mahalelleri de yaşam ve renk dolu. Sokaklarında gezinen nereye bakacağını bilemiyor. Düzensizlik her yerde, binalar, yollar pırıl pırıl değil. Güzel fotoğraflar çekemezsiniz. Buralarda yaşam düzeni yok, her şey bir rastlantıya bağlı, adım başı karşınıza çıkan düzensizlik bu sokakların gizemi. Her yeni gittiğim kentin sokak ve caddelerinde gezinmek meraklarımdan biridir. Ancak bu merakım Rio'da bana yük oldu. Sokaklar beni ayarttı, birinden ötekine geçtim, gitmek istemediğim yerlere gittim. Çekiciliği sonsuz kentte tanımadığım köşelerin büyüsüne kapıldım. Çoğu kez on beş dakikalığına çıktığım bir gezintiden dört saat sonra döndüm. Ve hiçbir gezintinin sonunda, boş yere zaman yitirdim, diye düşünmedim.

Rio'nun küçük ve dar sokaklarında yapılacak bir gezinti zamanı geriye almak demek. İnsan kendini çoğu kez sömürge döneminde sanıyor. Küçük dükkânlar, her şey ortada, her

şey açık, sokaklarda tek otomobil yok, trafik ışıkları yanıp sönmüyor, insanlar rahat, herkes sallana sallana rahat yürüyor, acele denen şey geçerli değil. Yakın geçmişte en kibar caddelerin bile dar olduğunu gezinirken görüyorsunuz. O günlerden kalma şık dükkânlara bugün Rua do Ouvidor'da rastlıyorsunuz. Oraya otomobiller girmiyor. Girseler de ilerlemeleri mümkün değil. Rengârenk bir insan dalgası sürekli dar caddeyi kaplıyor. Rua do Ouvidor insanların birbirlerine randevu verdiği, günün her saatinde kol kola, baş başa, birbirlerine sokulmuş dolaştığı bir "gezinti alanı". Çene çalıyorlar, sohbet ediyorlar. Acele denen söz onlara yabancı. Burada inanılmaz bir insan akışı var. Yürürken yerlerin taşlarını göremiyorsunuz. Yaşamı hızlandıran otomobillerin yokluğu insan selini sanki coşturuyor. Sağa sapıyorsunuz, sol sapıyorsunuz, yolunuza devam ediyorsunuz. Sokakların adını sormanınız gereksiz, çünkü pek bilen yok. Bilen olsa da, söylediği aklınızda kalmıyor. Uzun, kısa, dar, iç içe. Arada bir tramvay yoluyla kesişiyorlar. Tramvaylar ağzına kadar insan dolu. Otomobiller de geçiyor. Bu sokaklardaki evler güzel değil, çoğu iki katlı, altları dükkân, kapılar açık. Bazılarının kapıları yok. İçerde oturmuş çalışanları görüyorsunuz. Kunduracı, yanında çırakları yeni tabaları çiviliyor, manav elindeki muz hevengini girişe takmaya uğraşıyor, bir köşede yığın yığın soğanlar, kıpkırmızı domates tepecikleri, karnı yarılmış karpuzlar... Manavın yanında bir eczane, vitrininde irili ufaklı şişeler ışıldıyor. Berber müşterisinin yüzünü sabunluyor, bir başkası oturmuş hasır koltuk tamir ediyor. Az ötede marangoz çalışıyor, kasap et kesiyor, iç avluda kadınlar çamaşır yıkıyor, piyangocu küçük dükkânının duvarlarına binlerce piyango bileti takmış. Bu sokaklarda insanları çalışırken görüyorsunuz, günlük yaşamlarının içindesiniz. Onu yakından tanıyorsunuz. Çoğu çalıştığı mekânda yaşıyor, arka bölümdeki demirden yatağında yatı-

yor. Yemeğini de orada pişirip yiyor. Bu sokaklarda gezinen kişi insanları tüm yaşamlarıyla tanıyor. Onların dünyasında gizli kapaklı şeyler yok. Yaşam makineleşmemiş, tektip olmamış. Avrupa ve Amerika'da ölmeye başlayan el sanatçılığı Brezilya'da bütün çeşitliliği ile henüz ayakta.

Rio'nun küçük sokaklarında gezinen çok şey görüyor, tanımadığı meslekleri tanıyor. Buralarda her şey gizem dolu ve yaşam rengârenk. Şurada bir zenci, az ötede bir beyaz, iki adım sonra bir melez. Kadınların, erkeklerin üzerindeki ketenden giysiler her renkten. Ve güneş ışınlarıyla renkler daha da coşkulu. Her sokakta, her köşede Café'ler. Saymak mümkün değil. Çoğu gece yarısına kadar insan dolu. Hava kararınca küçük evlerin küçük odaları aydınlanıyor, ışıldayan mağaraları andırıyor. Yaşam gece yarısı doruğunda, insanlar sokaklarda, tramvaylar aralıksız çalışıyor, sabahın beşinde kumsalda denize girenler var. Kentin binlerce küçük sokağında sonsuz bir yaşam sürüp gidiyor. Her yerde çocuklar ve çocuklar. Her cinste, her renkte... Kent renkli bir kargaşa! Ve cana yakın, birbiriyle iyi geçinen insanlar. Bu kentte nereye giderseniz gidin, şık bulvarlardan fakirin yaşadığı uzak gecekondu mahallelerine, kayaların arasına kondurulmuş derme çatma barakalara, uysalca kibarlık sizi her yerde bekliyor. Hissediyorsunuz, doğuştan tokgözlü bu insanlar en azla da mutlu olmasını başarıyor.

Keşfedilecek o kadar çok şey var ki! Gezinirken kendinizi aniden sörmürge döneminden kalma bir alanda buluyorsunuz. Karşınızda yine bir soylunun saraycığı, alana açılan parklar, altında gezintiler yapılacak ağaçlar. Birkaç adım ötede yine bir pazaryeri. Görünümüyle insana bir an için Cezanne'nın, van Gogh'un renkli tablolarını anımsatıyor. Az sonra deniz kıyısında küçük bir balıkçı barınağı. Motorlar, sandallar, ağlar, yosun ve balık kokuları. Bir park daha. Buraları hiç tanımıyorsunuz. Yüksek binaların gölgesinde yı-

kılmak üzere barakalar. Aniden tarihî bir kilise karşınıza çıkıyor. Dar sokaklarda yürümeye devam ediyorsunuz. Ve sonra yol bitiyor. Buradan ötesi taşlık ve kayalık. Her zaman ulaşamıyorsunuz gitmek istediğiniz yere. Sokaklar karmaşasında şaşırıp yanlış sapmış olabilirsiniz. Kenar mahallelerin birindeki eğlentiye gitmek isterken lüks villalar semtinde buluyorsunuz kendinizi. Tren istasyonunu ararken kral döneminden kalma kocaman parkın kapısında duruyorsunuz. Çok şey birbirine uymuyor, fakat iç içe geçtiğinde uyumlu bir bütünü oluşturuyor. Kenti yeni tanıyan gördükleriyle şaşırıp kalıyor ve daha çok görmek istiyor. Gezmek, dolaşmak ve keşfetmek... Bütün Avrupa kentlerinden sadece Paris'te yaşadığım bu duyguları bütün çekiciliği ile Rio'da yine buldum.

karşıtlar karışımı

İçinde yaşayanı hep heyecanlandırıp coşturan bir kent karşıtlarla doludur. Çok modern kentler tekdüzedir, bir süre sonra sıkıcı olmaya başlarlar. Çoğunlukla fabrika işçilerinin yaşadığı kent insanı hüzünlendirir, lüks yaşama açık kent zamanla keyif kaçırır, insanları bezginliğe sürükler. Bir kent ne kadar çok tabakadan meydana gelirse ve aralarındaki karşıtlıklar ne kadar çeşitli olursa o kadar çok renklenir, çekiciliği artar. İşte Rio de Janeiro da böyle kentlerden biri. Burada sonsuzluğa uzanan karşıtlar sonunda uyum içinde yine bir araya geliyor. Zenginlik Rio'da kışkırtıcı olmuyor. Şaşırtıcı bir zevkle döşenmiş zengin evleri dışardan bakıldığında hiç de göz alıcı değil. Ağaçlar altında, havuzlu güzel bahçelerin ortasında duruyorlar. Çoğu eski stil mobilyalarla döşenmiş. Tantanalı, gösterişli inşa edilmemişler, çevrelerindeki doğayla bir uyum içindeler. Burunları büyük durmuyorlar, zengin villaları sanki doğanın bir parçası. Kimi semtte ağaçların arasına gizlenmişler, görmek için aramak gerekiyor. Bu villalardan birine davet edilme mutluluğuna erişen içindeki odaları görünce şaşkınlık yaşıyor, hayranlık duyuyor. Bütün odalarından dışardaki doğa hayranlıkla seyrediliyor. Fayans döşeli geniş teraslar, Arjantin mozaikli sütunlar, gezineni sıcaktan koruyan yüksek ağaçların arasında küçük havuzlar, Çin stilinde

bahçe pavyonu, çiçek kokuları sizi mutlu ediyor. Burada hiçbir şey aşırı, süslü püslü değil. Ülkenin kültürle yetişmiş, geleneklere bağlı zengin ve köklü aileleri koleksiyona meraklı. Daha çok sömürge çağlarının sanatını yeğleyen bu ailelerin evleri eski tablolar ve kitaplarla dolu. İnsan görkemli villaların içinde Brezilya kültürünün geçmişine dönüyor. Fakat bahçenin çakıl taşlarıyla kaplı yolunda yürüyüp büyük kapıdan caddeye çıkar çıkmaz kendini az ötedeki fakirler semtinde bulabiliyor. Buradaki barakalar da ağaçlar altında, aynı ışık onları da aydınlatıyor. Biri ötekini rahatsız etmiyor. Bu ülkede doğa, karşıtlar arasındaki bağlantı. Ortak yaşamı kolaylaştırıyor. Bence günlük yaşamda karşıtların sürekli iç içe geçmesi Rio de Janeiro'ya özgü. Gökdelen ve kulübe, ışıl ışıl geniş bulvarlar ve daracık, kirli sokaklar, upuzun kumsallar ve gururla başlarını yükselten dağlar. Bütün bunlar birbirlerine yabancı değil, birbirlerini tamamlayıp bütün oluşturuyorlar. Rio'da günlük yaşamda her şey özgür. İsterseniz fiyatlarıyla New York'u anımsatan serin bir pastane salonunda keyifle oturup leziz dondurmanızı yiyebilirsiniz, isterseniz hemen yanındaki dükkâna uğrayıp aynı dondurmanın tadına yarı fiyatına da varabilirsiniz. İsteyen en güzel beyaz keten takımını giyip lüks otomobiyle bir yerden bir yere giderken, bir başkası aynı yolu tramvaya binip işçilerle omuz omuza alabilir. Kimse kimseyle atışıp tartışmıyor. İster ayakkabı boyacısı olsun, isterse aristokrat. Kibar, nezaket kurallarına uyan insanlar her yerde karşınıza çıkıyor. Başka ülkelerde insanlar birbirlerine kuşkuyla bakarken, hatta kimi zaman düşmanlaşırken burada herkes özgürlük içinde ortak bir yaşam sürdürüyor. Sokakta yürüyen o kadar çok ırkla karşılaşıyor ki... Giysisi yırtık Senegalli bir zenci, üzerindeki takım en iyi terzinin elinden çıkmış olduğu belli bir Avrupalı, bakışları hep hüzünlü, parlak kara saçlarını düzgünce taramış bir Kızılderili ve aralarında her ulustan birbirine

karışmış sayısız melez... New York'ta veya başka büyük dünya kentlerinde siyah ve beyaz, İtalyan, Brezilyalı ve Japon kendilerine özgü gettolarda yaşarken Rio'da hepsi bir arada oturuyor. Sokaklardaki sayısız dış görünüş yaşamı sürekli renklendiriyor. Zor kullanmadan, ortak yaşama zarar vermeden gerilimler çözülüyor. Çok ümit ederim, bu kentte ortak yaşam hep böyle sürsün gitsin, Rio de Janeiro daha çok kilometrelerce uzanan dev bulvarlar ve geniş kavşaklarla modern kentçiliğin tekdüzeliğine ve çılgınlığına kurban edilmesin! Hoşa giden özgürlükler, günlük yaşamın ayrıcalıkları, eskiyle yeninin, kentleşmeyle doğanın, zenginle fakirin, çalışanla gününü gün edenin oluşturduğu karşıtlıklar hep kalsın! Bu kente yeni gelen de, burada yaşayan da uyum dolu bu eşsiz rahatlatıcılığın tadını hep çıkarsın...

belki yarın yitireceklerimiz

Rio, onu renklendiren ve canlı yapan bazı özelliklerini ne yazık ki yitirme tehlikesiyle karşı karşıya. Bunların da başında favela denen mahalleler geliyor. Bir zamanlar Afrika'dan göç edenlerin kurduğu gecekonduları acaba birkaç yıl sonra görmek mümkün olacak mı? Brezilyalılar bu mahallelerden söz etmesini pek sevmiyor. Evet, sağlık açısından sokak ve caddeleri tertemiz kentin merkezindeki favelalar istenmeyen yerleşimler olabilir. Ne de olsa son yirmi yıldaki çabalarla Rio'da bulaşıcı hastalıkların kökü kurutulmuştu. Ancak sürekli değişen renkleriyle kent mozaiğinde bir yıldız gibi ışıldayan bu fakir yerleşimlerin Rio'da özel bir yeri vardır. Onlar medeniyetin ortasında insanlaşmış bir doğadır.

Favela'larda yaşam ve her gün işe gidip gelen fakir insanlar için kent dışında yüksek kiralık evlerde oturmak ve yol parası vermek kaldırılmaz bir yüktür. Bu nedenle daha ilk günden kentin göbeğindeki, yolu olmayan kayalık ve tepelik arazilere kondurdukları tapusuz baraka ve kulübelerde yaşamaktadırlar. Mocambo denen kulübeleri inşa etmek için mimara gerek yoktur. Önce birkaç düzine kamış toprağa sokulur. Sonra kamışların arası balçıkla doldurulur. Zemin düzlenir, kamışların üzerine yerleştirilen sazlar da damı oluşturur. Favela bitmiştir. Eski çuvallardan dikilmiş uzun

bir perde veya birbirine çivilenmiş sandık tahtaları kapıdır. Yüzlerce yıl önce atalarının Afrika'da inşa etmiş olduğu etrafı kazıklarla çevrili köy kulübelerinden pek farkı yoktur. Tabii içleri lüks mobilyalarla döşenmemiştir. Birkaç parça tahtadan yapılmış bir masa, bir yatak, iki üç iskemle, duvarlarda eski gazetelerden kesilmiş fotoğraflar yeterlidir. Bu kulübelerde yaşam kolay değildir. Su aşağıdaki çeşmelerden taşınır. Çoğu favelada kadınlarla çocukların, başlarının üzerinde su kapları dik yamaçları asansör gibi inip çıktıkları görülür. Suyu testilerle değil, eski benzin tenekelerinde taşırlar. Tabii elektrik de her kulübede yoktur. Gece olduğunda ötelerden gaz lambalarının titreşen ışığı görülür. Taştan taşa atlayarak, kaygan zeminde ayakta durmaya çabalayarak bu kulübelere ulaşmak bir yabancı için hiç de kolay değldir. Yürümesi zor daracık patikalarda karşınıza keçiler, kediler, tavuklar ve köpekler çıkabilir, ayaklarınızın dibinden bulaşık suyu akabilir. Sonsuz kumsalların lüksünden veya pahalı mağazalarla dolu geniş bulvarlardan buraya, balta girmemiş ormanların ortasındaki bir Polinezya köyünü veya Afrika'nın çorak yörelerindeki yerleşimleri anımsatan fakir mahallelere yürüyerek gelmek sadece beş dakikanızı alır. Buradaki basitin basiti bir yaşamı, barakamsı konduları gören Avrupalı veya Kuzey Amerikalı böyle bir şeyin gerçek olduğuna inanamaz. Fakat ilginçtir karşınızdakiler hiç de sıkıcı, itici, kışkırtıcı ve utandırıcı değildir. Çünkü burada yaşayan Afrika kökenli kendini, çok katlı apartmandaki kiralık dairesinde yaşayan fabrika işçisinden daha mutlu hisseder. İçinde oturduğu kulübe onundur, kimse karışmaz, ne isterse onu yapar, akşamları komşularıyla bir araya gelir, kahkahalar atar, şarkılar söyler. O burada kendinin efendisidir. Eğer günün birinde arazi sahibi uğrayıp toprağını geri isterse, buraya yol planlayan belediyeciler veya apartman kondurmak isteyen

para babaları gelirse gecekondu sahipleri sorun yaratmaz, toparlanırlar, barakalarını omuzlarına atıp başka bir tepeye göç ederler. Yerleştikleri büyük kentin yol geçmeyen tepelerinde en temiz hava onlarındır. Barakalarından görünen manzara da Rio'nun en lüks villalarının manzarasını aratmaz. Ataları Afrika'dan göç etmiş insanların yaşadığı gecekondu mahallerinin çamurlu, kaygan, taşlı dik patikalarını çok aşındırdım, barakalar arasında merakla gezindim. Bir gün olsun asık suratlı, mutsuz insana rastlamadım. Günün birinde bu yerleşimler yıkılıp yok edildiğinde Rio eşsiz bir özelliğini yitirecek. Gávea Tepesi'ni, üzerindeki kayaları silme kaplayan küçük köyler olmadan gözümün önüne bile getiremiyorum. Buralardaki ilkel yaşam, gereksiz çok şeye sahip olmamıza karşın hep daha çoğunu isteyen bizlere daha az değerlerle de yaşanabileceğini açık açık gösteriyor.

Rio'nun ilginç yanlarından bir daha yakında medenileşme hırsının kurbanı olacak, ortadan kalkacak. Hamburg'da, Marsilya'da ve Avrupa'nın birçok kentinde günlük yaşamın bir parçası olan kadınların 'aşk pazarı' sokaklar, Rio'nun Mangue semtindeki Yoshivara sokağı da geçmiş olacak... Umarım çok yakında bir ressam gelir bu semtin evlerini, hava kararmaya başlarken, akşam olurken yeşil, kırmızı, sarı, beyaz ışıklarda kaçar gibi sağa sola giden gölgeleri, birbirine hem yabancı, hem de bağlı, yazgıları gizem dolu insanları belgeler... Yan yana pencerelerde, yan yana kapılarda duran, demir parmaklıklar arkasındaki ender yaratıkları andıran, bin, belki de bin beş yüz, her ırktan, her renkten ve her soydan her yaşta kadın Mague'nun sokaklarında bekleşiyor. Senegal'den zenci kadınlar, Avrupa'dan yaşlanmış, kat kat boyalı Fransız kadınlar, ince vücutlu Hintli genç kızlar, besili Hırvatlar... Hepsi de, kurbanlık almadan önce koyunu tepeden tırnağa inceleyen adamlar gibi pencerelere, kapılara baka baka geçenler arasından müş-

teri ümit ediyor. Kadınların arkasında tavandan sallanan renkli ampuller odalarını aydınlatmaya çalışıyor. Odaların loş bir köşesinde yataklar duruyor. Bu 'ucuz pazar'da dolaşan kişi gözlerini bir an için kapattığında karşısında Rembrandt'ın gizemli tablolarını görüyor. Ancak bu 'pazar'da yabancının dikkatini çeken tipik Brezilya yaşamı. İnsanlar evler arasında rahat rahat dolaşıyor, her şey sakin ve sessiz. Marsilya veya Toulun'un benzeri sokaklarında ise bağırıp çağırmalardan, gramofon seslerinden ve nara atan, sağa sola sataşan sarhoşlardan geçilmez. Buradaysa genç delikanlılar rahat rahat, ön yargısız evden eve, kapıdan kapıya gidiyorlar. Hoşlarına giden oldu mu hızla içeri girip odanın loşluğunda kayboluyorlar. Başka ülkelerde kentlerin utancı olduğu için bir kenara itilen bu sokaklar ışıltıları ve coşkularıyla Rio'da kenti renklendiriyor.

Acaba üstü açık eski tramvaylar yakında kaldırılıp yerine 'modern' kapalı tramvaylar mı çalıştırılacak? Bunu yaparlarsa bence çok yazık olur. Ne de olsa onlarca yıldır çalışan üstü açık tramvaylar caddelerinde hızlı otomobillerin gidip geldiği kente bir rahatlık getiriyor. Ağzına kadar dolu, kenarlarından yolcuların üzüm gibi salkım salkım sarktığı tramvayları uzun uzun seyretmeye insan doyamıyor. Akşamları ışıklarını yakmış yavaş yavaş yol alırken içlerindeki her renkten insanla bir çiçek buketini anımsatıyor. Bir cente alacağınız biletle bu tramvaylara binip Rio'nun cadde ve sokaklarında dolaşmak, oturduğunuz yerden kenti seyretmek, vitrinlere bakmak o kadar rahatlatıcı ki. Sağınızdan solunuzdan tabutu andıran otomobiller geçerken, açık tramvayda yüzünüzde hissettiğiniz hafif esinti kadar güzel bir duygu yok. Küçük insanları taşıyan bu tramvaylar (ve ayaklarım) sayesinde ben Rio'yu daha iyi tanımış olduğumu söyleyebilirim. Bunu hiç çekinmeden söyleyebilirim. Ne de olsa Kayser II. Dom Pedro da raylar üzerinde gıcırtılar çıkararak

ilerleyen eski tramvayları çok severmiş. Kentte dolaşmak istediği zaman binebilsin, diye hep bir tramvay emrine hazır tutulurmuş. Başka ülkelerde olanı kopye etmek uğruna gürültüyle, sallana sallana kentte gezinen, Rio'ya özgü, kentin renkli ve kaygısız yaşamının bir parçası olan bu romantik 'bondes'leri kaldırmak ne büyük bir hata olurdu...!

bahçeler, dağlar ve adalar

Rio'da insan gecenin karanlığında penceresini açıp aşağıda uzanan denize bakarken, hafif esintiyi yüzünde hissederken ve doğadan yükselen gizem dolu kokuları ciğerlerine çekerken ağaçlar ve çiçeklerle dolu büyük bir bahçenin ortasında durduğunu sanıyor. Nereye bakarsa baksın yeşil hep karşısında. Bütün caddelerde palmiyeler. Salkım salkım çiçekler, başka ülkelerde göremeyeceğiniz meyve ağaçları en ufak evin çevresini sarıyor. Kıyıdan uzaklaştıkça, kentin derinliklerine gittikçe parklar, bahçeler çoğalıyor, büyüyor, doğa zenginleşiyor, villalar yeşilin ortasında kayboluyor. Kentin göbeğindeki Praça Paris ve Praça da República'nın yollarında insanlar saatlerce geziniyor. Rio'nun hemen dışındaki, doğası zengin Trijuca tepeleri ve vadilerinde birbirine sarılmış, karmaşadan kurtulup güneşe, ışığa ulaşmak için birbirleriyle mücadele eden ağaçlar, dallar, fundalıklar ve çalılar okyanusun dev dalgaları gibi kenti kucaklıyor. Burada orman bizdeki gibi kendi hâlinde öyle uyuklamıyor. O dev bir yaratık, içine gireni, daha birkaç adım sonra sarıp sarmalıyor, onu dalgıç çanı gibi içine alıyor. İnsan nefes alırken tehlikeli dev yaratığın nemli ve sıcak nefesini ciğerlerinde hissediyor. Rio'nun bir saat dışına çıkan kendini balta girmemiş bir ormanın göbeğinde buluyor.

Rio de Janeiro Botanik Bahçesi uzmanların söylediğine göre dünyanın en zengin botanik bahçesiymiş. Balta girmemiş ormanların hemen hemen bütün bitkileri burada. Sadece tropikal yörelerde görülen dev ağaçlar, çok değişik bitkiler Rio Botanik Bahçesi'nde. Ziyaretçiyi iki yanını dev palmiyelerin süslediği uzun bir yol karşılıyor. Kral VI. Joao'nun yüz elli yıl önceki eseri olan bu "zafer yolu"nun palmiyeleri, gezinen bir Yunan tapınağının sütunlarını anımsatıyor. Bugüne dek birçok yerde palmiye gördüm. Brezilya'nın başka yörelerinden de. Fakat onun görkemini, ağaçların kralı olduğunu, sadece burada hissettim. Uzun gövdesini kaplayan zırhıyla dümdüz göğe yükseliyor, insan doruğundaki tacı görmekte zorlanıyor. Sağlarında, sollarında birçok ülke ve yöreden, Sumatra'dan, Marakeş'ten, Afrika'dan, Ekvator bölgesinden getirilmiş sayısız, değişik köleleri. Fakat onlar nelerdir, kimlerdir, isimleri nedir, dallarından sallanan meyvelere ne deniyor, şekilleri bir tuhaf, renkleri de... Hiçbir şey bilmiyor insan. Ancak görünümleri yaşlarının asırlık olduğunun kanıtı, bilinmeyen yörelerden buraya gelmişler, kendilerini bize tanıtmak için... Sonra ağaçların arasında toprağı silme örten rengârenk fundalar, küçük göllerin bulanık sularında yüzen dev nilüferler, daha yukarılarda, yamaçların gölgesinde bize tanıdık gelen ağaçlar ve diğer bitkiler... Bu dev bahçe, gezene kusursuz bir doğayı sunan yaşam dolu bir müze. Dünya kenti Rio'nun bittiği yerde başlayan bu sonsuz bahçeye giren kişi yaşadığı sürprizlerle kendini hemen balta girmemiş ormanlarda sanıyor, buradan ülkenin el değmemiş, sonsuz topraklarına uzanacağına inanıyor. Doğanın sonsuzluğunda yaşanan olağanüstü bir düş.

Rio de Janeiro'nun diğer dev parkı, Parque da Cidade de görkemli, botanik bahçesinden daha başka. O kente güzellik veriyor, Jardim Botânico ise biliminsanlarına çalışmalarında

destek oluyor. Patrisiyen sınıfından bir soylu ucu bucağı görünmeyen bu dev parkı villasının çevresinde oluşturmuş. İlerde Rio kentine armağan ettiği araziden inanılmaz bir manzara sizi bekliyor. Sonsuz bir deniz, tepeler ve dağlar, vadiler ve olağanüstü bir bitki örtüsü karşınızda. Nereye baksanız gözleriniz kamaşıyor. Hafif yamaçlar, her biri sanat eserini andıran çeşit çeşit çiçekler, aralarında inanılmaz renklerde Aras papağanları –bence en güzel papağanlar–, küçük göller, havuzlar, geniş teraslar... Bilinçli bir bahçe mimarlığı Parque da Cidade'yi güzelliğin doruğuna çıkarıyor. Bütün bunlardan öteye Rio'nun üzerindeki gökyüzünü de unutmamalı. Berrak, tertemiz, çelik mavisi bir disk örneği sayısız rengi toplayıp onları tüm güçleriyle doğanın üzerine serpiştiriyor. Bütün bu güzelliklerin yanı sıra dev parkı erişilmez yapan, gezinirken yaşanan inanılmaz sessizlik. Neredeyse kimse karşınıza çıkmıyor. Dünya kentinin ortasında tek başınıza rahat bir nefes alıyorsunuz. Burada gürültüye yer yok. Sanki dev arazinin binlerce dudağı büyük kentin nemli havasını içine çekip temizliyor.

Başka bir gün gezinti daha yükseklere. Kentin hemen arkasında göğe yükselen dağları, kayalıkları ve yeşillikleri yakından görmeden olur mu? Neredeyse kentin ortasından yükselen, doruğundaki haçın geceleri aydınlatıldığı, Guanabara Körfezi'ne tepeden bakan 700 metrelik Corcovado'ya ulaşmak küçük bir gezinti. Otomobil, kıvrıla kıvrıla yükselen, ağaçların gölgesindeki yoldan sadece yirmi dakikada tepeye ulaşıyor. Ve ayaklar altında uzanan inanılmaz bir manzara sizi bekliyor. Tüm kenti, körfezini, dağlarını ve göllerini, adacıklarını ve gemilerini, evlerini ve kumsallarını görüyorsunuz! Dev heykelin duvarlarına dayanıp bakışlarınızı karşınızdaki panoramada gezdiriyorsunuz. Her şeyi aynı anda yaşıyorsunuz. Rio'da fotoğraf makinesiyle dolaşmak pek kolay değil. Karşınıza çıkan her şey o kadar büyük ve

kapsamlı ki, bakışlarınıza zor sığıyor... An oluyor, insan nereye bakacağını bilemiyor. Sağınız, solunuz, doğu ve batı, kuzey ve güney, her yerde bir şey var. Sonsuza uzanan masmavi deniz, bin metreye yaklaşan Teresópolis tepeleri, dümdüz ovalar, kumsallar, körfezler ve dev bir kent... Bütün bu güzelliklerin olağanüstü bileşimini Corcovado'dan kuşbakışı yaşıyorsunuz.

Burası Rio'nun birçok tepesinden sadece biri. Ancak Kurtarıcı İsa'ya dağ treni ve kıvrımlı karayolundan kolayca ulaşıldığı için Corcovado turistlerin en çok ilgisini çeken tepe. Bu dağlara, tepelere sayısız yol ve patika uzanıyor... Boa Vista, Pico da Tijuca, Mesa do İmperador, Vista Chinesa, Santa Teresa'nın yamaçlarından görünen değişik doğa Corcovado'dan bir bütün olarak ayaklarınızın altında. Rio'yu çevreleyen tepelerin her birinden olağanüstü bir doğa yaşıyorsunuz. İnsana bu kenti tanımak için yıllar gerekiyor. Sonu yok. İşte bu da onun gerçek güzelliği.

Rio de Janeiro'yu çevreleyen dağ ve tepelerin hepsi aşağıdaki sonsuz denize ve üzerindeki sayısız adaya bakıyor. Kimi kayalık, kimi yemyeşil, kimi rengârenk. Devlerin oyuncakları gibi gök mavisi sulara öyle serpiştirilmişler. Acaba oralara da gitmeli mi? Evet. Hiç olmazsa birkaçını gidip görmeli. Büyükçe bir yolcu vapuru önce kıyıya yakın bazı adaların önünden geçiyor. Birinde petrol depoları var, diğerinde deniz harp okulu. Bazı adacıklar sadece kayalık, onlarda binlerce kuş yaşıyor. Bazıları ise palmiyelerle kaplı, üzerlerinde tek tük eski villalar var. Vapur bir saatlik yolculuğun ardından adaların en ilgincine yanaşıyor. Adı Paquetá. İskeleye adım atar atmaz çocukluk yıllarımı anımsıyorum. Elimden bırakmadığım eski yolculuk kitapları gözümün önüne geliyor. Kolumbüs Guanahani'de, Kaptan Cook Tahiti'de, Robinson adını bilmediğin bir okyanus adasında... Paquetá değişik bir ada. Her yer renk içinde, çiçekler alev

alev. Bir düş. İnsan burada kendini bir Güney Pasifik adasında sanıyor. Otomobil yok. Kumsalları Honolulu ve Hawai gibi sadece cebinde para olanlara açık değil. Eski bir faytona binip kıyı yolunda bir gezinti yapıyorum. Şurada küçük bir ev, az ötede tarlalar, bahçeler... Her yer sakin, barış dolu, tropikal bir doğa, hiç el değmemiş. Sanki bu ada kimseye ait değil. Rio'nun hayran olunacak yanlarından biri de, kent ve doğasının karşıtlarla dolu olması.

Paquetá'nın karşısında küçük bir ada var. Dar bir boğaz iki adayı ayırıyor. Brocoió. Bu adacık tek bir kişinin malı. Onlarca yıl üzerinde kimsenin yaşamamış olduğu adayı alan kişi burasını tam bir cennete çevirmiş. Tam ortasına, dört cephesinde geniş teraslar, mükemmel bir villa kondurmuş. Kitaplarla dolu. Bir odayı orguna ayırmış. Paquetá'da doğanın güzelliğini içine çeken, Brocoió'da kültür nefes alıyor. Villanın çevresindeki büyük bahçe ender taşlar ve çakıllarla kaplı. Köpekler oynaşıyor, tavuskuşları geziniyor. Bahçeden yamaca çıkan yollardan geçip, "zenginin ükesi" küçük ada yarım saatte geziliyor. Gölge veren dev palmiyeler altında inanılmaz bir sessizlik, üzerlerinde hep mavi bir gökyüzü, ötelerde suları durgun hep mavi bir deniz! Yalnızlık, insanı dinlendiren, rahatlatan bir yalnızlık. Sonra dönme zamanı geliyor. Deniz motoru çalışıyor. Binmeli. Palmiyeler, yemyeşil yamaçlar küçük dağların ötesinde kalıyor. İnsan kendine soruyor, bütün bunları gerçekten yaşadım mı yoksa düş mü gördüm? Buradaki dünyanın bereketinden yine birkaç damla içmiştim.

Yarım saat sonra Rio'nun yaşam dolu gürültüsü insanı yine kucaklıyor.

rio'da yaz

Aylardan kasım. Rio'nun "sezon" dediği aylar sona eriyor. Bu günlerde dostlar birbirine soruyor: "Yazın nereye gidiyorsunuz?" Bizde kış olan aralık, ocak, şubat ve mart ayları burada yaz. Rio'nun yazında yüksek yörelere, dağlara gitmek çoğu insan için alışkanlık, daha doğrusu Kayser II. Pedro'dan kalma bir gelenek. Yaz geldiğinde "hükümet merkezi" Petrópolis'e taşınırdı. Tabii tüm ailesi, bakanlıklar, saray çalışanları ve saraya yakın dostlar da Kayser'in peşinden giderdi. Bahçeler içindeki bu serin küçük kent günümüzde otomobillerle neredeyse Rio'nun bir banliyösü. Yaz aylarında, okul tatillerinde aile Petrópolis'teki villada yaşarken, işadamı veya yüksek memur gündüz Rio'da çalışıyor, akşam otomobiline binip ailesinin yanına gidiyor, sabah da tekrar Rio'ya iniyor. Yolculuktan çok bir gezinti.

Bu gezinti Rio'dan başlıyor, eskiden bataklık olan büyük bir ovadan geçiliyor. Yaklaşık yarım saat sonra yol yükseliyor. Yılan gibi kıvrıla kıvrıla dağa çıkan beton yol oldukça geniş. Bir süre sonra ulaşılan tepeden görülen manzara olağanüstü. Geniş ova ve okyanus ayaklarınızın altında. Kilometrelerce öteden gelen, ciğerlerinize çektiğiniz temiz hava serin, canlandırıcı. Son bir dönemeç ve yola çıktıktan bir buçuk saat sonra doruktasınız. Küçük şirin evler, bir anacadde,

kasabanın ortasından geçen bir su kanalı. İşte burası Petrópolis, küçük kırmızı köprüleri ve tarihî villalarıyla geçmişi hâlâ yaşayan eski hükümet merkezi, havası temiz bir dinleme yeri. İnsan çevresine bakınırken eski bir Alman kasabasını gözünün önüne getirmeden edemiyor. Bu düş değil, gerçek. 19. yüzyılın ortasında Almanya'dan getirtilen inşaat işçileri ve marangozlar Petrópolis'in bugünkü görünümünü belirlemişler. Evlerini Almanya'daki evlere benzetmişler, onlara Almanca isimler vermişler. Bahçeleri de geldikleri ülkenin bahçelerini anımsatıyor. Pencere önlerinde sardunyalar açıyor. Kayser'in sarayı da bir Alman prensinin sarayını anımsatıyor. Sanki bir sihirli el onu Avrupa'dan alıp buraya getirmiş. Ancak son yıllarda inşa edilen yeni villaların Petrópolis'in kişiliğini değiştirmeye başladığı söyleniyor. Geçmişte at arabalarının geçtiği sokakları şimdi otomobiller kullanıyor. Rio'nun heyecanlı yaşamı yavaş yavaş tepeleri aşıp buraya gelmiş. Ancak yerleşimin şirinliğini bozmak mümkün değil. Çünkü doğa Petrópolis'i şirin yaratmış. Kasabanın arkasında yükselen dağlar sivri ve kayalık değil, büyük dalgalar gibi uzaklaşıyorlar. Bütün bahçeler rengârenk çiçeklerle ışıldıyor. Gündüzleri burada da hava sıcak, ancak geceler Rio'ya karşın serin, nemsiz. Çevresindeki ormanların, milyonlarca çiçeğin nefesi bu dağ kasabasına serinliği ve nefes alınacak temiz havayı getiren.

Daha çok dağ havasını ciğerlerine çekmek isteyen birkaç yüz metre yukarıdaki Teresópolis'e çıkıyor. Avusturya'nın doğasından İsviçre'nin doğasına geçiyor. Buralarda ovalar daralıyor, ağaçların yaprakları koyulaşıyor, dağlar dikleşiyor, aşağılara, yamaçlara, Petrópolis'e, çok uzaklardaki Rio'ya bakan kendini bir kalenin mazgallarında sanıyor, başı döner gibi oluyor. Evler, villalar havası temiz dinlenme yeri Petrópolis'deki gibi birbirine yakın değil. Geniş yamaçlara dağılmışlar, yaylalardaki birbirlerine uzak köy evlerini andırıyorlar.

Doğa sanki İsviçre Alpleri. Belki de bu nedenle olacak Rio'da yaşayan çok Avrupalı yaz aylarını Teresópolis'de geçiriyor. Brezilyalı aileler de biraz aşağıdaki Petrópolis'i yeğliyor.

Dostlarım nerede yaşamak istediğimi sorduğunda, Rio'da, diyorum. Ben yaz aylarını aşağıda geçirmek isterdim. İnsanın bir kenti yakından tanıması için onun aşırı yanlarını da tanıması gerekir. Rusya'da karlı bir kış geçirmeyen o ülkeyi tanımış değildir. Londra'nın sisli günlerini yaşamayan bu Thames Nehri'ni tanıyorum, diyemez. Bunlar beni rahatsız etmez. Rio'da yazlar, asfaltın üzerinde tavada yumurta kızartılacak kadar sıcak. Ben New York'ta da sıcak bir yaz yaşadım. Fakat orada dayanılmazdı. Nem çok yüksekti, insan boğulabilirdi. Evler fırın gibiydi. Rio'nun New York'tan farkı, burada yazlar uzun sürüyor, üç, hatta dört ay yaz sıcağı yaşanıyor. Fakat bu başka bir sıcak. Gündüzleri güzel, yakıcı bir sıcak. Güneş göz kamaştırıcı ve kızgın. Mavi körfezin üzerinde bulutsuz gökyüzü, pırıl pırıl, doğa renklerle dolu. Güneşin güçlü ışığında evler bembeyaz, palmiyeler yemyeşil, sonsuz sular masmavi... Birkaç saatte bir –hep aynı aralıklarla– denizden gelen esinti kentin üzerine çöken aşırı sıcaklıkla bunalan insanları rahatlatıyor. Böyle anlarda kıyıda yavaş yavaş yürümek kişiye o kadar iyi geliyor ki! Geceler pek kolay geçmiyor. Esinti duruyor, nem yükseliyor, ağır hava vücudun üzerinde bir yük, derinin gözeneklerinden içeri girmeye çabalıyor. Ancak bunaltıcı günler pek uzun sürmüyor, ani bir tropik fırtına her şeye son veriyor. Bu fırtına bildiğimiz yağmuru getirmiyor. Sanki bütün gökyüzü devrilen bir fıçı gibi aynı anda boşalıyor. Burada alıştığımız şimşekleri ve gök gürültüsünü yaşamıyoruz. Bembeyaz şimşeklerin ardından olağanüstü gürültüyle sanki gök yırtılıyor, binalar sallanıyor. Sağanak sadece on beş dakikada bütün sokak ve caddelerde hızla akan dereler oluşturuyor. Otomobiller çalışmıyor, tek insan dışarı adımını atmıyor. Bir on beş

dakika daha geçiyor ve gökyüzü tüm öfkesini unutmuş gibi yine masmavi oluyor, güneş yine bütün gücüyle pırıl pırıl ışıldıyor. Tertemiz bir hava kentin üzerine çöküyor. İnsan derin bir nefes alıyor, dev bir patlamadan kurtulmuş gibi rahatlıyor. Sonra güneş yine günler boyu ışıl ışıl, gökyüzü bulutsuz. İşte Rio'da yaz böyle geçip gidiyor.

Sözün kısası, buradaki yaza dayanılır. Kentte kalan iki milyon insan da dayanıyor Rio'nun yazına. Alışmışlar, hoşlarına gidiyor. Herkes keten giysilerle dolaşıyor, beyazlara bürünen tüm kentte sanki denizciler geçit töreni yapıyor. Kasımla beraber Rio bir plaja dönüşüyor. Her yerde kumsallar. Mayolarını giymiş insanlar kendilerini günde birkaç kez denizin sularına bırakıyor. Kimileri sabahın beşinde, daha kahvaltı etmeden, kimileri kahvaltıdan sonra işe gitmeden biraz yüzüyor. Böyle başlayan kumsal yaşamı gece yarısına kadar sürüyor. Bazı günlerde sadece Copacabana'da yüz bin insanın denize girdiği söyleniyor. Carioca'lıların – Riolulara böyle deniyor– bütün yazı bitkin ve tembel geçirdiğini söylemek doğru olmaz. Tam karşıtı, yazın sıcağını depo eden insanlar karnavalın gelmesiyle topladıkları bütün enerjiyi çılgınca harcıyorlar. Rio'nun karnavalı, insanların bu taşkınca eğlenmesi, son yıllarda içi kararmış bizler için bir coşku patlaması. Riolular daha aylar öncesinden o bir hafta için para biriktiriyorlar, giysilerini dikiyorlar, danslarının provasını yapıyorlar. Rio karnavalı tüm halkın ortak eğlencesi. Coşku patlaması herkeste görülüyor. İnsanlar bir arada şarkılar söyleyip dans ediyor. Gazinolarda, lokantalarda, radyolarda, gramofonlarda, fakirin fakirinin yaşadığı barakalarda. Herkes aynı şarkıları ezberliyor. Ve takvimler karnaval sürecinin başladığını gösterdiğinde her yer üç günlüğe tatile giriyor, işyerleri ve dükkânlar kapanıyor. Bütün kent ayakta, insanlar dev bir zehirli böcek sokmuş gibi sıçrayıp duruyorlar. Değişlik müzik aletlerinin eşliğinde sabah-

lara kadar dans ediyorlar. Birbirini tanımayan insanlar kol kola geziniyor, herkes herkesle konuşuyor, biri diğerini ateşliyor, kulak zarını patlatan gürültüyle eğlenenler gittikçe çılgınlaşıyor. Geceyarısına doğru kaldırım kenarları, tek damla alkol almamalarına karşın danslarla ve şarkılarla kendinden geçmiş bitkin insanlarla doluyor. Böyle anlarda sabahlara kadar eğlenenler arasında bir an olsun kaba güç yaşanmaması, gruplar arasında kavga çıkmaması Brezilya toplumuna özgü. İnsanların tek isteği yılda bir kez bağıra bağıra şarkılar söylemek, saatlerce dans etmek, çekingenliği ve ağırbaşlılığı üç gün için unutmak. Karnaval biter bitmez, kısa bir yaz fırtınası örneği herkes sakinleşiyor, yine yaşamına dönüyor, kent eski düzenine kavuşuyor. Yaz kutlandı. İnsanlar içlerinde birikmiş ateşi dışarı atıp rahatladılar. Rio yine eski Rio. Kent bütün güzelliği ile huzur içinde ve gurur dolu.

Bir kez Rio de Janeiro'ya gelen öyle kolay veda etmek istemiyor ona! Ayrılan yine geri dönmek istiyor. Rio ender rastlanan bir güzellikte, yaşanan düş olağanüstü. İnsan orada en hüzünlü ânında bile teselli buluyor.

sâo paulo'ya bakış

Rio de Janeiro'yu canlandırarak anlatabilmek için ressam, Sâo Paulo içinse istatikçi veya ulusal ekonomi uzmanı olmak, değişik rakamları üst üste getirmek, karşılaştırmak, tabelalar oluşturmak ve yaşanan gelişmeyi kâğıda dökmek gerekirdi. Çünkü Sâo Paulo'yu çekici yapan geçmişi değildir. Günümüzde gerçekleşenler neredeyse gözle görülüyor. Kentin büyümesini, gelişme hızını, değişmesini canlı yaşamak mümkün. Sâo Paulo çerçevesine sığmayan bir tablo. Çünkü sürekli ve çabuk büyüyor. Gittikçe hızlı dönen bir sinema filmi gibi izlenebilir. Değil Brezilya'da, tüm dünyada böylesine tez canlı ve hırslı gelişip değişen başka bir kente rastlanmaz.

Bu gelişmeyi kanıtlayacak bazı gerçeklerden burada söz etmeden olmaz. 16. yüzyılın ortalarında Cizvit papazları yörede kurdukları birkaç baraka ve evle çalışmaya başlar. 17. ve 18. yüzyılda küçük ırmak Tiete'nin kıyılarındaki yerleşimin ülkede henüz pek önemi yoktur. Yöre aynı zamanda bütün çevreye saldıran, küçük yerleşimleri yağmalayan çetelerin de merkezidir, kampları buradadır. 1872 yılında Sâo Paulo, çoğunluğu fakir 26 binlik nüfusuyla Brezilya kentleri arasında onuncu sıradadır. Aynı tarihlerde başkent Rio de Janeiro'da 275 bin, Bahia'da 129 bin insan yaşamaktadır. Sâo Paulo, çoğu Brezilyalıların bile tanımadığı Niterói (42 bin) ve Cu-

iabá (36 bin) gibi kentlerin de gerisindedir. Yöreye insanları ilk çeken "kral" kahve olur. Kentin 1872 yılında 26 bin olan nüfusu 1890'da neredeyse üçe katlanır, 90 bin olur. 20. yüzyıla girildiğinde 239 bine çıkar ve 1920'de 579 bini bulur. Sâo Paulo'nun nüfusu 1934 yılında bir milyonu geçer. Günümüzde bu sayı bir buçuk milyona dayanmış durumda. 1910 yılında kentte 3.200 bina varken, 1938'de Sâo Paulo'da 8.000 bina sayılmış. Nüfusun artmasıyla kıyaslandığında bu sayı az gelebilir. Ancak günümüzde binaların çok katlı inşa edildiğini de unutmamalıdır. 1910 yılında 43.137 konut varken günümüz Sâo Paulo'sunda insanlar 800 binin üzerinde konutta yaşıyor. Çok hızlı gelişen kentte neredeyse her saat başı yeni yeni binalar inşa ediliyor! Kahvenin "krallığı"na son veren endüstri sayesinde Sâo Paulo ve yakın çevresinde bugüne dek 4.500 fabrika kurulmuş. Kısacası ülke refahının temelleri burada.

Gerek geçmişte, gerekse günümüzde böylesine olağanüstü bir yükselişin nedenleri nelerdir? Kentin dört yüzyıl önceki kurucusu Nóbrega'nın tüm ülkenin sağlıklı ve çabuk gelişip büyümesi için uygun gördüğü iklimsel ve coğrafik koşullar bugün de geçerli. Güney Amerika'nın en iyi limanlarından biri kabul edilen Santos çok yakında. Kentin hemen arkasında başlayan yüksek düzlükler her yöne kolay ulaşımı sağlıyor. Büyük Parana ve La Plata Nehirleri de pek uzak değil. İnsanların terra roxa adını verdiği topraklarda her türlü bitkiyi yetiştirmek, akarsulardan elektrik elde etmek mümkün. Brezilya, nüfusu sürekli artan bir ülke için gerekli her şeye sahip. En önemli faktörlerden biri de, ortalama sekiz yüz metre yükselikteki yörenin insanlarının, güçlü güneşe karşın, nemden etkilenen Brezilya'nın tropik bölge veya kıyı kent insanlarından daha girişken ve çalışkan olmaları. Ülkenin kuruluş yıllarında yeni toprakları keşfeden, tehlikeyi göze alan, girişimi seven atılımcı bu yöre insanları

sonraki yüzyıllarda Brezilya'nın ticaret ve endüstrisinde de söz sahibi olmuştur. Ülkenin önemli atılımlar yapmasında 19. yüzyılın başında Avrupa'dan gelmeye başlayan göçmenler büyük rol oynamıştır. Brezilya'nın yaşam ve iklim koşullarına en kolay alışanların başında İtalyanlar gelmiştir. Çoğunlukla Sâo Paolo yöresinde Kuzey ve Orta İtalya'nın iklimini ve güneyin güneşini bulmuşlardır. İtalyan göçmenleri yeni ülkeye alışmakta pek zorluk çekmemiştir. Çabuk uyum sağlamaları ve girişkenlikleriyle İtalyanlar ülkeye kısa sürede yarar getirmiştir.

Yeni bir ülkeye yerleşenler sabırsızdır, yerli halktan çok çalışıp bir an önce ilerlemek ister. Eli ve cebi boş gelmiştir, tembellik ona göre değildir. Başarı için acele etmesi gerekir. Bunu nedenle o ülke insanlarından daha hızlıdır, atılgandır. İyi yetişmiş, meslekten anlayan ve çalışmayı seven göçmenleri çoğunlukla Sâo Paulo'da bulan Brezilya'nın girişken işadamları yatırımları için bu bölgeyi yeğlemişlerdir. Yatırımların birbirini takip etmesi de tabii gelişmeyi hızlandırmıştır. Günümüzde de Sâo Paulo ve çevresi itici güçtür, ülke endüstrisinde başı çeker. Brezilya ekonomisinin gücü Sâo Paulo'ya bağlıdır. Bu kentte duygusallığı veya güzelliği arayan düş kırıklığına uğrayabilir. Geleceğe dönük bir yaşamı olan Sâo Paulo huzursuzdur, sabırsızdır. İnsanları günü değil, geleceği yaşarlar, geçmişe de ayrıcak zamanları yoktur. Burada tarihî bir şey arayan Houston veya herhangi bir Kuzey Amerika petrol kentindeki kadar başarılı olur. Bir zamanlar kent kurucularının inşa ettiği yapılar Roma Pantheon'u gibi sevgiyle korunması gerekirken, yenilik heveslerinin kazmalarına kurban edilmiştir. 17. ve 18. yüzyıl Sâo Paulo'sundan günümüze hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. 19. yüzyıldan kalma bir yapı görmek isteyen acele etmelidir, çünkü bu kentte yakın geçmişi anımsatan yapılar bile çabucak ortadan kaldırılmaktadır.

Sâo Paulo'ya ilk kez gelen kendini bir kentte değil, dev bir inşaat alanında sanıyor. Yapılar doğudan batıya, güneyden kuzeye, her yöne, kenti çevreleyen yeşile doğru yayılıyor. Kent merkezinde de sokak ve caddeler sürekli altüst ediliyor, eskilerin yerine yenileri yapılıyor. Sâo Paulo'yu en son beş yıl önce görmüş olan tekrar geldiğinde, yeni bir kente gelmiş gibi alıştığı sokakları aramak veya birine sormak zorunda. Çok dar, çok alçak ve çok küçük olan her şey yıkılıyor, sokaklardan geniş caddeler oluşuyor. Yeni binalar göğe uzanıyor, hızlı otomobiller için yeraltına tüneller açılıyor. Kentin her köşesi çok çabuk, bencil bir hızla değiştiriliyor. Sâo Paulo'da yeni bir sömürgeciler ve göçmenler dönemi yaşanıyor! Bizim Avrupa'mızda kentlerin çevresinde yeni halkalar oluşurken burada sanki herkes aklına estiği gibi çabucak bir şeyler inşa etmiş. Kente yeni gelen birisi eline biraz para geçer geçmez hoşuna giden bir yere –arsa pahalı değil– doğru dürüst planı olmayan bir ev kondurmuş. Güzel denemeyecek böyle yapılara her semtte rastlanıyor. Çoğunun giriş katı dükkân, üst katı da iki üç odalı bir daire. Eğer sahibi İtalyan ise dış cephesini göz kamaştıran renklere boyamış. Parlak sarı, tuğla kırmızısı veya deniz mavisi boyalı evler onların. Sonra bir başkası gelip ona bitişik bir ev daha yapmış ve böylece kısa sürede birbirine benzeyen yan yana evler uzun sokak ve caddeler, sonunda mahalleler oluşmuş. Böyle evlerde yaşayanların çoğu ne kadar kalacağını bilmiyor. Kimi başka kente göç etmiş, kimi de yıllar sonra birikimleriyle doğduğu topraklara dönmüş. Kentte kaldığı süreçte zenginleşen küçük evinden çıkıp başka bir yere daha büyüğünü, daha gösterişlisini yapmış. Villalar şatafatlı, süslerle dolu, kimi barok dönemini, kimi Arap saraylarını andırıyor. Göçebeler gibi bir süre sonra kenti terk edip başka yerlere giden, oralara yerleşen, yatırım yapan bu insanlara kent yaşamı, yerleşik toplum, toplumsal yaşam gibi kavramlar hep yaban-

cı kalmış. Bu nedenle yerleştikleri bütün yörelerde kent mimarisi kalıcı ve bütün olamamış. Bir zamanlar inşa ettikleri binalar rastlantı sonucu oluşmuşa benziyor. Yan yana ve plansız inşa edilmiş, çoğunda kötü malzeme kullanılmış, bu nedenle de istendiğinde kolayca yıkılabilen yapılar. Bizde çoğu bina iki yüz yaşında hâlâ ayaktayken Sâo Paulo'nun birçok sokak ve caddesinde yirmi yıldan eski binaya rastlamak pek mümkün olmuyor.

Brezilya yaşamına endüstri ve ticaretin gittikçe daha çok girip bazı sınıfların zengileşmesi Sâo Paulo'ya değişikliği, ancak beraberinde de bazı sorumlulukları getirmiştir. Büyük kent olma aşamasında gereken caddeler, alanlar, kiliseler, belediye binaları, bankalar, hastaneler için eski Sâo Paulo'nun küçük ve dar olması büyük yatırımları gerektirmiştir. Bugün kente yeni gelen biri bu çok ilginç dönüşümü yaşamakta. Şimdiye dek yan yana olan yapılar büyük atılımlarla birleşiyor, iç içe geçiyor, eskiden geçici olanlar artık kalıcı oluyor. Bütün kentte çalışılıyor. Tüneller açılıyor, parklar, gezinti yolları ve köprüler yapılıyor. Dar sokaklı mahallelerden bulvarlar geçiriliyor. Tanışların anlattığına göre kent gelişmesi o kadar hızlı ki, uzun planlamanın ardından yapılanlar daha bitmeden yenileri ve büyükleri gerekiyor. Çoğu Sâo Paulo'nun merkezine inşa edilen gökdelenlerin yenisi bir öncekinden birkaç kat daha yüksek. Yamaçlarda oluşan yeni villa siteleri bir merkezden çevreye uzanan eksenleri andırıyor. Yakın döneme kadar her ulusun kendi mahallesi vardı. İtalyan mahallesinin yanı sıra (Sâo Paulo'nun dünyanın en büyük İtayan kentlerinden biri olduğu söyleniyor), Japonlar, Ermeniler, Suriyeliler ve Almanlar kendi mahallelerinde yaşardı. Ancak bu alışkanlık yavaş yavaş değişiyor, insanlar bir araya geliyor, birleşiyor. Kent merkezinde daha çok Kuzey Amerikan tipi yapılar dikkati çekerken, dış semtlere bahçeli güzel

villalar inşa ediliyor. Gökdelenlerin birinden aşağıya bakanın karşısında güzel bir manzara uzanıyor.

Sâo Paulo gelişmekte olan bir büyük kent. Bu gelişme henüz sona ermemiş. Yaşanan hıza ben hiçbir Kuzey Amerika kentinde rastlamadım. Sâo Paulo'nun hızlı gelişip büyümesini kavramak pek kolay değil. Olsa olsa Urugay'ın başkenti Montevideo'yla kıyaslanabilir. Güzelliğe gelince: Sâo Paulo için "güzel bir kent" denemez, fakat güzel olma yolunda iyi adımlar atıyor. Şu anda güçlü, dinç ve canlı bir büyük kent. İstediği güzelliğe yarın ulaşacak.

Günümüzde bu kentte yaşamı etkileyen tek şey çalışma. Sâo Paulo insanın keyif çatacağı, günlerini eğlencelerle geçireceği bir kent değil. Çok az gezinti caddeleri var, bulvarları ise hiç yok. Oturup manzaranın keyfini çıkaracak tepeler, ağaçlar altında oturup yemek yiyecek bahçeli lokantalara da rastlanmıyor. Caddelerinde dolaşan çabuk çabuk bir yerden bir yere giden erkeklerle karşılaşıyor. Bu kente çalışmaya veya iş buluşmasına gelmeyen birkaç gün sonra ne yapacağını bilemiyor. Burada bir gün Rio'dan iki kat saate, bir saat de iki kat dakikaya sahip! Sâo Paulo'da insanlar Rio'dakilere göre iki kez daha fazla çalışmak zorunda. Bu kentte insan lüksün lüksü dükkânlardan en yeni ve modern ürünleri alabilir. Brezilya el sanatçılığının en güzel örneklerine de Sâo Paulo'da rastlanıyor. Ancak insanların çalışmaktan lükse zaman ayırabildiklerini, ellerine geçen güzel kazancın zevkini çıkarabildiklerini pek sanmıyorum. İngiltere'nin çalışanlar kentleri Liverpool'la Manchester'i anımsamadan edemiyorum. Sâo Paulo ile Rio de Janeiro'yu Milano ile Roma'ya, Barcelona ile Madrid'e benzetiyorum. Başkent ve hükümet merkezi olmayanlar, ülkenin en değerli sanat eserlerini müzelerinde barındırmayanlar enerji dolu yaşamlarıyla başkentten üstün kabul ediliyor. Sâo Paulo da –Avrupa'dan gelen göçmenlerin ılımlı iklimine kolay uyum sağlayıp ve-

rimli çalışması nedeniyle– çeşitli sanayi ve ticaret dallarında Brezilya'nın tüm diğer kentlerinden daha başarılı. Sâo Paulo modern ve ilerici oluşuyla birçok Kuzey Amerika ve Avrupa kentine benziyor. Rio'nun insanı her an kendine çeken doğal güzellikleri, onu aylak aylak dolaştıran rahat yaşamı ise burada yok. Müzik, bu aydınlık kenti ve kıyısındaki Guanabara Körfezi'ni kucaklarken Sâo Paulo sürekli koşan, ileriye atılan ve eriştiği hızla kendinden geçen hırslı bir atleti andırıyor. Bir yanda doğa güzelliği, diğer yanda insanların çalışkanlığı. Sâo Paulo oluşup gelişmesi için daha çok çaba göstermesi gerektiğinin bilincinde. Kentliler büyük rakipleri Rio de Janeiro'dan aşağıda kalmak istemiyor. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda sayısız sürprizle karşılaşabiliriz.

Sâo Paulo'da görülmeye değer yerler az. Brezilya'nın doğa tarihini içinde barındıran Ypiranga Müzesi'ni gezen insan, salonlarında çok başarıyla sergilenmiş bitki ve hayvanları görünce bu büyük ülkeyi yakından tanımak, sayısız bitkinin yanı sıra değişik tür ve renkteki kolibrileri, papağanları yaşadıkları doğada –doldurulmuş değil, özgür– görmenin özlemini çekiyor. Camlı vitrinlerin önünde duran bu doğanın, balta girmemiş ormanların, birkaç saat ötede başladığını anımsıyor, düşlere dalıyor. Böyle bir doğa müze vitrinlerinde, bir şemaya uygun ziyaretçiye sunulduğunda tüm çekiciliğini yitiriyor. Dışardaki vahşi ve zengin doğayı müzede izleyen kişi kendini okuldaki tabiat dersinde sanıyor. Ormanlarda palmiyeden palmiyeye atlayan yüzlerce küçük maymun onu heyecanlandırırken, vitrinlerde yan yana öyle duranların sadece öğretici yanları var. Müzelerde çekiciliklerini yitiren maymunlar sirklerde de insana ilginç gelmez. Bir yere kapatılan her canlı üzücüdür. Sâo Paulo'da görülecek başka bir yer de *Penitenciaria*. Brezilya'nın örnek hapishanesi kabul edilen ünlü Sâo Paulo Hapishanesi yönetenlerin gurur kaynağı. Burada hapis sorununu insanca yöntemlerle

çözmüşler. Ölüm cezası nedir bilmeyen ülke suçluların insancıl koşullarda cezalarını çekmesini sağlıyor. Başka ülkelerde hapis yaşamının olumsuz yanlarından söz edilirken, burada insanlar bütün gün çalışarak, kendine güvenini yitirmeden hep bir arada "özgürce" yaşıyor. Değişik yapılardan oluşan, içinde insanların rahat hareket edebildiği büyük hapishane tertemiz ve bakımlı. Fırınında, kliniğinde, eczanesinde, sebze bahçesinde, çamaşırhanesinde hep "suçlular" çalışıyor. Bu işler için dışarıdan hiç eleman alınmıyor. Hapishanede sanatsal etkinliklere de yer var. Bir orkestra kurulmuş, salon ve koridorlarda burada yaşayanların tabloları sergileniyor. Okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüksek olduğu ülkede hapishaneye düşen eğitimsiz insanlara dersler veriliyor. Dünyanın en modern hapishanelerinin kendilerinde olduğuna inanan bazı aşırı gururlu Avrupa ülkesi politikacısına bu örnek kurumu göstermek hiç de fena olmazdı. Sâo Paulo'da demir kapılardan geçip modern ve insancıl *Penitenciaria*'yı terk eden kişi dışardaki havayı özgürce ciğerlerine çekerken kendini mutlu hissediyor...

Butantan'daki yılan çiftliğinden çıkarken de insan, orada çok ilginç şeyler görmüş ve öğrenmiş olmasına karşın derin bir nefes alıyor. Bu çiftlikte ziyaretçilerin ilgisini çekmek için yapılan gösteri beni ürpertti, pek hoşuma gitmedi. Başkaları ise ürpererek ve korku dolu seyretmelerine karşın çok memnun ayrıldılar çiftlikten. Zehirli yılanları uyukladıkları küçük mağaralarından kancalarla çekip çıkarıyorlar ve kendini koruyamayan hayvanların zehirlerini alıyorlar. Böyle bir yılan çiftliğini çok yıllar önce Hindistan'da ziyaret etmiştim. Doğada güçlü olan bir hayvanın gösteri amaçlı kullanılıp zavallı duruma düşürülmesi orada da hoşuma gitmemişti. Ancak Butantan çiftliğinde zehir alma gösterilerinin yanı sıra son yıllarda kurulan araştırma enstitüsü kapsamında bilimsel amaçlı çalışmalar da yapılıyor. Burada

yılan serumu üretilmesi üzerine çalışmalar yapan uzmanlar araştırmalarında modern aletler kullanıyorlar. Butantan'ın son yıllarda bu dalda ülkenin en büyük araştırma enstitüsü olduğu söyleniyor. Bir saatlik ziyaretim sırasında bana gösterilenler ve anlatılanlarla o güne kadar kitaplarda öğrendiklerimin kat kat fazlası bilgiyi edindim. Benim gibi bilimsel konulardan pek anlamayan birisi için çok şeyi görerek öğrenmek daha yararlı oluyor, onu heyecanlandırıyor, anılarında uzun süre yer ediyor. Bu nedenle de dolaplardan birinde duran orta boy bir şişe, enstitüde beni en çok etkileyen şey oldu. Bu şişenin içinde tam seksen bin yılanın zehiri muhafaza ediliyormuş. Bu zehirin gözle görülmeyen bir damlası tırnak altına sızdığında insanı bir saniye içinde öldürebiliyormuş. Dev obüslerin fırlattığı toplardan daha etkili bir "silah". Yaşamımda bugüne dek yüz binlerce ölümü bir şişe içinde böylesine konsantre olmuş hiç görmemiş, hiç ellerimin arasına almamıştım. Tuz tanesinden bile küçük bir damlayla nefes alan bir insanın bir saniye içinde yüreğini durdurmak, tüm düşünceleri, deneyimleriyle yok etmek, sinirleri körletmek mümkün. Deney laboratuvarlarında kullandıkları aletleri de gösterdiler, doğanın en tehlikeli hayvanını nasıl zararsız duruma getirip zehirinden koruyucu ilaç yarattıklarını anlattılar. Az sonra dışarı çıktığımda dönüp, rüzgârların okşadığı yeşil tepenin üzerinde, doğanın ortasında duran, içinde yorulma nedir bilmeyen insanların çabalayıp durduğu küçük binaya bir daha baktım. Saygıyla...

kahve

Bu misafirperver ülkede nereye giderseniz gidin, size gösterilen canayakınlık ve dostça davranışlara kahvehanelerde de tanık oluyorsunuz. Küçük fincanlarda masanıza getirilen acı kahve çok leziz. Ancak bizdeki gibi yavaş yavaş değil, bir likör gibi tek dikişte içiliyor, çabucak, sıcak sıcak. Brezilyalılar, köpeğin üzerine birkaç damla döksen, hayvan uluya uluya kaçar, diyor. Bir Brezilyalının günde ortalama kaç fincan acı kahve içtiğini kimse bilmiyor. Ben gördüklerime dayanarak, on ile yirmi fincan arasında, diyorum. En leziz acı kahve acaba hangi kentte, bana bunu kimse söyleyemiyor, daha doğrusu yaşadığı kentte en güzel kahvenin pişirildiğini iddia ediyor. Ben konuda hep taraf sız kaldım. Her gittiğim kentte küçük kahvehanelere girdim ve fincanı iki yüz Real'e acı kahveyi içtim. Rio'da, küçük köy kahvehanelerinde, kahve kenti Santos'da, hatta Sâo Paulo'daki İnstituto de Café'de biliminsanlarının pişirdiği kahvenin tadına baktım. Enstitüden ayrılırken, ülkeme döndüğümde sık sık içeyim, diye küçük çuval kahveyle bir kahve makinesini de hediye ettiler. Brezilya'nın acı kahvesi bana her yerde leziz geldi. Kokusu güzel, tadı acı, keyiflendirici, duyguları canlandırıcı, düşünceleri coşturucu kara bir ateş...

Kahve her yere egemen bir "kara kral". Çünkü o dev ülkenin ekonomisini ayakta tutuyor, Santos Limanı'ndan bütün

dünyanın pazar ve borsalarını yönetiyor. Yeryüzünde içilen yirmi dört milyon çuval kahvenin on altı milyon çuvalı Brezilya'da üretilip gemilerle başka ülkelere yollanıyor. Bana sorarsanız Brezilya parası Real değil kahve! Bu büyük Güney Amerika ülkesi ihraç ettiği kahve karşılığında kendisine çok gereken petrolü ve buğdayı, her türlü endüstri makinesiyle teknik aletleri satın alıyor. Bu nedenle kahvenin dünyadaki fiyatı Brezilya ekonomisini öncelikle etkiliyor. Değeri arttığında ülke ekonomisi çiçekler açıyor. Fazla üretim nedeniyle değerinin düşmesi ekonomiyi olumsuz etkiliyor. Bu nedenle geçmişte kimi hükümetlerin binlerce çuval kahveyi denize attığı bilinir. Kahve Brezilya için her zaman altın kadar değerli olmuştur. Ancak ülkeye refah getirdiği gibi çoğu kez ekonomisini olumsuz da etkilemiştir. Brezilya'nın ticaret bilançosunu ve parasının değerini ürettiği kahvenin değeri dengelemiştir.

Brezilya'nın "hükümdarı" kabul edilen kahve de ülkedeki varlıklı birçok insan gibi geçmişte bu topraklara gelmiş bir "göçmen"dir! Onun vatanı Arabistan Yarımadası'dır. Söylendiğine göre keçilerini otlatan çobanlar günün birinde hayvanların o güne dek hiç tanımadıkları bir bitkiyi yediklerinde canlandıklarını sezer. Bir süre sonra bu bitkinin çekirdiklerini denemek amacıyla kendileri yer ve yorgunluklarının hemen geçtiğini fark ederler. Canlandırıcı iksiri Araplardan devralan Türklerin orduları Viyana kuşatmasında beraberlerinde getirdikleri çuval çuval kahveyi geri çekilirken bırakırlar. Kısa süre sonra Viyana'da ilk kahvehane açılır ve kahverengi içki tüm Avrupa'yı fetheder. Fransızlar 17. yüzyılda kahve bitkisini Güney Amerika'daki iklimi uygun kolonileri Fransız Guyanası'na götürüp orada yetiştirmeye başlarlar. Bin yıl önce büyük bir gizlilikle kozalardan ipek üreten ve dışsatımını yasaklayan (bir kozayı yurtdışına götüren yakalandığında ölüme mahkûm ediliyordu) Çinliler

gibi Fransızlar da kolonilerinde ekmeye başladıkları kahve tohumlarının yabancıların eline geçmemesi için büyük çaba gösterir. 18. yüzyılın başında Fransız Guyanası'ndaki valinin eşi, yakın dostu, Portekizli başçavuş Fancisco de Melo Palheta'ya birkaç kahve fidanı hediye eder. Palheta'nın kaçak yurtdışına çıkardığı bu ender bitkiyi Brezilya'ya getirmesi ülkenin büyük şansı olur. Yeni topraklara kolayca alışan bu "kahverengi göçmen" önce Kuzey Brezilya'nın Amazon bölgesinde yetişir. Sonra Maranhâo ve çevresinde şekerkamışı ve tütünle tanışır. Kısa sürede ülkenin en sevilen içkisi olur, 18. yüzyılın sonlarında güney bölgelerinde de ekilmeye başlanır. Rio de Janeiro yöresinde Tijuca ve çevresi kahve bahçeleriyle ünlenir. Ülkeye getirilen binlerce köle bu bahçelerde işe sürülür. Kahve zamanla iklimini daha uygun bulduğu Sâo Paulo bölgesine de yerleşir! Bu çok ilginç bitki "keşfedilişinden" bin yıl sonra tam bir despot gibi tüm ülkeleri ele geçirmeyi başarır. Günümüzde Sâo Paulo'da oturduğu tahtından tüm Brezilya ekonomisine hükmediyor! En büyük tarlalar ve depolar onun. Dünyanın her köşesinden gemiler onun uğruna Brezilya'ya geliyor. Ülke parasının değeri onun keyfine bağlı. Vurguncular ona bağımlı, istediğinde çok vahim krizler yaratabiliyor.

Brezilya'ya gelip de, bana yıllardır çalışmalarımda destek vermiş, yakın dostlarımla yaptığım sohbetlerde bizlere hep eşlik etmiş olan bu çok güçlü "efendiyi" ziyaret etmemek olmazdı. Ancak onu "hükümet merkezi"nde görmek için ülkenin iç kesimlere gitmek gerekiyordu. Portekizliler kahveyi Brezilya'ya getirdiğinde –Heinrich Eduard Jacob ünlü *Kahve* adlı kitabında bu bitkinin dünya yolculuğunu çok başarıyla anlatır– ilk bahçeler kıyıya yakın yörelerde oluşmuştu. Santos'un vadilerinde ve günümüz Rio'sunun az ötesindeki parklar ve bahçeleriyle ünlü Tijuca yöresinde yüzlerce yıl kahve ekimi yapılmıştı. İnsanları kendisine ba-

ğımlı yapan ürün bahçelerden çuvalarla zenci kölelerin sırtında yakın limana taşınmıştı. Ancak zamanla bu yöredeki toprakların güç yitirmesi sonucu kahvenin de kalitesi değişmiş, bilinen tadı kalmamıştı. Bu nedenle ülkenin iç yörelerinde kahve bahçeleri oluşturulmuştu. Önce Santos'dan, toprağın Rio'dan dört kat daha güçlü olduğu Sâo Paulo'ya taşınmıştı. Onlarca yıl sonra da –kahve fidanı aynı toprakta seksen yıl verimli oluyor– Sâo Paulo'dan Campinas yöresinde ve ülkenin en iç bölgelerinde de kahve ekimine başlanmıştı. Geçmiş yüzyıllarda oralara ulaşmak isteyenler önce Rio de Janeiro'dan on saatlik bir yolculukla Sâo Paulo'ya varıyor, oradan da üç saatte, Cizvitlerin eski kolonisi Campinas'a gidiyordu. Günümüzde ise bindiğiniz otomobil sizi birkaç saatte "kahve imparatorluğu"ndaki Fazenda denen çiftliklerden birine bırakıyor.

Fazenda veya *Hacienda*. İnsan bu kelimeleri nereden anımsıyor? Pek yabancı olmayan, anımsayınca duygusallaştıran kelimeler... İnsanın çocukluktan delikanlılığa geçtiği yıllarda elinden düşürmediği bazı kitaplar aklına geliyor. Gerstäcker'in, Sealsfield'in konuları Brezilya ve Arjantin'in Fezanda ve Hacienda'larında geçen romanlarını anımsıyor. Bu kitapları okuyan çocuklar düşlemlerinde tropik bölgelerin ucu bucağı görünmeyen ovalarını, büyük çiftliklerin evlerini, oralarda yaşanan hep tehlike dolu serüvenleri canlandırır, bir gün olsun böyle bir serüveni yaşamayı arzulardı. Şimdi o günlerin düşlemi karşımda, canlı. Tabii altımda bir Mustang atı yok. Beni getiren otomobil rengârenk çiçeklerle kaplı büyük kapıdan içeri giriyor. Durduğumuz avlunun ortasındaki Fazenda, tek katlı, geniş bir teras dört yanını çevreliyor. Burada her şey bana yine çocukluk romanlarımı anımsatıyor. Az ötede, dört köşe bir alanda çiftlik işçilerinin küçük evlerini görüyorum. Elli yıl önce okuduğum kitaplarda bu evlerde köleler kalıyordu. Akşamları önlerine oturup

hüzünlü şarkılar söylüyolardı. Acaba şimdi avluda sakin sakin gezinen ak saçlı zenciler o günleri anımsıyor mu? Fakat az sonra kapısından içeri girdiğim çiftlik evindeki saatler bugünü gösteriyor. Tahta kaplı duvar ve tavanlar, dedelerden kalıt, gül ağacından yapılmış güzel mobilyalar, dolaplardaki gümüş kaplar, Portekizliler döneminden kalma bir ev minberi... Ancak Fazenda'lar günümüzde artık, eski çağlarda yolunu yitirmiş serüvencilerden başkalarının uğramadığı çiftlik evleri değil. Günümüzde onlar her türlü konforu içeren rahat ve modern villayı andıran konutlar. Bahçelerinde yüzme havuzları, çocuk oyun alanları var. Kütüphane rafları kitap dolu (İçlerinde kendi yapıtlarımı da göreceğimi düşümden bile geçirmemiştim), salonlarında gramofon ve radyo çalıyor. Bir zamanlar buralarda tehlike ve korku içinde yaşamış insanlar şimdi keyifli, içten ve misafirperver. Yörenin tropik iklimi ve sonsuz yanlızlığa karşın yüzyılımızın teknik gelişmeleri insanlara bu topraklarda yaşamı kolaylaştırıyor.

Çiftlik evinin çevresini saran topraklar döne döne genişleyip büyüyor, dalgalarla yeşil yamaçları kucaklıyor. Sonsuz arazi yemyeşil bir deniz, oraya buraya adacıklar gibi çiftlik evleri kondurulmuş. Ancak bu yeşil –romantiğe burada veda– oldukça tekdüze; kahve ekili dev araziler Seylanlardan tanıdığım çay bahçeleri gibi biraz sıkıcı. Kahve ağaçları hep aynı yükseklikte, aynı genişlikte, birbirlerine aynı mesafede. Renkleri de hep yeşilin aynı tonu. Uzaktan bakan insan sanki yaprak yeşili üniformalı askerlerin oluşturduğu, uygun adım, cansız yürüyen bir taburu seyrediyor. Tekdüze yeşil yamaçlara uzun süre bakanın gözü yoruluyor. Başka bir arazide muz ağaçlarını veya karışık fundalıkları, koruları görünce seviniyor. Ancak dev kahve bahçelerinin böyle düzenlenmesinin ardında görünüm güzelliği değil üründen iyi verim alınması amacı yatıyor. İnsan boyuna ulaşmayan küçük kahve

ağaçlarının her birinden bir yılda ortalama iki bin kahve meyvesi toplanıyor. Dev kahve çiftliklerindeki ağaç sayısı yüzlerce bin. Kahve meyvesine tat ve lezzet veren kara toprakların verimi inanılmaz.

Kahvenin toplanmasına gelince: Teknik henüz bir toplama makinesi geliştirmediği için toplama işlemi elle yapılıyor. Bu görevi, bundan yüzlerce yıl olduğu gibi günümüzde de insan üstleniyor. Büyük tarlalarda yüzlerce işçi görev yapıyor. Hem çalışıyorlar, hem de şarkılar söylüyorlar. Belki de onlar bir zamanlar kara kölelerin söylediği şarkılar? Toplanan ürün kum yığını gibi arabalara ve kamyonlara yüklenip Fazenda'ya götürülüyor. Burada "Kral kahve"ye bir tören düzenleniyor! Önce bir güzel yıkanıyor, sonra kızgın güneşte iyice kurutuluyor. Bu işlemlerin ardından soyma makinelerinde çekirdek kabuğundan ayrılıyor, tekrar temizleniyor, yürüyen bantlar ve elekler aracılığı ile çuvallara dolduruluyor. Kahve artık nakliyata hazırdır.

Bence bütün bu çabaların pek romantik bir yanı yok. Tarlada yetişen bezelyeyi kuruttuktan sonra kabuklarından ayırmaya çok benziyor. Kahvenin tarladan Fazenda'ya kadar yolculuğunu takip ederken dikkatimi çeken bir şey oldu. Ne tarlada, ne de değişik işlemlerden geçerken burnuma kahve kokusu geldi. Ben sanıyordum ki, bir kahve tarlasında yürürken insan bütün bitkiler arasında en hoş kokulu olan kahveyle sarhoş olacak, bir buğday tarlasında, yağmurun ardından bir ormanda gezinirken veya yeni kesilmiş odunların yanından geçerken burnuna gelen o hoş kokuyu burada da hissedecek. Fakat ilginçtir, kahve yetişirken hiç kokmuyor, kokusunu son âna kadar çekirdeğinde gizliyor. Gözleriniz kapalı kahve yığınlarının arasında uzun süre dolaşsanız da kokusu burnunuza gelmiyor. Kahve ancak kavrulmasının ardından içindeki azotlu ve yağlı maddelerle maden tuzlarından arınıyor ve kokusunu çevresine yayıyor.

Ben ise buraya gelirken hoş kokusunu içime çekecek, kendimden geçeceğimi sandığım için düş kırıklığına uğradım. Fazenda'nın depolarında öyle duran kahve dolu binlerce çuvalın çimento çuvallarından hiç farkı yoktu.

Diğer sürprizi de Brezilya'nın ikinci büyük limanı Santos'ta yaşadım. Toplanan kahvenin çuvallara doldurulmasıyla bütün işlemlerin sona erdiğini sanmıştım. Ancak Santos'ta yeni bir çalışma başlıyor. Ne de olsa Brezilya'dan kahve alan ülkeler değişik lezzet ve kalitede kahve istiyor. Biri iri çekirdekli, diğeri küçük çekirdeli kahveyi yeğliyor. Bunun Arjantin'deki mezbahalardan pek farkı yok. Orada da değişik lezzetteki etler büyükbaş küçükbaş, yağlı ve yağsız, diye ayrılıp paketlendikten sonra yurtdışına gönderiliyor. Ülkenin iç bölgelerinden gelen yüz binlerce ton kahve çekirdeği deniz kıyısındaki bu dev fırında çuvallarından boşaltılıyor, büyük eleklerden geçiriliyor, küçük çekirdekler büyüklerinden ayrılıyor, işçi kadınların kahverengi elleri işe yaramayanları, kırıkları bir kenara topluyor. Bu işlemlerin sonunda değişik kalitedeki kahve çekirdekleri tekrar çuvallara dolduruluyor. Her biri elli kiloluk çuvalların üzerinde kalite simgesi belirtilmiş. Daha sonra başka bir makine, çuvalların ağzını dikiyor. Otomatik olarak gerçekleştirilen bu işlemlerin ardından kahve, onu dünyanın dört bir köşesine götürmek üzere bekleyen gemilere yükleniyor.

Kahvenin depolardan gemilere yaptığı son yolculuk da oldukça ilginç. Eski çağlarda olduğu gibi çuvallar vücutları güneş yanığı insanların sırtlarında gemi ambarlarına taşınmıyor. Birçok limanda görmeye alıştığımız dev vinçler limanda bekleyen çuval yığınlarını kaptığı gibi gemiye indirmiyor. Santos Limanı'nda depodan çıkan ve çelikten bir köprünün üzerinde kayar gibi ilerleyen raylarla kıyıda duran gemiye götürülüyor ve kat kat ambarlara yerleştiriliyor. Her şey insan eli değmeden sessizce olup bitiyor. Seyretmesi güzel.

Dar bir patikada peş peşe giden koyunlar örneği beyaz kahve çuvalları uslu uslu geminin ambarına giriyorlar. Sadece bir geminin yüklenmesi saatler alıyor. Haftalarca sürecek yolculuğa çıkmaya hazırlanan geminin karnı kaç ton alıyor, bu pek bilinmiyor. Her gemi binlerce çuval yüklüyor, günde sayısız "kahve gemisi" Santos Limanı'nı peş peşe terk ediyor. Bunları gören, acaba dünyada kaç milyon insan her saat ne kadar kahve içiyor, diye düşünmeden edemiyor.

Aç geminin sonunda karnı doyuyor, midesinde artık yeterince kahve var. Bir düdük sesi. Hareket eden upuzun halı duruyor, en son çuvallar ambara yuvarlanıyor. Kaptan peş peşe birkaç düdük çalıyor, ardından motorların gürültüsü. Ve gemi ağır ağır "kahve sahilleri"nden ayrılıyor. Evler uzaklaşıyor, palmiyeler küçülüyor. Her şey güneşin altında ışıl ışıl, tropik dünyanın yemyeşil doğası gittikçe ötelerde kalıyor, tepeler bulanıyor, seçilmez oluyor. Kral Kahve'nin ülkesi gidenlere son selamlarını yolluyor. Her şey bitti, sona erdi, sadece anılarda kaldı! Evine dönen bir gün oturup zevkle kahvesini yudumlarken, kokusunu içine çekerken yaşadıklarını anımsayacak, insanın içini yakan, duygularını canlandıran tropik güneşi, alev gibi titreşen, her şeye yaşam veren ışığı gözünün önüne getirecek, içinde yaşadığı sürece duygularını coşturmuş, bırakıp gittiğinde ise ona kendini özleten, özgür, güçlü ve hiç tükenmeyen doğanın her ağacını, her körfezini düşleyecek.

yok olmuş altın kentlerde

Vila Rica ve Vila Real 18. yüzyılda Brezilya'nın en zengin ve ünlü iki kentiydi. Bugün her ikisini de hiçbir haritada bulmak mümkün değil. Bir zamanlar bu kentlerde yaşamış olan yaklaşık yüz bin insan dağılmış, dört bir yana saçılmış. O süreçte New York, Rio de Janeiro ve Buenos Aires önemsiz, kasabayı andıran yerleşimlermiş. Günümüz insanları iki yüzyıl öncesinin bu kentlerini çoktan unutmuş. Vila Rica şimdi Ouro Preto adında, tozlu yollarında arabaların zor ilerlediği bir kasaba. Vila Real'in de yerinde şimdi Minas Gerais eyaletinin modern başkenti Belo Horizonte'nin gölgesine sığınmış zavallı bir köy var. Görkemi ve önemi sadece bir yüzyıl sürmüştü.

Küçük Rio das Velhas Irmağı'nın yatağında ve çevresindeki dağın amaçlarında bulunan altının getirdiği zenginliğin ateşi o yıllarda bütün dünyayı sarmıştı. 17. yüzyılın sonunda değerli yeraltı madenleri keşfetmek ve köle ticareti yapmak amacıyla Sâo Paulo'dan yola çıkan ve bütün ülkeye dağılan gözü pek serüvenciler günlerce haftalarca yol geçmeyen arazilerde yürürler, geçitleri ve darboğazları aşarlar. Yol boyunca karşılarına ne bir ev, ne de bir insan çıkar. Onlar yine de bir gün olsun geri dönmeği düşünmezler. Geçtikleri yerlerde toprağın parıldaması, kayalıkların ışıldaması dikkatlerini çeker. Kayalıkların çatlak yerlerinde altına elle

dokunurlar. Topraklarda gizemli güçler vardır. Sonunda küçük Rio das Velhas Irmağı'na ulaşırlar. Ouro Peto'dan yola çıkıp kıvrıla kıvrıla Mariana'ya uzanan ırmak her geçtiği yerde dağlardan kayaları koparır, toprakları önüne katar. Suları, altınla karışık kumları sürükler götürür. Altın, saf altın, çok altın vardır Rio das Vargas'ın yatağında. Kumla doldurulan tahta eleklerin içinde birkaç kez salladıktan sonra inanılmaz değerde altın tanecikleri kalır. 18. yüzyılda dünyada Brezilya'nın bu dağlık yöresinden başka hiçbir yerde böylesine zengin altın cevherine rastlanmaz. Yöreye ilk adım atan serüvencilerden biri bulduğu altınları iki ay ötedeki – günümüzde trenle on altı saat– Rio de Janeiro'ya götürür. Bir başkası altınlarını Bahia'da satar. Balta girmemiş ormanlarda altın bulunduğu haberinin hızla bütün ülkeye yayılmasıyla yöre serüvencilerin hücumuna uğrar. O günlerin "altına hücum"unu 19. yüzyılda Kaliforniya'da altın damarlarının bulunmasının ardından yaşananlara benzetebiliriz.

Şekerkamışı ekicileri çiftliklerini, askerler siperlerini, rahipler kiliselerini, denizciler gemilerini terk eder. İnsanlar küçük yelkenlilerle, katırlar ve atlar üzerinde, yaya yollara düşer. Varlıklılar önlerine kattıkları Afrikalı köleleri kamçılayarak bir an önce Rio das Velhas vadisine varmak istemektedir. Altın bulunduğu haberini alan Portekizli serüvenciler kısa süre sonra zengin topraklara ayak basar. Aradan çok geçmeden binlere insanın bir arada yaşadığı topraklarda açlık baş gösterir. Devlet otoritesi olmadığı için de düzensizlik ortak yaşamı tehlikeye sokar. 19. yüzyılda Kaliforniya'daki "altına hücum"u eserlerine konu etmiş olan bir Bret Harte gibi Rio das Velhas vadisinde o yıllarda yaşanan kargaşayı anlatacak Brezilyalı bir tanık yazar ne yazık ki yoktur. Altını ilk bulmuş olan yerli halkla sonra dışardan gelen yabancılar arasında amansız bir mücadele yaşanır. Altının olduğu yerde kaba güç, cinayet, soygun ve hırsızlık eksik

olmaz. İki grup aralarında bir türlü anlaşamadığı gibi olaylar da sürekli artar. Rio das Velhas'da yaşayan papaz Antonil 1708'de Rio'daki üstlerine yolladığı mektupta: "Tanrı'nın sırf Brezilya'yı cezalandırmak için burada insanlara altın bulundurmuş olması düşünülemez" diye yazar.

Her yere uzak bu ıssız topraklarda on yıldan fazla kaos yaşanmasının ardından Portekiz hükümeti, Rio das Velhas'daki yaşama bir düzen getirmeye karar verir. Tabii resmî makamlar o güne kadar altın avcılarının ceplerine giren kazançtan veya yurtdışına kaçırılan altından pay almak da istemektedir. Kısa süre sonra Rio'nun bir zamanlar atamış olduğu yerel yöneticinin yerine Portekiz'in yolladığı valinin sözü geçmeye başlar. Valiyle beraber Rio das Velhas'a gelen süvarilerin görevi Portekiz sarayının otoritesini korumaktır. İlk çabaları sürekli kontrollerle tek altın tozunun kaçak yollarla yöreyi terk etmesini engellemek olur. 1719 yılından sonra herkes bulduğu altını eritme istasyonuna getirmek zorunda kalır. Sorumlular, getirilen altından beşte birine devlet adına el koyar. Ancak altın arayıcıları bu gibi denetimlere karşı çıkar. Portekiz sarayının Brezilya'nın el değmemiş topraklarındaki altın madenlerini denetlemek istemesi hiç işlerine gelmez. Günün birinde Vila Rica'da yaşayan iki bine yakın beyaz ve melez, Filipe dos Santos'un elebaşılığında bir araya gelir ve Portekizli valiyi tehdit ederler. Böyle bir ayaklanmayı beklememiş olan vali, ilk aşamada Filipe dos Santos ve adamlarının isteklerini kabullenir. Ancak hemen ardından gizlice yöredeki askerlerin sayısını arttırır ve bir gece yarısı ayaklanmacıların evlerine baskın düzenler. Elebaşıları öldürülür, evler çabucak yerle bir edilir veya yakılır. O günden sonra getirilen çok acımasız yeni yasalarla Minas Gerais eyaletinde düzen sağlanır. Bütün yaşamları altın aramakla, temizleyip yıkamakla, taşımakla geçen, toprak evlerde veya perişan çadırlarda yaşayan köleler ve işçilerden

oluşan yerleşim zamanla bir kente dönüşmeye başlar. Eyalet vali konağının, altın yıkama istasyonunun ve birkaç resmî daireyle cezaevinin çevresinde yapılan taştan evlerin sayısı hızla artar, dar sokaklar merkez alanda bileşir. Kısa süre sonra da yeni oluşan kente kiliseler inşa edilir. Dönemine göre elli ile yüz bin kölenin aralıksız çalışmasıyla ırmaktan, dağ ve tepelerden elde edilen, yerinde değerlendirilen altın kısa sürede yöreye tuhaf bir lüks yaşam getirir. Yüksek dağların arasında, insan eli değmemiş bir doğada oluşan kentlerde lüks gülünçtür.

18. yüzyılın başında Vila Rica'da, Vila Real'de ve Vila Albuquerque'deki altın madenlerinin verimi tüm Amerika, Meksika ve Peru'dakilerden daha fazladır. Ancak insanlar altından elde ettikleri kazancı yaşadıkları ıssız yörede nereye harcayacaklarını pek bilmemektedir. Bu nedenle iş bilen tüccarların uzaklardan bu dağlık yörelere getirdiği ve kat kat kazançla sattığı gösterişli her şeyi satın alırlar. Kısa süre önceye kadar üzerlerinden yırtık pırtık giysileri çıkarmayan serüvenciler artık kaftanı andıran, renkli kadife giysiler, ipek çoraplarla gurur dolu dolaşmaya başlar. Pek bir özelliği olmayan ve Bahia'da birkaç gümüş sikkeye satılan tabancalara fiyatının yirmi katını altın sikkeyle öderler. Güzel bir melez kadın, Fransız kralının sarayındaki en güzel metresten kat kat daha pahalıdır. Değerli madenin bu yörede kolay çıkarılması ve çok kazanç getirmesi kentleşmeye başlayan küçük yerleşimlerdeki anlamsız, tuhaf bir yaşamın oluşmasının nedenidir. Basit işçilerin sabahlara kadar zar atıp kumar oynarak yitirdikleri paralarla Avrupa'da Raphael ve Rubens'in değerli tablolarını satın almak, görkemli villalar inşa etmek mümkündür. Bu arada kenara çekilmiş bir zamanların işçileri, altını kölelerine çıkartır. Bahia'daki köle pazarı satacak işçi, köle tacirleri de onları nakledecek gemiler bulmakta zorlanır. Vila Rica'da hızla gelişip büyür, ovada yer bulama-

yan işçiler evlerini yamaçlara inşa ederler. Buralar kısa sürede karıncaların termit tepelerini andırır. Köle sahipleriyle altın avcılarının villaları ise gittikçe güzelleşir. Ne kadar zengin olduğunu çevresine göstermek isteyen iki katlı villa inşa eder, salon ve odalarını kocaman mobilyalarla döşer, duvarlarına tablolar asar. Kıyı kentlerinden getirtilen ünlü mimarlara çok para karşılığı kiliseler ve konaklar yaptırılır, alanlardaki çeşmeler heykellerle süslenir. Vila Rica, tüm Amerika kıtasının en güzel ve en kalabalık kenti olmak üzeredir.

Fakat beklenmedik anda yaşanmış olan mucize yine bir anda geçer gider. Bir alüvyon altın yatağı olan Rio das Velhas Irmağı'ndaki değerli maden elli yıl sonra geldiği gibi yine kaybolur. Doğanın, çevredeki kayalıklardan yüzlerce, belki de binlerce yılda ırmağa taşımış ve yatağındaki kumla karıştırmış olduğu altını yerin altından çıkarmak altın avcıları için güç bir iştir. Ellerinde gerekli makineler olmadığı gibi bu zor işin altından kalkacak sabırları da yoktur. Kayaların içine galeriler açmayı denerler. Fakat bu iş zordur, yine vazgeçerler. Bir zamanların göçebeleri geldikleri gibi yöreyi terk ederler, başka topraklara yayılırlar. Zenci köleler dağlardan ayrılır, şekerkamışı tarlalarında çalışmaya giderler. Serüvencilerin çoğu bereketli ovalara inip çiftçiliğe başlar. On, en fazla yirmi yıl sonra "altın kentler" boşalır. Yıllar boyu üzerinde binlerce kölenin yaşadığı toprak kulübeler rüzgârlarla, yağmurlarla yine toprağa karışır. Kentin boşalan evleri de zamanla çöker gider. Aradan geçen iki yüzyılda oralara kimse gidip yerleşmez. Ulaşımı zorlaşır, yöre unutulup gider.

Yüzyılımızın başında insanların yerleşmeye başladığı Minas Gerais eyaletinin başkentine günümüzde ulaşmak kolay. Rio de Janeiro'dan kalkan uçaklar bir buçuk saat sonra bu yüksek ova kentine iniyor. Geçmişte ise oralara gitmek isteyen serüvencilerin en az iki aylık bir yolculuğu göze almaları gerekiyordu. Şimdi Rio'dan başlayan tren yolculuğu

on altı saat sürüyor. Eyalet başkenti Belo Horizonte yavaş yavaş kendiliğinden büyümüş bir kent değil. Burada caddeler, evler, villalar ve diğer yapılar üzerinde uzun uzun düşünüldükten sonra ve geleceğe dönük bir plana uygun inşa edilmiş. Daha ilk günden örnek kent olarak planlanmış Belo Horizonte günümüzde de iyi yönetimi ve temizliği ile dikkati çekiyor. Brezilya'nın birçok kentinde karşıtlar çeşitliliğini, renkler çoğunluluğunu ve günlük yaşamın değişik kültürler kargaşasını yaşayan, bundan da hoşlanan kişi kuzeyin yeni ve modern kentinde kusursuz ve çok uyumlu bir bütünle karşılaşınca şaşırmadan edemiyor. Kuruluşundaki kesin çizgiye bağlı kalınarak her şey düşünüldüğü gibi gerçekleştirildiği için oldukça güzel bir kent ortaya çıkmış. 1897'de bomboş bir arazi olan yörede bugün 150 bin nüfuslu bir kent var. Gerek konumu, gerek iklimi, gerekse iyi planlanmış olması Belo Horizonte'nin uyumlu gelişip büyümesinin nedeni. Fosfat, aluminyum, çinko ve değişik cevher yataklarına sahip zengin eyalette bütün kaynaklardan yararlanıldığında Minas Gerais'te dev ülkenin en güçlü endüstrisinin gelişeceğine kesin gözle bakmak gerekir. İleride daha da büyümesi beklenen Belo Horizonte, Rio de Janeiro'yla Sâo Paulo'dan sonra ülkenin üçüncü büyük kenti olabilir.

Belo Horizonte'den eski başkent Ouro Preto'ya yapılacak bir yolculuk, gelecekten geçmişe dönmek, dünden yarına gitmek demektir. Güzel asfalt yollardan geçerek kent dışına çıkıldığında düne dönüyorsunuz. Sıcakta tozdan göz gözü görmeyen, yağmurda ise balçıklaşan toprak yolda ilerlerken düne gittiğinizi hemen anlıyorsunuz. Eski yüzyıllarda olduğu gibi bugün de Belo Horizonte'ye ulaşmak biraz yorucu. Kentin kurulu olduğu sonsuz yüksek ovaya çıkınca uzaklardaki sarp dağların ötesine çabuk varacağınızı sanıyorsunuz. Ancak yol sayısız kıvrımlarla, iniş çıkışlarla bitmek bilmiyor. Kimi yerde bin, hatta bin dört yüz metreye tırmanıyor, do-

ruklara ulaşıyor. Oralardan inanılmaz bir manzara ayaklarınızın altında. Kendinizi bir an için İsviçre'de sanıyorsunuz. Tepeler, yamaçlar donmuş dev dalgalar gibi peş peşe sonsuza uzanıyor. Başka bir yerde sizi kayalar ve ormanlardan oluşmuş yeşil dev okyanus bekliyor. Dorukları yalayan güçlü, kokular dolu rüzgârı içinize çekiyorsunuz. Issız topraklarda saatlarce süren yolculuğunuzda tek araba karşınıza çıkmıyor, ne bir kulübe, ne ekili tarlalar görüyorsunuz. Çan sesi yok, cıvıldayan kuşlar da. Sanki burada dünyanın başlangıcını getiren büyük patlama az önce gerçekleşmiş, canlılar henüz oluşmamış, insanoğlu nedir bilinmiyor. Yine de doğası olağanüstü, kimsenin yaşamadığı bu yörede insanı kendine çeken bir gizem var. Hissediyorsunuz burada topraklar, taşlar ve akarsular sizden bir şeyler saklıyor. Dağların sivrilikleri sanki ışıldıyor. Oralarda değişik madenler, cevherler olacak. Daha önce yöre üzerine kitaplar okumamış, kendinizi bilgilendirmemiş de olsanız kayalıkların içindeki, toprakların altındaki çok değerli değişik taşların çıkarılmayı beklediğini hemen anlıyorsunuz. Aracınızın üzerinde ilerlediği tozlu yolun koyu kırmızı toprağı da maden içeriyor. Yolculuğun sonunda aracınız Peygamber İlyas'ın "ateş arabası" gibi morumsu ışıldıyor. Az sonra ağır ağır akan Rio das Velha Nehri'nin suları ve kumlarında da aynı ışıltı var. Bu doğanın yeraltı dünyası çok değerli kuvarsları gizliyor. Sabırsız insanların onu keşfedip yerin üstüne çıkarması yıllar alabilir. Bu topraklara şu sıralar ne bir kazma vuruluyor, ne de makine kepçeleri her yeri altüst edip, barış dolu doğaya huzursuzluk getiriyor. Yol, doğanın dev dişleri arasından geçiyor, inip çıkıyor, kıvrıla kıvrıla uzanıp gidiyor. Tek ev karşınıza çıkmıyor. Düşünüyorsunuz, galiba bu doğada hiç insan yaşamamış.

Az sonra keskin bir dönemecin ardında gördüklerinizle şaşırıp kalıyorsunuz. Çifte şimşek gözlerinizi kamaştırıyor.

Güzel bir kilisenin iki kulesi karşınızda yükseliyor. Kendinizi insanoğlunun hiç ayak basmamış olduğu bir dünyada tek başınıza sanırken şimdi gördüklerinizle anlatılmaz bir şaşkınlık yaşıyorsunuz. Az ötedeki tepenin üzerinde bir kilise daha var. İnce ve zarif. Başka kiliseler de dikkatinizi çekiyor. Bir zamanlar tam on iki kilisenin koruyucu kolları arasında gelişmiş olan güçlü kent Vila Rica şimdi bir uykuda. Yeni adı Ouro Preto. Kente ilk kez gelen biri, masmavi gökyüzüne özgür ve gururlu yükselen bu kiliselere bir süre şaşkın şaşkın bakıyor. Kiliselerin ayaklarının altındaki diğer yapılar, dev bir masal kuşunun pençelerinde bir zamanlar buraya getirip bırakmış ve sonra da yorgunluktan unutmuş olduğu büyük parça yemden artakalmış gibi duruyor. Yörede yaşamış olan insanlar sanki Vila Rica'nın kanını son damlasına kadar emmişler. Rio de Janeiro'da veya Sâo Paulo'da her saat başı yeni bir ev yapılırken, tropik yöreler güçlenip gelişirken bu kent değişme yaşayacağına gerilemiş, sönmüş. Bir zamanlar yüz bin insana sözünü geçiren eyalet valisinin sarayının durduğu büyük alanı üç dört kişi geçiyor ve dar sokaklarda gözden kayboluyor. Sırtlarına odun yüklenmiş, peş peşe bağlanmış eşekler insana sömürgeciler dönemini anımsatıyor. Ayakkabı ustası birkaç yüzyıl önceki köle ataları gibi elinde aynı aletler, deriler ve tutkallar loş dükkânında çalışıp duruyor. Evler yorgun, yıkılmamak için birbirlerine omuz vermişler. Renkleri solup gitmiş, çok yaşlı bir insanın yüzü gibi sıvaları dökülmüş... Bu kentin ve Mariana'nın taşlı, çukurlu yollarında günümüz insanlarının büyükbabaları ve ataları, üzerlerinde aynı giysiler yürümüş. Hava kararmaya başlarken sokaklardan geçenlerin gölgeleri onların ruhları. Kiliselerin çanları çalarken şaşırmamak elde değil. Zamanın durmuş olduğu bu yörede saatleri saymaya ne gerek var? Yüz yıl, iki yüz yıl burada belki bir gün.

Sokakların birinde yan yana barakamsı evler. Çoğu yıkılmış, duvarlarında, tahtalarında yanık izleri. Sanki bir hafta veya bir ay önce yangına kurban olmuşlar... Kimse yıkıntılarıyla ilgilenmiyor. Kaldıracak zamanları mı yok? Hayır, bunlar doğru değil. Bu sokaktaki yıkık evleri 1720 yılının temmuzunda vali Conde de Assumar yaktırtmış. Tam 220 yıldır ne yıkıntıları toplayıp kaldırmışlar, ne de yerlerine başkalarını inşa etmişler. Ouro Preto'da, Mariana'da, Sabará'da, Congonhas de Campo'da ve Sâo Joâo d'El-Rei'de eskiye dokunmamışlar, eşsiz çekiciliği öyle bırakmışlar. Burada onlar olağanüstü doğanın ortasında, bir müzenin vitrinlerindeki değerli eşyalar örneği seyrediliyor. Böylesine el dokunulmamış, tarihin bozamadığı kalıntılara Amerika kıtasında rastlamak olanakdışı. Avrupa'da Toledo'yla, Venedik'le, Salzburg'la veya Brezilya'daki İgues-Mortes'le kıyaslanabilir. Burada tarih, çok ilginç bir kültürün ulusal tarihi canlıymış gibi yaşanıyor. Bir zamanlar hiç yolu olmayan, en yakın kentlere limanlara aylarca uzak bir yöre, altının peşinden giden, bir an önce zengin olmak isteyen hırslı ve aç serüvencilerin saldırısına uğramıştı. Ancak burada kısa sürede sanat değeri üstün büyük ve küçük kiliselerin yaratılmış olması ilginçtir. Yöredeki beş kentte hayranlıkla izlenen bir grup sanatçının elinden çıkmış olan bu yapılar sömürgecilerin kıtada bırakmış olduğu çok değişik yapılardır, yöreye ulaşım pek kolay olmasa da gidip görmeğe değer.

Ouro Preto'nun, Mariana'nın, Sabará'nın ve Congonhas de Campo'nun yamaç ve tepelerinden birbirlerini selamlayan, çok uyumlu inşa edilmiş, içleri aydınlık bu kiliseler Brezilya mimarisinin tipik örnekleri değil. Bu kilise yapısına "Cizvit baroku" diyorlar. Yapı planlarının Portekiz'den geldiği tahmin ediliyor. Rio de Janeiro'daki Sâo Bento ve Sâo Francisco Kiliselerinin iç donanımları buradakilerden belki daha zengin, Bahia'dakiler yapı olarak belki daha eski. Ancak gerek

stilleri, gerekse ıssız topraklara mükemmel uyum sağlamaları nedeniyle Menas Gerais yöresinin kiliseleri unutulmaz, görülmeye değer. O yüzyıllarda medeniyetten çok uzak bir yörede başarılı kilise mimarlığının kanıtı böylesine büyük yapıtları nasıl gerçekleştirebildiklerini günümüzde bile anlamak pek kolay değil. Altın arayıcılarının, serüvencilerin, köle tacirlerinin akın akın geldiği o yıllarda mimarların, yörede sanattan anlayan, kiliselerin zengin iç donanımını başaracak usta ve işçileri nasıl bulmuş olduğu da kolay anlaşılmayacak bir sır. Bir "altın kenti"nden diğerine giden, orada yaşayanlara, dinin altından daha değerli olduğunu kanıtlamak istermiş gibi böyle değerli kiliseler, başarılı anıtlar inşa eden insanlar sanatı nerede öğrenmişlerdi, nereden gelmişlerdi? Belki bu soruya hiçbir zaman yanıt bulunamayacak, o yüzyılda yaşananlar sürekli bir sır kalacak. Dönemin mimarları arasında tek göze çarpan, günümüze kadar akıllarda kalmış olan Antonia Francisco Lisboa. Ona kısaca *Aleijadinho* da, "Kötürüm" de diyorlar.

Bu Aleijadinho üne kavuşmuş ilk Brezilyalı mimar kabul ediliyor. O gerçekten bir Brezilyalı, çünkü babası Portekiz asıllı bir marangoz, annesi de Afrikalı bir köle. 1730 yılında Ouro Preto'da dünyaya gelmiş. Doğduğu kent o yıllarda karmakarışık bir yerleşim. Hırs dolu insanlar akın akın Ouro Preto'ya geliyor. Küçük kentte ne doğru dürüst evler var, ne resmî binalar, ne de kiliseler. *Aleijadinho* öğretmensiz, ustasız yetişiyor. Onu eğitecek kimsesi yok. Çevresindekiler bu melez çocuğu çok çirkin buluyorlar, onu şeytana benzetiyorlar. Kalın zenci dudaklı, kepçe kulaklı, gözleri hep öfkeli bakan dişsiz ağzı çarpık bu bodur adamla sokakta aniden karşılaşan insanların ondan ürktüğünü tarihçiler yazıyor.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kırk altı yaşında kapıldığı tuhaf bir hastalık sonucu ayak ve el parmaklarını yitirir, kötürüm kalır. Fakat o yazgısına karşı çıkar, çalışmalarını

sürdürür. Yanında çalışan iki köle *Lazarus*'u her sabah bir tahtırevana bindirip atölyesine veya inşa ettiği kiliseye taşırlar, çalışabilmesi için parmaksız ellerine fırçayla keskiyi bağlarlar. Akşam olup hava kararınca da tekrar tahtırevanla evine götürürler. Çevresindeki insanların ondan çekindiğini, korktuğunu bilen *Aleijadinho* kimseyi görmek, kimsenin de onu görmesini istemez. Karayazgısının çekilmezliğinin bilincinde olan bu insan seksen dört yaşında ölene kadar kendini mesleğine verir.

Belki de bu sarsıcı, trajik sanatçı yaşamı ondan gerçek bir dâhinin çıkmasına engel olmuş, kötü yazgısı *Aleijadinho*'ya tüm yeteneklerini ortaya sermesine, bu kötürüm melezin günün birinde dünyanın en ünlü heykeltraşları arasına girmesine olanak tanımamıştır. Fakat medeniyete çok uzak bir dağ köyünde dünyaya gelen, öğretmensiz, ustasız, yakın arkadaşsız, bilgisiz zor koşullar arasında büyüyen bu çocuk engellerle dolu yaşamına karşın kendini iyi yetiştirmesini başarmıştır. Issız adada yaşam savaşımı veren bir Robinson gibi kültürün adım atmadığı altın avcılarının köyünde Lisboa ne bir Yunan heykeli, ne Donatello'nun, ne de çağdaşlarının yapıtlarını görmüştür. Elini bir mermere dokundurmamıştır, bir maden dökümcüsünün yanında da çalışmamıştır. Ona heykelciliğin ve el sanatlarının ana kurallarını, nesilden nesile geçen sırlarını öğretecek bir yakını da olmamıştır. Hırslı bu genç insan onu yüreklendirecek, ona destek verecek kimseyi bulamamıştır. Başka yörelerde yaşıtları destekçileri sayesinde yükselirken, Lisboa ıssız dünyasının insan ruhunu yıkan yanlızlığında verdiği savaşımla her şeyi tek başına keşfetmek ve çalışarak yaratmak zorunda kalmıştır. Çevresindeki insanlara olan nefreti, kendi görünümüne olan iğrenci onu gittikçe daha çok çalışmaya itmiş, eziyet dolu yolunda yavaş da olsa hep ilerlemiştir. Zevkli ve usta işi, süslü heykellerinde Barok sanatının büyük etkisi görülür. Lisboa

sanatının doruğuna yetmiş yaşından sonra ulaşır. Congonhas Kilisesi'nin çevresinde, merdivenlerin iki yanında duran, dayanıklı sabuntaşından yapmış olduğu büyük on iki heykel, küçük bazı hatalarına karşın güç doludur. Çevrelerine çok uygun yerleştirilmiş bu heykellerin Rio de Janeiro'daki alçı kopyaları cansız olmalarına karşın Congonhas'takiler sanki yaşam dolu, nefes alıyorlar. Heykeller sanki hareket ediyor. Onlarda insan ruhunun coşkusu görülüyor. Eziyet ve sıkıntılar dolu bir yaşam Congonhas'ta duran sanat eserlerinde özgürlüğüne kavuşuyor.

Yöredeki bütün kiliseleri yaratan –çoğu tanınmayan–sanatçıların çok zor koşullar altında çalışmış olduğu bilinir. Yapıtlarına güç verecek kesme taşlar yoktu. Yörede mermer çıkmıyordu. Çalışmalarını kolaylaştıracak aletlere de hepsi sahip değildi. Onların sahip olduğu tek şey –gerektiğinden fazla– altındı. Bu nedenle yöredeki kiliselerin içinde merdiven parmaklıkları, kapı ve pencere kenarları, mihrablar, kısacası ağaç işi her şey o değerli madenle kaplı, kilise içleri ışıl ışıl. Buralara gelip yerleşen, baraka evlerde yaşayan, bir yatakla üzerlerindeki giysiden, ceplerindeki hançerden ve ellerindeki kürekten başka hiçbir şeye sahip olmayan ilk insanlar için kısa süre sonra dizginsiz yaşamlarına giren, ona güzellik veren, içleri büyük resimlerle, heykellerle dolu bu bembeyaz ve görkemli kiliseler, gururlandırıcı doğaüstü yapılardı. Bir süre sonra beyazlardan geri kalmak istemeyen Afrikalı zenci köleler de ceplerindeki az birikimlerini bir araya getirip benzeri görkemli bir yapıyı gerçekleştirmeye karar verirler. Ouro Preto'nun başka bir köşesinden inşa edilen Santa Ifigenia Kilisesi'ni bağışlayan Chico Rei olur. Bir zamanlar Afrika'da kabile reisi olan, ancak Brezilya'ya köle olarak getirilen Chico Rei çalışkanlığı ve günün birinde şansının yaver gitmesiyle altın damarlarına rastlamış ve o günden sonra da kentin varlıklıları arasındaki yerini almış-

tır. İlk kazancıyla kabilesinin bütün insanlarını köle tacirlerinin elinden kurtarmıştır.

Kiliselerden oluşmuş ışıltılı çelenekler günümüzde çoktan unutulmuş kentleri sarıyor. İnsan gözlerini onlardan çekemiyor. Irmak sularının onlarca yıl beraberinde sürükleyip getirdiği, kara dağların hibe ettiği "hazine" kilise yapılarında değerlendirilmiş, güzelliği burada kalıcı yapmıştır. Yerleşim merkezleri kaybolmuş, oralarda bir süre yaşamış insanlar çoktan gitmiş, ovalar ve dağlar yine ıssızlaşmış, fakat o yüce çağın bekçileri, tanıkları kiliseler kalmıştır. Brezilya'nın Toledo'su Ouro Preto'da, palmiyelerle süslü, güzel konumlu Congonhas'da, Orvieto veya Assisi'de kiliseler geçmişe sadık, zamana inat günümüzde hâlâ ayaktalar. Brezilya hükümetinin bu değerli kalıtları "ulusal anıtlar" olarak çağımızda da yaşatmak kararı alması çok doğru olmuş. Bunun yanı sıra Ouro Preto'nun ülke tarihinde önemli bir başka yeri de vardır. 1789 yılında bazı özerkçi gruplar aralarında anlaşarak Minas Gerais eyaletinin Portekiz'den kopma çabalarına (*Inconfidência Mineira*) bu yörede başlamışlardır. Ancak çabaları başarısız olmuş, ayaklanmacıların başı Tirandentes 21 Nisan günü idam edilmiştir. Brezilya, her yıl bu tarihte "vatan kahramanı" özgürlük savaşçısını anmaktadır. Ouro Preto aynı zamanda kilisenin merdivenlerinde duran Antônio Francisco Lisboa'nın *12 Peygamber* heykeli nedeniyle de dindarların uzaklardan geldiği bir ziyaretgâhtır. Bu kentleri görmüş olmak sadece göz ve ruh için olağanüstü bir olay değil. Varlığı ve çok yanlı büyüsüyle bizleri kendine köle gibi bağlayan bu sarı maden insan ayağı basmamış ıssız yörelere kentler kurdurtmuş, vahşi yağmacılarda sanat özlemini yaratmış, onların kötü yanlarından öteye iyi yanları olduğunu da göstermiştir. Ancak değerli olduğu kadar acımasız da olan bu maden insanlarda en kötü duyguları uyandırmakta, esrarengiz, önlenemeyen bir çılgınlığa neden olup insanlığın kafasını da karıştırmakta...

Doğaya kanatlarını açmış kuşlar gibi üzerlerinde kiliselerin durduğu, insanı hem hüzünlendiren, hem duygulandıran tepelere, insanlara altının aldatıcı parıltılarını bir serap gibi sunmuş olan bu ilginç dünyaya son bir kez bakıp ona veda ediyoruz. Ancak geçmiş yüzyıllarda insanları buralara akın akın çekmiş olan gizemli bu madenin ışıltısını görmeden, ona elimizle dokunmadan dağlardan, yaylalardan, ovalardan ayrılmak da istemiyoruz. Rio das Velhas'ın kıyılarından geçerken arada sırada ellerinde elekler sulara girmiş insanlar görüyoruz. Onlar da kendilerinden iki yüzyıl öncekiler gibi ırmağın kumunda altın ümit ediyor. Bu yörede yaşayan insanların sularda altın aramasına, duygulandırıcı bir yanı olan bu zor işi hâlâ yapmalarına artık kimse karışmıyor. Bu zavallı altın arayıcılardan birinin yanına inmeyi, çalışırken ona eşlik etmeyi ne kadar isterdim. Ancak burada zaman yitirmemize izin yok. Yörenin zavalı insanları günlerce, belki de haftalarca, ellerinde elekler, hiç ümitlerini yitirmeden sularda altın tanecikleri arayıp duruyorlar. Günün birinde eleğindeki kumlarda bir veya iki altın taneciği bulması için çok şanslı olması gerekiyor. Bulduğu iki sarı tanecikle belki iki gün çalışmadan yaşıyor, karnını doyuruyor. Sonra ırmak sularının getirdiği kumlardaki aramasını yine sürdürüyor, günlerce haftalarca eleğini sallayıp duruyor. Amazon bölgesindeki elmas arayıcıları şansları iyi gidip de bir şey bulduklarında, bununla belki bir ve iki yıl yaşarken, çabalarının karşılığını alamayan altın arayıcıları çalışanların en fakirleri, en zavallıları. Günümüzde Brezilya'da altın arama çalışmaları Morro Velho ve Espirito Santo'daki madenlerde artık İngiliz mühendislerin yönetiminde Amerika'dan getirtilen makinelerle modern yöntemlerle yapılıyor. Bir zamanlar yerüstünde bulunan Minas'ın altını şimdi insanlardan kaçmış, yerin altına, kayaların arasına girmiş. Hemen bulunmak, insanlar ona dokunsun istemiyor. Ancak

aradan geçen yıllarda altın avcıları da becerikli olmuş, akıllanmış. Teknik aracılığı ile artık daha kolay "avlanıyor". Madenin içine giriyor, çelikten elleriyle en uzak köşelerine ulaşıyor. Özel asansörlerin derinliklere inmesi bir saati buluyor. Çalışmanın en büyüğü ve zoru orada gerçekleşiyor. Elektrikle çalışan dev matkaplar kayaları parçalıyor, yükledikleri arabaları zavallı boz eşekler raylar üzerinde asansörlere çekiyor. Bu hayvanlar aydınlatılmış yeraltı galerilerinde, gündüz çalışarak, gece uyuyarak tüm yaşamlarını geçiriyor. Yüzyıllar öncesinin köle işçilerinden hiç farkları yok. Onlar da altının esiri! Yılda sadece üç kez, paskalyada, pantkot yortusunda ve noel günlerinde yeryüzüne çıkarılan zavallı hayvanların ışıkla, güneşle nasıl neşelendiklerini, coşkuyla bağırdıklarını, hoplayıp zıpladıklarını, yerlere yatıp yuvarlandıklarını görmek insanı duygulandırıyor. Toprağın derinliklerinden arabalarla yukarı gönderilen kaya parçaları sadece bir yığışım. En keskin gözün bile içinde altın olup olmadığını görmesi mümkün değil. Dev makineler aracılığı ile kayalar, sürekli su da verilerek ufalanıyor. Toz hâline geldikten sonra titreşen geniş kayışlar üzerindeki eleklerden geçiriliyor. Özellikle bu işlem sırasında maden diğer önemsiz maddelerden ayrılıyor. Madeni içeren ince toprak ardından değişik kimyasal işlemler aracılığı ile daha itinayla eleniyor ve sonunda gözle zor görülen toz altın tanecikleri geriye kalıyor. Bütün bu işlemler bittikten sonra saf altın çok sıcak potalarda eritiliyor.

Sayısız akıllı deneyimden oluşan bu çalışmaları uzun uzun dikkatle ve heyecanla izledim. Dev fabrikada yüzlerce, hatta binlerce işçi çalışıyor. Maden ocaklarında, galerilerde, asansörlerde, değişik makinelerin ve potaların başında, vagonların yanında, yükleme yerlerinde... Bürolarda da sayısız mühendisle yönetici. Bir süre sonra inanılmaz gürültüyle insanın kulakları uğuldamaya, sürekli karanlıktan aydınlığa,

aydınlıktan karanlığa geçerek gözleri ağrımaya başlıyor. Bütün bu çalışmaları gören kişi merak ediyor, verilen emeğin karşılığında ne kadar saf altın elde edildiğini de bilmek istiyor. Binlerce insanın ve sayısız makinenin çalıştığı dev tesiste her gün kilolarca külçe altın kazanılmalı. Sonunda o günün elde edilen altını gösteriyorlar. Nefesim tıkanır gibi oluyor. Ben Azteklerin mağaralarındaki külçeleri görmeyi beklerken karşımda bir tuğla büyüklüğünde saf altın külçesi duruyor. Binlerce insanın ve sayısız modern makinenin düzenli çalışması sonucu elde ettikleri sarı maden bu mu? Şu külçe mi tüm yatırımları karşılıyor, ortaklara kâr dağıtıyor? Sarı madenin binlerce yıldır insanları nasıl şeytanca büyülediğini anlamak istiyorum. Yıllar önce Paris'teki Banque de France'ın yeraltı mahzenlerini bana gezdirdiklerinde insanoğlunun nasıl saçmaca bir bağımlılıkla altına esir olduğunu kavramıştım. Fransa'nın zenginliği kabul edilen, milyarlara bedel binlerce altın külçesi soğuk ölü vücutları gibi üstüste mahzenlerde duruyor. Binlerce işçinin Afrika'daki, Amerika'daki, Avustralya'daki ocaklardan yorucu çalışmalarla yerin üstüne çıkarmış olduğu altın yine yerin altına sokuluyor. Burada, dünyanın bir başka köşesinde gözlerimle gördüm, altın denen madeni büyük emeklerle kayalardan koparıp yeryüzüne çıkarmak ve sonunda bir başka ülkede banka mahzenlerinde yine yerin altına sokmak için sayısız mühendisin, onlarca makinenin ve binlerce insanın nasıl emek verdiğini. Geçmişte Vila Rica'nın altın zengini, burnu büyük insanlarını, üzerlerinde en pahalı giysiler dolaştıklarını gözümün önüne getirdim ve gülümsememek için kendimi zor tuttum. O günlerin altın çılgınlığı, belki biraz değişik, günümüzde de sürüyor. Bu soğuk maden bütün gücüyle insanlığı önüne katmış sürüyor, dünyada sonuçları öngörülemeyen olaylara neden oluyor. Yıllar sonra altın

denen o sarı tuğlayı yine öyle karşımda durur görünce neden olduğu bütün bu çelişkiler aklıma geliverdi.

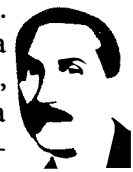
Altının yeryüzüne çıkarıldığı vadileri gezerken kendimi böyle hissettim. Gücünü ve insanlığa yaptığı etkileri daha iyi kavrayabilmek için gelmiştim bu yöreye. Ancak üzerinde binlerce işçi elinin görünmeyen izi, karşımda öyle duran *sarı tuğla* altına umursamazmış gibi dokunurken bütün bu çalışmaların nasıl anlamsız ve çılgınca olduğunu ilk kez kavradım. Benim gözümde o külçe duygusuz ve sert bir parça madenden başka bir şey değildi. Ne titreşimi vardı, ne de elime yayılan, duygularımı canlandıran, bende saygı uyandıran bir sıcaklığı. Her biri üstün sanat eseri kabul edilen, günümüzde de saygıyla karşılarında durduğumuz o görkemli kiliseleri yaratmış, onlarla sanatı ve inancı bir araya getirmeyi başarmış insanoğlunun altına olan çılgınlığını anlayamıyorum...

uçaktan kuzey brezilya

bahia: geleneğe bağlılık

Bu kentle Brezilya, daha doğrusu Güney Amerika doğdu. Bu yörede okyanusu geçen ilk büyük kültür köprüsünün ayakları duruyordu. Günümüzde mayası hâlâ güçlü olan karışımın ilk katkı maddeleri Avrupa'dan, Afrika'dan ve Amerika'dan buraya gelmişti. Bu nedenle Bahia'ya saygı duymak, ona hayranlık beslemek gerekiyor. Bütün Güney Amerika kentleri arasında Bahia bence en ayrıcalıklısı. Biz Avrupalılar için eski Atina'nın, İskenderiye'nin, Kudüs'ün önemi ve anlamı neyse Yenidünya için kiliseleri, katedralleri ve kaleleriyle Bahia da aynı önemi taşıyor. O bir kültür tapınağı. Görkemli geçmişi olan Bahia'nın karşısında insan saygıyla eğiliyor.

Bahia bir kralın dul eşi. Shakespear'in dramalarında görülen muhteşem dul kraliçe. O geçmişle evli. Otoritesini çoktan kendinden gencine devretmiş. Fakat geri çekilmemiş, hâlâ güçlü ve yüce. Dorukta dimdik durmuş gururla aşağılara bakıyor, yüzlerce yıldır ona gelen gemilerin demir atmış olduğu sulara. O günlerin süslerini çıkarmamış üzerinden. Kiliseleri, katedralleri hâlâ ayakta. Yüceliği insanlarında yaşamaya devam ediyor. Ondan genç kentler, Rio de Janeiro, Montevideo, Santiago, Buenos Aires belki günümüzde daha zengin, daha güçlü ve daha modern olabilir. Ancak Bahia'da-

ki tarih, kültür ve insanlarının yaşam şekli hiçbirinde yok. Brezilya'daki tüm kentler arasında geleneklerini yitirmemiş, onlara hep sahip çıkmış tek kent Bahia. Onun taş yapılarında ve sokaklarında insan Brezilya'nın tarihini yaşıyor. Nasıl Portekiz'den Brezilya oluştuğunu kavrıyor.

Bahia geçmişini koruyan, ona sadık kalan bir kent. O tarihî yapılarını yeniliğin işgüzar soygunundan kurtarabildiği gibi dış görünüşünüyle geleneklerini de hiç bozulmadan yüzlerce yıl yaşatmasını başarmıştır. Denizden Bahia'ya yaklaşan onu Kayserlerin Kralların dönemindeki yüzüyle görüyor. Aşağıda basit liman yapıları, son yıllarda yenilenmiş alışveriş sokak ve caddeleri dikkati çekiyor. Yukardaysa kale gibi sağlam duran kent sakin sakin, gurur dolu onu ziyaret edecekleri bekliyor. Bahia halkı derin siperlerin ve yüksek duvarların ardında dört yüzyıl boyunca kentlerini korsanlardan ve diğer saldırganlardan korumuş. O zamanların balçıktan duvarları şimdi taşlardan. Ardında tarihî kent bütün güzelliğiyle yüzyıllar öncesi gibi duruyor. Zamanla kayaların üzerine yapılan kiliseler ve saraylarla oluşan olağanüstü görünüm günümüze dek korunmuş. Güney Amerika'nın ziyaret ettiğim kentleri arasında Bahia'nın gurur dolu, heybetli o görünümüne hiçbir yerde rastlamadım. Bahia, Pedro Álvares Cabral ve Ferdinand Magellan'dan günümüze bir kale gibi okyanusun sonsuz sularına bakıp duruyor.

Sıvaları dökülmeye başlamış evlerin arasından geçen dar sokaklarda yürüyüp yukarı mahallelere çıkarken Bahia'nın bir zamanlar ne kadar varlıklı bir kent olduğunu görüyorsunuz. O günümüzde fakirleşmemiş, gerilememiş. Bahia sadece durmuş. Avrupa'da Venedik, Brügge veya Aix-les-Bains gibi yüzlerce yıldır değişmemiş kentlerin güzelliğini Bahia'da da yaşıyorsunuz. O, yeniçağın peşinden koşmayacak, caddelerini gökdelenlerle doldurmayacak, Rio de Janeiro ve Sâo Paulo'yla rekabet etmeyecek kadar gururlu. Bahia, Minas

Gerais yöresinin altın kentleri gibi de yok olmayacak. Çünkü o çok hareketli, çok canlı. Yüzyıllar boyu hiç değişmeden kalmasını başarmış. Bahia, eski Portekiz Brezilya'sının bir kenti. İnsan, ülkenin geçmişini ve yüzlerce yıllık gelenekleri sadece burada yaşıyor...

Kentte dolaşan hissediyor, sokaklar gelenek dolu. Ülkenin birçok kentinde artık unutulmuş karakteristik şeyler burada henüz yaşıyor, canlı. Bahia'nın kendine özgü giysileri, mutfağı var. Binalar da başka yerde görünmeyen renklere bürünmüş. Afrika'dan gelenlerle sömürgecilerin torunları bir arada yaşıyor. Bu ortak yaşam kentin sokaklarına renk veriyor. Bahia'da gezinen Jean-Baptiste Debret'in *Brésil pittoresque* kitabının sayfalarını karıştırdığını sanıyor. Her şey öylesine canlı ki. Brezilya'nın büyük kentlerinde artık göremeyeceğiniz sahnelerle burada karşılaşıyorsunuz. Caddelerde otomobiller pat pat sesler çıkararak yavaş yavaş gidip geliyor. Ancak eski mahallerinin taş sokaklarında katırlar iki yanlarına takılı sepetlerde sebzeler, meyveler ve odun taşıyorlar. Modern kentlerde otomobil kiralanırken Bahia'da isteyen yük taşımak veya bir yerden bir yere gidip gelmek için birkaç saatliğine eşek de tutabiliyor. Bahia Limanı'nda yük boşaltılırken modern kentlerdeki gibi vinçler kullanılmıyor, bu işe Roma'da veya Fenike'de yaptıkları gibi hamallar koşuluyor. Seyyar satıcılar o gün satmak istedikleri malları omuzlarına attıkları uzun sopaların iki ucundan sallandırıp sokak sokak dolaşıyorlar. Gece pazarlarında mumlar ve gaz fenerlerinin ışığında toprağa oturmuş insanlar portakallar, kabaklar, muzlar ve hindistancevizleri satıyor. Rıhtıma yanaşmış dev ve güçlü okyanus gemileri arasında, açıktaki adalara yolcu götürüp getiren zarif yelkenliler ağır ağır sallanıp duruyor. Hatta aralarında birkaç yelkenli sal da dikkati çekiyor. Ne kadar ilginç! Yapımı çok basit. Yan yana getirilmiş birkaç kalas, ortasında küçük bir oturak, direğinde yelken. Bu basit

taşıma aracıyla günümüzde korkusuz insanlar –inanması güç– denize açılıyorlar. Anlattıklarına göre bir Amerikan gemisi açık denizde karşısına çıkan saldakileri, kazaya uğramış insanlar sanıp kurtarmak amacıyla hemen dönüp yanlarına gitmiş. Bahia'da yaşam hareketli, rengârenk, insanlar dünle bugünü bir arada yaşıyor. Kentte fakülteleriyle ünlü bir üniversite var, ülkenin en eski öğretim kuruluşu... Bahia'nın büyük kütüphanesi tarihî, sarayları da. Kent güzel otelleri ve modern spor kulüplerini de barındırıyor. Birkaç cadde ötede ise insan kendini bir Portekiz kasabasında sanıyor. Küçük, alçak evler, her yer insan ve yaşam dolu, sayısız esnaf, yüzlerce *mocambos*, yerlilerin gecekonduları, aralarında göz alabildiğine muz ağaçları, ekmek ağaçları... Bir yanda asfalt caddeler, az ötede yüzyılların taş sokakları. Bahia'da gezinen on dakikada iki, üç, dört yüzyılı birden yaşıyor. Gördükleri gerçek, o yüzyıllardan kalma. İşte Bahia'nın çekiciliği de bu. Görülmeye değer tarihî yerler kentin tümüyle eriyip bir bütünü oluşturuyor. Eski ve yeni, bugün ve dün, kibar ve ilkel, 1600 ve 1940, burada her şey dünyanın barış dolu en güzel doğasında bir arada akıp gidiyor.

Bahia'nın güzelliğinde değişik bembeyaz giysileri içinde dolaşan gösterişli, iri kara gözlü zenci kadınlar sanki pitoresk bir tablodan çıkmışlar. Üstlerindekine giysi demek pek doğru olmayacak. Bahialı kadınlar, en fakirleri bile her gün bir törene gider gibi giyiniyor. Şatafatlı giysilerini Afrikalı, şarklı veya Portekizli kadınların giysileriyle kıyaslamak da pek doğru değil. Sanki Bahialı kadınlar hepsinden bir şey seçmişler. Başlarına sardıkları türban rengârenk. Kırmızı, yeşil, sarı, mavi. Parlak, göz kamaştırıcı. Değişik renklerdeki bluzları Slovak ve Macar köylü kadınlarını biraz andırıyor. Altındaki keten etek şeritlerden oluşmuş, geniş ve kabarık. Sanki bu zenci kadınların ataları 15. yüzyılda Portekiz'de varlıklı kadınlar arasında moda olan, yerlere kadar inen, kat

kat kumaştan oluşmuş etekleri kopya etmiş. Bahialı kadınlar omuzlarına attıkları şalı bir kap veya su testisi taşıdıklarında kullanıyorlar. Kollarındaki ince madenden yapılmış bilezikler yürürken ses çıkarıyor. Bahia'nın zenci kadınları bütün günlerini bu giysilerle geçiriyor. Fakat her biri değişik renklerde giysileri yeğliyor. Ağır ağır yürüyorlar, gururlu oldukları belli. Kaftanı anımsatan geniş eteklerini toplayıp pazaryerinde taburelerinde veya bir kapı eşiğinde otururlarken kocaman bir çiçeği andırıyorlar. Bahia'nın kara kraliçeleri toprağa yaydıkları bezin üzerinde duran ucuz eşyaları veya odun ateşinde pişirdikleri hamurları ve balıkları gelip geçene satıyorlar. Bileziklerin çınladığı kara eller hurma yaprağına sarılı yiyeceği müşteriye uzatıyor. Kara kraliçeler pazaryerinde otururken de, sokaklarda yürürken de hep gururlu. Başlarında ağır yükler taşıyorlar. Sepetlerin içinde çamaşırlar var, balıklar veya meyveler de. Bakışlarında coşku ve gurur, başları dimdik, elleri kalçalarında yanınızdan geçip gidiyorlar. Krallar ve kraliçeler üzerine tarihî bir film çevirmek isteyen bir rejisör pazaryerlerinin bu kara kraliçelerinden çok şey öğrenebilir.

Evet, Bahia'nın zenci kadınları pitoresk bir tablodan çıkmış gibi. Onlarda her şey doğal, canlı ve rengârenk. Onlar bu kent sokaklarının yaşamı. İnsan Brezilya'yı Bahia'da tanıyor ve anlıyor...

bahia: kiliseler ve bayramlar

Bahia sadece renklerin kenti değil. O bir kiliseler kenti de. Brezilya'nın Roma'sı! Bir yılın günleri kadar kilise de var kentte. Belki bu, "Rio Körfezi'nde 365 ada var" demek gibi bir abartma. Gerçekte Bahia'nın hâkimi tüm kente yayılan tam seksen kilise. Günümüzde dünyanın birçok büyük kentinde gökdelenler, modern binalar tarihî kiliseleri boy boy

aşıyor. İçlerinde en güzel örnek New York'un Wall Street'indeki eski kilise. Bir zamanlar bütün caddeye hâkim olan bu yapı şimdi "banka sarayları"nın gölgesinde ayakta durmaya çabalıyor. Bahia'daysa henüz kiliseler tüm kente hâkim. Büyük alanlarda, yüksek, güçlü ve özgür dimdik duruyorlar. Çevrelerinde manastırlar ve bahçeler. Her kilise bir başka koruyucuya adanmış. Franciscus, Benedictus veye Ignazius... Kent onlarla başlamış. Kiliseler eyalet valisinin sarayından ve varlıklıların konaklarından daha eski. Kiliselerden sonra inşa edilen yapılar, Tanrı'nın korumasına sığınmak istermiş gibi çevrelerinde yer alıyorlar. Haftalarca, aylarca evlerinden uzak kalan denizciler Bahia'ya yaklaşırken ufukta ilk gördükleri sayısız kilise kulesi olurmuş. Gemilerinden iner inmez de doğru kiliseye gidip yuvalarına sağ salim döndükleri için Tanrı'ya dualar ederlermiş.

Bahia Katedrali kentin en büyük kilisesi, ancak en güzeli değil. Cizvit papazlarının 16. yüzyılda açtıkları okulla yan yana. Bahia'nın ilk valisi Mem de Sá'nın mezarı zemini kaplayan fayansların altında. Ünlü Cizvit rahibi Padre Antônio Vieira'nın da 17. yüzyılda Bahia Katedrali'nde uzun süre vaaz verdiği biliniyor. Tüm Güney Amerika'da büyük giriş kapısı mermerden oluşan tek dinî yapı Bahia'da. O yüzyılda değişik ülkelere şeker taşıyan gemilerin dönerken getirdiği mermerler buradaki kiliselerde kullanılmış. Dinine çok bağlı yerli halk için yaşamlarındaki en değerli şey kiliseler. Afrika kökenli insanların yüzde doksanı küçük, karanlık, alçak ve kirli baraka ve gecekondularda yaşıyor. Kurulduğundan bu yana lüks ve ferah nedir tanımamış toprakların insanları hiç olmazsa dinlerinin simgesi olan kiliselerin gösterişli olmasını hep istemiş. İç duvarları süslemek için *azulejos* denen mavi çiniler imal etmişler, tahta bölümleri kaplamak için de Minas Gerais'den altın getirtmişler. Ancak sıra iç düzenlemeye gelince tarikatlar arasında anlaşmazlık çıkmış. Cizvitler gör-

kemli bir kilise isterken Fransiskan rahipleri iç güzelliğe önem vermişler. Sáo Fransisco Kilisesi'nin içinde oranlar gösterişsiz. Manastırın koridorları çini kaplı, salonların duvarları Jacarandá'lı ustaların eseri ahşap oymalarla süslü, tavanların kaplaması en değerli ağaçlardan. Büyük bir zevkle döşenmiş kilise ve manastırların kültürlü insanların elinden çıktığı belli. Karmelit rahipleri, Benediktin papazları da kiliselerinin en az diğerleri kadar gösterişli olmasını arzulamış. Afrikalı zencilerin renkli kiliselerini Siyah Meryem süslüyor. İşte günümüz Bahia'sında bu kadar çok kilise ve manastır olmasının nedeni bu. Kentin sokak ve caddelerini gezerken neredeyse her köşe başında bir ibadet yeri karşınıza çıkıyor. Brezilya'nın bir sömürge olduğu dönemde dindarlar her istediklerinde kiliselerine gidiyordu. Günümüzde ise dinler ve tarikatlar arasında rekabet estiğinden birçok kentte gereğinden fazla ibadethane var. Birçoğu boş kalıyor. Bahia'nın tüm kilise ve manastırlarını gezip görmek için de günler, haftalar gerekli.

Bu kadar çok kiliseyle karşılaşmam beni şaşırtmadı değil. Çünkü daha önce gördüğüm yeni kentlerde bizim Avrupa'dakilerden az ibadethane dikkatimi çekmişti. Bu nedenle bana eşlik eden cana yakın din adamına, Bahia'nın günümüzde de eski dönemlerde olduğu gibi Brezilya'nın en dindar kenti olup olmadığını sordum. Adamcağız hafifçe gülümsedi ve şöyle konuştu: "Evet, buradaki insanlar dindar. Fakat herkes dinini kendine göre yaşıyor." Bunlar söylerken niçin gülümsemiş olduğunu hemen anlayamadım. Sonra Bahia'da insanların dindarlığından söz etti. Bunun bizdekine pek benzemediğini ileriki günlerde daha iyi anladım. Bahia, Brezilya'nın en "siyah" kenti. Yüzlerce yıl önce buraya yerleşmiş olan Afrikalılar Avrupa'dan gelenlerden pek etkilenmemiş, birçok alışkanlıklarını korumasını başarmış. Onlar Katolikliği kabullendikten sonra kiliselerine yüzyıllarca hep

sadık kalmış. Ancak başka bir kültürün insanları olan Afrikalılar için kilise insanın kendi içine döndüğü, Tanrı'ya yaklaştığı mekân değil. Onları Katolikliğe çeken kiliselerin görkemi, renkleri, dindeki mistik, dinî törenlerin şatafatıydı. Cizvit misyoneri José de Anchieta bundan dört yüzyıl önce kilise müziğinden hoşlanan Afrikalıların kolayca Katolikliğe geçtiğinden söz etmişti. İyi niyetli, çabuk heyecanlanan bu insanlar günümüzde de dinî törenlere eğlence gözüyle bakıyor. Dinî kutlamalar onlar için coşku dolu gösteriler. Ayinler, dinsel alaylar mutlu edici anlar. İşte bu nedenle Bahia dinî bayramların "başkenti" kabul ediliyor. Bütün dinî bayramlar Bahia'da bir "halk bayramı", büyük bir gösteri. Kentin bütün insanları coşkuyla bu bayramlara katılıyor. Bahia'da yıl boyunca kaç "bayram" kutlandığını kimse kesinlikle söyleyemedi. Bana göre gerçek dinle eğlenme coşkusunu birbirine karıştıran insanlar kendilerine hep yeni ve değişik "bayramlar" buluyor!

Bahia'da böyle bir günü yaşamak için şanslı olmanıza gerek yok. Ben de Bahia piskoposluğunun kutladığı "kent azizi" Bomfim törenlerine katılma şansını yaşadım. Bu tarikatın kilisesi Bahia'nın bir buçuk saat dışında, güzel manzaralı bir tepede. Yaklaşık bir hafta süren kutlamalar, kilisenin içinde ve çevresinde yapılıyor. Tepedeki küçük misafirhanelerde konaklayan aileler dostlarıyla oturup yemek yiyor, sohbet ediyor. Ortadaki büyük alanda binlerce insan akşamları bir araya geliyor, yıldızların altında ertesi sabaha kadar ayinler düzenliyor. Işıklandırılan kilisenin çevresindeki palmiyeler altına kurulan sayısız çadırda yiyecek içecek satılıyor, çimenlerde oturan Bahia'nın siyah kadınları küçük kömür ocaklarında hazırladıkları leziz ve ucuz kızartmalarla insanların karnını doyuruyor. Uykusu gelenler beyaz örtülerine sarınıp çimenlere uzanıyor, hiç yorulmayan çocuklar koşuşturup duruyor. Bir başka köşede salıncaklar sallanıyor. Öte-

lerden müzik sesi geliyor. İnsanlar geziniyor, dans ediyor, çene çalıyor. Kent azizini anma törenlerinde binlerce insan buraya akıyor, ayinlere katılıyor. Bu haftanın unutulmayacak en büyük etkinliği (*Lavagem do Senhor do Bomfim*) "kilise yıkanması". Bu, başka yörede rastlanmayan, sadece Bahia'ya özgü bir tören. Bomfim Kilisesi ilk kurulduğunda sadece Afrikalı köleler arasında kabul görmüştü. Anlatıldığına göre günün birinde kent papazı her bayram öncesi kiliselerinin iyice temizlenmesi gerektiğine karar vermiş. Katolikliği kabullenmiş Afrikalılar da dinlerine olan saygı ve hürmetlerini kanıtlamak için hemen işe girişmiş. İşte şimdi dinî günlerde, ellerinde su kovaları, büyük süpürgeler dindarlar Aziz Bomfim'in evini baştan aşağı bir güzel temizliyor! Ancak insanların çocukca sevinci ve sonsuz coşkusuyla kilise temizliği bir şölene dönüşüyor. Birbirleriyle yarışan insanlar sanki günahlarından arınmak istermiş gibi kiliseyi süpürüyor, kova kova sularla yerdeki fayansları yıkıyor. Her yıl aynı hafta Bahia'dan ve yöreden binlerce dindar akın akın buraya geliyor. Geçmişin dinî geleneği zamanla çok coşturan, kendinden geçiren bir kutlama olunca kilise adamları yasaklamış. Ancak Bahia halkının sonsuz ısrarları sonucu "kilise yıkanması" adı altında bir dinî şölen olarak geri dönmüş. Günümüzde tüm kent bir hafta boyunca coşup duruyor. Ve benim yaşamımda gördüğüm en etkileyici dinî bayram!

Her şey bir tören alayı ile başlıyor. Renkli giysili insanlar kentin sokaklarından geçtikten sonra iki saat uzaklıktaki Bomfim kilisesine doğru yola koyuluyor. Neredeyse tüm Bahia oraya gidiyor, herkes onu görmek istiyor. Buradaki yürüyüş, Nice'te işadamlarının ve turizm bürosunun reklam amaçlı düzenlediği karnaval yürüşüyünü andırmıyor. Her şey çok basit ve duygulandırıcı. Başka günlerde pazarın kurulduğu alana sabahın erken saatlerinde insanlar toplanıyor. Herkes sabırsız, bir an önce yola koyulmak istiyorlar.

Törene katılan küçük kamyonlarla at ve eşek arabaları da basit şeylerle süslenmiş. Alanın bir kenarında sıra sıra bekleşiyorlar. Arabaları çeken atların üzerine evde kullanılan işleme yatak örtüleri atılmış, kamyonların tekerlerine kırmızı, yeşil ve sarı renkte kâğıtlar sarılmış, küçük eşeklerin nalları gümüşe boyanmış. Ayak yıkama töreninde gereken kap, pazaryerinde kullanılan küçük fıçılardan biri. Sadece o gün için altın rengine boyanıp güzelleştirilmiş. Tören alayı bu süslemeler için en fazla on dolarlık bir harcama yapmış. Her şey basit. Yürüyüşe geçen insan gruplarını renklendiren, başlarındaki toprak kaplarda sayısız çiçek taşıyan, yol boyunca, yakıcı güneşe karşın gurur dolu yürüyen Bahia kadınları. Bu "siyah kraliçeler"in görünümleri çok görkemli. Üzerlerinde etekleri yerlere kadar uzanan siyah bol giysiler, omuzlarında dantel örtüler, boyunlarında şakırdayan –belki de bir komşudan ödünç aldıkları– maden kolyeler, ağır ağır azizlerine gidiyorlar. Kenarları parmaklıklı eski at arabalarında oturan genç delikanlılar ellerindeki süpürgeleri tüfek gibi omuzlarına atmış, gurur dolu sağa sola bakınıyor. Bir yerden nefesli çalgıların yaptığı –amatörler çalıyor olacak– kulağı biraz rahatsız eden müzik duyuluyor. Titreşen güneş ışığında her şey ışıl ışıl, harekete hazır. Ötelerde sonsuz deniz uzanıyor, suları masmavi. Yürüyen insanların tepesinde gökyüzü yükseliyor, masmavi. Renklerin ve coşkunun yolculuğu!

Sonunda –Brezilya'ya özgü gecikmenin ardından– tören alayı yola koyuluyor. En önde kadınlar, başlarında toprak kaplar, yürüyor. Kentin sokaklarından geçiyorlar. İnsanlar kapı önlerinde, pencerelerde. Her şeyi görmek isteyen yaşlılar hasır iskemlelerini çıkarmış kaldırımlarda oturuyor. Herkes geçenlere el sallıyor, coşkuyla sesleniyor. Dünyanın en tokgözlü insanları Brezilyalılar için tören alayını görmek bir bayram. Bahia'dan yola koyulanlar çok ağır yürüdükleri için biz önden otomobille kiliseye gittik ve onları bekledik. Kili-

se biz gelmeden dolmuştu. Kadınlar, erkekler, neşeyle koşuşturan çocuklar dinî törenin beklentisi içinde. Sabırsız insanlar en üst kata, pencerelerine, merdivenlerine kadar kiliseye el koymuş. Çoğu suskun, heyecanla titreşiyor. Beklenti ve gerilim içindeki bu insanlarda duyguların ani patlama yaptığını az sonra yaşadım. Alayın yaklaşmakta olduğunu haber veren kısa bir top atışı kilisenin içinde bekleşen insanlarda inanılmaz bir coşkuya neden oldu. Kulakları delen bir çığlık her yanı kapladı. Siyah çocuklar sevinçlerinden el çırpıp tepindiler. Büyükler *Viva o Senhor do Bomfim* çığlıkları attılar. Alayın kiliseye ulaşmasına daha biraz zaman vardı. Fakat insanların heyecanının yatışmadığı gergin yüzlerden belliydi. Bazılarının coşkunluğu sınırsızdı. Her yeni top sesinde *Viva o Senhor do Bomfim* çığlıkları yükseldi. Alkışlar, bağrışmalar gittikçe arttı. Burada itiraf etmeliyim, çevremdeki insan yığınından yükselen sınırsız coşku sonunda beni de sarıp sarmaladı. Göründüler, yaklaştılar, yanımıza geldiler. En öndeki kadınlar başları dik, göğüsleri kabarık, gurur dolu kilise kapısından içeri adım attılar, yavaş yavaş minbere yaklaştılar, getirdikleri çiçekleri yere serdiler. Ben her şeyi üst kattan seyrediyordum. Kilisenin içindeki coşku doruğuna ulaşmıştı. Gelenlerle onları bekleyenler, bine yakın insan, birbirlerine sokuldu ve hep bir ağızdan: *Viva o Senhor do Bomfim, viva o Senhor do Bomfim,* diye haykırdılar. Bu insanların içindeki ortak birikimdi. Hepsi tek vücut olmuştu. Kurbanının üzerine atlamaya hazır kara bir hayvandı. Testilerden sular fayanslara döküldü. Ellerinde süpürgeler insanlar ortaya atıldı. Önce minberin önünde saygıyla ıstavroz çıkardılar, sonra coşkulu haykırışların arasında yerleri süpürmeye başladılar. Başkaları da onları takip etti. Herkes dinî bir görevi yerine getirmek istiyordu. Coşku doruğa çıktı. Hıçkırık sesleri de duyuldu. Bir anda insanlar kendinden geçmiş gibiydi. Kilisenin orta-

sında yüzlerce *siyah şeytan* ellerinde süpürgeler sağa sola gitti. Aynı süpürgenin sapını tutmuş birkaç insan dans eder gibi döneniyordu. Süpürgeleri olmayanlar kendilerini yere atmış, çıplak elleriyle fayansları temizliyordu. Kilisede herkes *Viva o Senhor do Bomfim*, diye bağırıyordu. Çocuklar tiz sesleriyle dev koroya katılıyordu. Öylesine aşırı bir coşkuyu bugüne dek hiç yaşamamıştım. İnsanların çığlıkları ve hareketleri coşku değil isteriydi. Aniden genç bir kız kendini ortaya attı, elleri havada, yüzü şehvet dolu dans eder gibi hareketler yapmaya başladı. Sanki Baküs'ü anlatan tablolardaki kadınlardan biriydi. Dans ederken *Viva o Senhor do Bomfim,* diye haykırıyordu. Aralıksız haykıran kadınlardan biri kendinden geçip bayılınca kiliseden dışarı taşıdılar. Elleri süpürgeli *şeytanlar* gittikçe hızlandı. Fayansları süpürürken tırnakları kırılacak, parmaklarından kanlar akacak, diye korktum. Bir an düşündüm, yerleri temizleyenlerin arasında kalsaydım acaba ben de onlar gibi kendimden geçer miydim? Böylesine bir yığın çılgınlığına ilk kez tanık oluyordum. Beni şaşırtan, bütün bunların bir kilisenin içinde gerçekleşmesiydi. Hiç kimse ağzına tek damla olsun alkol almamıştı. Ne sahnede duran birisi insanları coşturuyordu, ne de bir orkestra müzik çalıyordu. Kadınlı erkekli gruplar güpegündüz, yakıcı güneşin altında kendinden geçmişti.

İşte bu Bahia'nın gizemiydi. Dinle coşku günümüzde yaşayanların atalarının da her zaman kanlarında vardı. Yaşamdan beklenti ve çabuk heyecanlanma gerek Afrika kökenli zencilerde, gerekse melezlerde coşkuyu çabucak sarhoşluğa dönüştürüyor, onları kendinden geçiriyor. Bahia'nın *Candombles* ve *Macumba*'ların en çok yaşadığı kent olması bir rastlantı değil. Ataları Afrika'da fanatizme kaçan kanlı ayinler yapmış olan bu insanların Katolikliğe olan aşırı coşkularını buna bağlamak doğru olur. *Macumba*lar üzerine çok şey yazılmıştı. Sınırsız bir coşkuya neden olan ayinleri-

ni gördüğüm için mutluydum. Bahialı zencilerin yıl boyunca aralarında yaptıkları ayinleri polisten gizlediği biliniyor.

Kilisedeki törenin ardından geceyarısı dikenler ve taşlar arasında yarım saat kadar zar zor yürüyerek bir tepeye çıktık. Orada loş bir kulübede on kadar zenci kadın ve erkek toplanmıştı. Davullar çalıyor, hep bir ağızdan aynı şarkıyı söyleyip duruyorlardı. Dakikalarca hep aynı sözler, aynı melodi tekdüze oldu, fakat kızıştırdı, sabırsızlaştırdı da. Sonra ortaya büyücü çıktı, dans eder gibi hareketler yaptı. Kurbanını da getirdiler. Arada bir rom içildi, tütün yaprağı çiğnendi ve hiç ara verilmeden dans edildi, kimi fenalaştı, bakışları dondu, vücudu kaskatı oldu ve kendinden geçip bayıldı. Bir an için düşünmeden edemedim, bütün bunlar, bu danslar ve melodiler yıllar boyu denenmişti. Bu insanlar önceden hazırlanmıştı. İçki, dans ve iç sıkıcı tekdüze müzik bir yerden sonra çekici gelmeye başladı, *Senhor do Bomfim* Kilisesi'ndeki coşkuyu andırdı. En uysal, sakin insan bile gürültüyle, dansla kendinden geçmek istiyordu.

Brezilya'da modern çağın bilediği, çıktığı kaynağın üzerini örttüğü ve Avrupa'nın gözetim altında tuttuğu bu insanların geçmişi, kan bağlılığı, aşırı yaşam coşkusunun gizemli izlerini burada, Bahia'da hâlâ görüyorsunuz. Bazı anlarda hepsi derinlerden dışa vuruyor. Varlığını hissediyorsunuz...

şekere, tütüne ve kakaoya ziyaret

Bir zamanlar Brezilya'nın kralı olmuş kahveyi Sâo Paulo'da ziyaret etmiştim. Ülkeyi zengin, bereketli ve ünlü yapmış kardeşlerini de görmek istiyordum. Tabii onlar gibi yüce efendiler sizin yanınıza gelmez, hüküm sürdükleri saraylarına ulaşmak için saatlerce uzun yollar katetmek zorundasınız. Ancak bu zahmete değiyor. Olağanüstü zenginlikteki

topraklar Bahia yöresinde, görünümleri inanılmaz. Önce palmiye ormanları, ağaçlar çok sık, neredeyse birbirine yapışmış. Bugüne kadar onları tek tek villa bahçelerinde, küçük barakaların yanı başında, şık insanların gezindiği parklarda, kıyı kentlerinin bulvarlarında görmüştüm. Buradaysa yemyeşil üniformalı Roma askerleri gibi yan yana, dizi dizi duruyorlar. Karşımdaki bu "kütle" Bahia yöresinde doğanın ne kadar verimli ve zengin olduğunun ilk habercisi. Palmiye ormanlarının ardından başlayan sonsuz topraklarda, çok miktarda nişasta içeren ve yerli halkın yüzlerce yıldır ana besin maddesi olan manyok yetişiyor. Çinliler için pirinç neyse, Brezilya'nın düşük gelirli halkı için de manyok, muz ve ekmek ağacının meyvesi aynı önemi taşır.

Düz arazinin ötesinde uzanan yemyeşil şekerkamışı tarlaları sonsuz. Yolun sağını ve solunu metrelerce yükselikte kaplayan bitkiler sıkıcı bir kütle. Şeker tarlalarının görünümü kahve ve çay ekili araziler gibi tekdüze. Her şey aynı renk, başka bir renk gözünüze çarpmıyor. Eğlendirici bir ev sahibi değil şeker. Gelene bir şey vermiyor, onu coşturmuyor. Fakat az sonra, bir kavşakta karşıma çıkan çift koşum bir araba beni şaşkınlığa uğratıyor. Kendimi müzede sanıyorum, gördüklerim tarihî bir tabloyu andırıyor. Karşımda duran araba 1600 yıllarından... Tahta tekerlekleri bundan iki binyıl önce Pompei'de çiftçilerin kullandığı arabaların tekerlekleri gibi dümdüz. Onu çeken altı öküzün burnundaki halkalar eski Mısır'daki duvar resimlerini anımsatıyor. Arabayı kullanan zencinin üzerindeki patiska giysi de yüzlerce yıl önceki kölelerin giysilerinin aynısı. Toplanan şekerkamışları sömürge dönenimdeki yöntemlerle değirmenlere taşınıyor. Acaba onlar da mı yüzlerce yıllık, diye bir an düşünmeden edemiyorum... Fakat az sonra çok uzaklarda modern rafinerilerin bacalarını seçiyorum. Çağımızın modern makinelerine Brezilya'da çok az yörede rastlanıyor. Eski yöntemler

ve gelenekler, günümüzde yararsız olsalar da, ülke ekonomisinde ve toplumunda henüz çok geçerli. Eski kralı, şekeri saygıyla selamlıyorum! Çünkü o kimyasal karışımların çekiciliğine direniyor, ülke topraklarının verdiği kutsal ürünü koruyor. Güneşin ve verimli toprakların gücüyle yetişen bitkinin tatlı özsuyunu insanlarına armağan ediyor...

Yaprakları koyu kardeşi tütün de sandığımdan daha tutucu! Sokaklardaki birçok evin duvarında, saldırgan yerlilerden korunmak isteyen halkın açtığı "tüfek delikleri" görülen tarihî kent Cachoeira'ya Brezilya'nın ünlü puro fabrikaları yerleşmiş. Aziz Nikton'in uzun yıllardır uşağı olan ben içtiğim sayısız güzel puro için bu yöreye şükran borcumu sunmak, bağımlılığım uğruna bana kendilerini kurban eden binlerce tütün yaprağını yetiştirmiş olan toprakları görmek istiyordum. Cachoeira'daki üç fabrikayı gezdim. Bunlara fabrika demek pek doğru değil. Bana modern dev makinelerin çalıştığı, kat kat tütün yapraklarının bir uçtan girdiği, sarıldığı, etiketlendiği ve diğer uçtan kutularda çıktığı dev hangaları göstereceklerini sanmıştım. Yanılmıştım. Böyle hangar fabrikalarda ürünün değişimini yaşamıyorsunuz, sadece kişiliksiz otomatik makineleri seyrediyorsunuz. Fakat Brezilya'da puro üretimi henüz böyle değil. Benim gezdiğim salonlarda insanlar çalışıyor. Purolar tek tek elle yapılıyor. Her puroda en az yirmi çift elin emeği var. Meraklısı burada tütün yapraklarının nasıl bir değişim geçirdiğini biraz şaşkınlıkla izliyor. İncecik yapraklardan bir puro oluşturmak için gereken çabaları yerinde görüyor. Yan yana salonlarda koyu tenli yüzlece genç kız oturuyor. Her grup puronun oluşumunda değişik bir aşamadan sorumlu. İlk salonda keskin kokuları genzi yakan kurutulmuş iri tütün yaprakları duruyor. Tarlada saman yığınlarının üzerine oturmuş köylüleri anımsatan kadınlar tütünü itinayla yaprağın damarlarından ayırıyor. Ardından yaprak parçaları merda-

neden geçirilip düzleniyor. Üçüncü salonda oturanlar onları cetvelli kesme makinesini kullanarak istenen uzunluk ve genişlikte kesiyorlar.

Ancak yaprak hâlâ bir zenci gibi kahverengi ve giyimsiz. Puroya şekil ve damak tadı veren üst sargı yaprağı. Fakat mutlaka kaliteli olması gereken bu değerli tütün yaprağı Brezilya'da yetişmiyor, tonlarca üst sargı yaprağı Sumatra'dan ithal ediliyor. Zevkle tüttürdüğünüz Brezilya purosu iki kıtanın, Asya ile Amerika'nın, yapımı. Biz içenler de Avrupalıyız. Becerikli bir işçi kadının üst yaprağını sardığı puroya başka siyah parmaklar etiketini takıyor, başkaları vergi kâğıdını yapıştırıyor (Brezilya'da yeni doğan çocuktan başka her şeyde bu kâğıt vardır). Bu işlemlerin ardından sıra puroları selofan kâğıtlara yerleştirip kutularına koymaya geliyor. En son olarak puro kutusunun üzeri mühürleniyor. Puro üretiminin ne kadar çok çaba isteyen bir iş olduğunu gördükten sonra sanırım ileride içerken biraz çekineceğim. Önlerindeki puroların üzerine eğilmiş, omuzları çökük saatlerce çalışan yüzlerce zenci kadın bana, sen suçlusun, der gibi. Ancak bu gibi kaygılar kalıcı değil. Az sonra vedalaşırken cana yakın insanların hediyesi kutudaki "kral"lar bana Bahia yolunda kaygılarımı unutturuyor, mavi dumanların arasında hepsi kaybolup gidiyor.

Kuzey Brezilya'nın üçüncü "kral"ı kakaoyu sarayında ziyaret edemedim. Çünkü o çok nemli yöreleri seviyor, kendisine bir sera ortamı yaratan balta girmemiş ormanların dev ağaçlarının korumasından hoşlanıyor, çevresinden hiç ayrılmayan yüzbinlerce sivrisinekle daha iyi yetişiyor. Şansıma bu "kral"ın Baiha'da şık bir villası var! *İnstituto do Cacau*'da canlı motiflerle bu ilginç bitkinin fidandan meyveye nasıl yetiştiğini görmek mümkün. Kakao ağacı bir yandan çiçek açarken, öte yandan meyve veriyor. Bazı dallardaki olgunlaşmış küçük kavunları andıran meyveler toplanıp

açılırken diğer dallarda yenileri yetişiyor. Böylece aralıksız ürün alınıyor. Tatlı özsu elde edilen çekirdekleri acı. Değişik işlemlerden geçiriliyor. Yıkanıyor, yağı alınıyor, sterilize ediliyor ve çuvallara doldurulup elektrikle çalışan bantlar aracılığı ile gemilere yükleniyor. Brezilya'da kakao çok modern işlemlerle ihraç ediliyor. Beni gezdirdikleri kuruluş sanki kakaonun müzesi, büyük mağazası, üniversitesi! *İnstituto do Cacau*'yu gezen bir saat içinde evinde okuyacağı yüz kitaptan daha çok bilgiyi ediniyor.

recife

Beni ülkenin kuzeye götürecek uçağa istemeye istemeye biniyorum. Çünkü Bahia çok çekici! Nereye gidiyoruz? Pernambuco'ya mı, Refice'e mi yoksa Olinda'ya mı? Bu kentin üç adı var. Oraya mal yollayan tüccarlar sandığın üzerine "Pernambuco" yazıyor. Benim ise zamanla iki kardeş gibi birleşip bir araya gelmiş tarihî kentlerin eski adları, Recife ve Olinda, hoşuma gidiyor. Üç hecelik kelime *Olinda*, yüksek sesle söylerken kulağa güzel bir melodi gibi geliyor, eski kitaplarda anlatılan efsaneleri, uzun geçmişte adı Mauritsstaad olan kenti anımsatıyor. Yöreye el koyan Nassau'lu Moritz bu topraklara, sokak ve caddeleri düzenli, sarayı güzel tuğlalardan küçük bir Amsterdam kurmak istemişti. Hollandalı tarihçi, yazar ve teolog Casparus Barlaeus 17. yüzyılda yazdığı büyük bir kitapla bizlere o çağın Hollanda kentinin(!) planlarını bırakmıştır.

Vatanını bu topraklarda da yaşamak isteyen Nassaulu Moritz'in inşa etmiş olduğu sarayı, tepedeki kaleyi, Hollanda tipi evleri ve yel değirmenlerini boş yere aradım. Her şey yitip gitmişti. O çağdan tek taş bile kalmamıştı günümüze. Bugün bizi ileriki çağlarda Olinda'da hüküm sürmüş Portekizlilerin kiliseleriyle geniş caddeleri karşılıyor. Güzel bir

doğanın ortasındaki Olinda yeşil bir kent. Konumunu ve görünümünü benim olağanüstü bulduğum Bahia'yla kıyaslamak mümkün değil. Burası romantik, insanı düşlere daldıran, huzur içinde bir köşe... Yüzlerce yıl boyu kendi hâlinde, az ötedeki capcanlı küçük kardeşinden hiç etkilenmeden öyle yaşayıp durmuş. Recife ise hep ilerlemek istemiş, atılgan bir kardeş. Konakladığım modern otelin benzerine Amerika'nın herhangi bir yöresinde de rastlamak mümkün. Güzel havaalanı ve şık binalarıyla Recife Brezilya'nın en önde gelen kenti. Eyalet başkanı siyahların –bizim romantik bulduğumuz– gecekondularına izin vermediği gibi eskileri de mümkün olduğunda yıkıyor. Bu kentte ilginç bulduğum bir şey, her meslek grubunun kendi mahallesinde yaşaması. Eyalet yönetimi onlara içinde elektriği olan şirin evler veriyor. Dar gelirli bu insanlar da sağlıksız apartmanlarda yaşayacaklarına on, on beş yılda küçük taksitlerle ödeyebilecekleri evlere taşınıyor. Böylece zamanla ortaya şirin mahallelerden oluşmuş bir kent çıkıyor.

Brezilya'nın bu yöresine gelen kişi değişik karşıtları bir arada yaşıyor, tarihî kentten modern kente, balta girmemiş ormandan çağımıza bir iki adımda geçiyor. Hiçbir yerde sıkıcılık yok, basmakalıp değil. Bir yolculukta insan hergün bambaşka şeylerle karşılaşıyor.

amazon bölgesine uçuş

Daha kuzeye! Recife'den Belém'e. Amazon Nehri'nin deltasına ulaşmak için, günlerce karayolundan gitmek istemiyorsanız, uçağa binmek zorundasınız. Sizi oraya, pek rahat olmayan, deniz uçakları götürüyor. Belém'e varmadan önce başka kıyı kentlerine de iniyor. Cabedelo, Natal, Fortaleza, Camocin, Amarraçâo ve Sâo Luiz yol boyunca uğranan kentler. Uçağa binmezseniz adı sanı duyulmayan böyle küçük

yerleşimleri görüp tanıma, el değmemiş bir doğayı kuşbakışı içinize çekme olanağınız tabii yok. Aynı yolculuğu gemiyle yapmaya karar verdiğinizde de belki kıyıları görüyorsunuz, fakat gerisindeki doğaya uzak kalıyorsunuz. Yörede geniş otomobil yolları oldukça ender. Trenle de her istediğiniz yere ulaşamıyorsunuz. Uçaktan görünüm bu ülkenin büyüklüğünü ve doğasının çok yönlülüğünü ayaklarınızın altına seriyor. Yolculuk boyunca aşağıdaki doğa değişiyor. Beni en çok etkileyen, Avrupa'dakilerden kat kat görkemli, adlarını bugün dek hiç duymadığım sayısız akarsu oldu. Ancak bir yerden sonra birleşip genişleyeceklerine, denize tek akarsu olarak kavuşacaklarına, yolcu ve yük gemilerine olanak sağlayacaklarına hepsi tek başına, kıvrıla kıvrıla öyle akıyor ve sonunda bir kıyı gölünde kaybolup gidiyor. Her yer bomboş. Arada sıra bir yol, yapayalnız bir köy görüyorsunuz. Ormanların ise ucu bucağı yok, kimse oralara adımını atmıyor. Deniz kıyısında, kumsalda, sayısız akarsuda veya gölde bir yelkenli ışıldıyor. Esintinin nefesiyle serinleyen, bol güneşle hep ışıldayan, her köşesi bereketli, insan ayağı basmamış olağanüstü güzellikte bir doğa! Göz alabildiğine uzayıp giden bu sonsuz topraklara insanlar ne zaman yerleşecek? Yanıtı gelecek verecek.

Ve sonunda Belém. Amazon. Çocukluğumdan bu yana günün birinde görmeği hep düşlemiş olduğum dünyanın en yüce akarsuyu. Bu yöreye ilk ayak basan Avrupalı Francisco de Orellana'nın yazdıklarını okumuştum. Peru'dan bindiği küçük bir kanoyla girmişti Amazon'a. Serüvenlerle dolu bu yolculuğunu çocukluk heyecanımla okumuştum. Sonra hayvanat bahçesinde ışıl ışıl renkleriyle öyle oturan papağanları görmüştüm, daldan dala atlayan küçük maymunları da. Küçük tabelada *Amazon Bölgesi* yazıyordu. Şimdi ise bu dev akarsuyun okyanusla birleştiği yerdeydim, daha doğrusu okyanusa kavuştuğu kollarından birine gelmiştim. Amazon

deltasındaki kollardan her biri bizim Avrupa'daki birçok akarsudan daha yüce.

Belém, ilk anda umduğum kadar etkileyici değil. Yanından akan sularla sanki iç içe, konumu çok uyumlu, güzel bir kent. Gurur duyduğu geçmişinin tanıkları yapılarla dolu sokaklarda canlı bir yaşam sizi bekliyor. Belém yirmi yıl boyunca lüks yaşamlı modern bir kent olmayı ümit edip durmuştu. Kauçuğun dünya piyasasına girdiği ve *Hevea Brasiliensis*'in "anavatanı" Kuzey Brezilya bu ürünün tekelini elinde bulundurduğu yıllarda Belém ekonomi patlaması yaşamayı düşlemişti. Depoları, gemilerin ve yelkenlilerin Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarından getirdiği ve tüccarların hızla altına çevirdiği kara kauçuk toplarıyla dolup taşıyordu. O yıllarda ünlü tenorların kente geleceğini düşleyen Belém, daha önce Maunus'un yapmış olduğu gibi çok görkemli bir opera inşa etmişti. Bu yapı günümüzde büyük bir alanda hiç işe yaramadan, bomboş öyle duruyor. Operanın yanı sıra kent zenginleri de kendilerine şık villalar yapmıştı. Yönetenler "akıcı altın" sayesinde Brezilya ekonomisinin geçmişte olduğu gibi yine kuzey bölgelerine yerleşeceğini de düşlemişti. Ancak ekonomi beklendiği gibi gelişeceğine gücünü yitirmiş, uluslararası şirketler ülkeyi terk etmiş, birçok yerli yatırımcı da Belém'e sırtını dönmüştü. Bu yirmi yılın ardından kent sakinleşmiş, yine geçmişini yaşamaya başlamıştı. Uçaklar aracılığı ile Belém'den Kuzey ve Güney Amerika'nın diğer kentlerine kolayca ulaşılıyor. Avrupa'ya da seferler var. Günün birinde Amazon bölgesinin henüz insan ayağı basmamış yöreleri de keşfedildiğinde Belém yine ünlenebilir, geçmişteki düşlerine yine dönebilir.

Bu kentte mutlaka görülmesi gereken iki şey var: Zoolojik ve botanik bahçeler. Amazon dünyasının bütün bitkisel ve hayvansal yaşamı bu bahçelerde toplanmış. Dev akarsuda

günlerce sürecek bir yolculuğa katılmaya zamanı ve cesareti olmayan, yeşil sulardan ve dev ağaçlardan oluşan "yeşil çöl"ün tekdüzeliğini yaşamak istemeyen Belém'deki bahçelerin çakıllı yollarında rahat rahat gezinip balta girmemiş ormanları izler, ağaçlarının altında nefes alır ve düşlere dalabilir. Bir zamanlar yöreye kısa süre için zenginlik getirmiş olan *Hevea Brasiliensis* (kauçuk ağacı) de bu bahçelerde. Yanına gidip gövdesine birkaç çizik atmama izin verdiler. Açılan küçücük delikten elimdeki kaba hemen o beyaz, yapışkan sıvı aktı. Bu ağaç yerli halk için bir mucize. Çünkü bu ağaç yaşamı boyunca hep olduğu yerde durmuyor. O gezgin bir ağaç! Gittikçe uzayan dalları bir süre sonra yorulup aşağı iniyor, toprağa giriyor, orada güç kazanıp kök salıyor ve tekrar dışarı çıkıyor, yeni bir ağaç gibi gövdesi ve dalları oluşuyor. Az ötedeki ağaç kurusa da, yeni köklerle birkaç metre ileride yaşamasını sürdürüyor. Yerli halk onun bu yaşamına mucize gözüyle bakıyor.

Belém'de gezdiğim zoolojik ve botanik bahçeler bu dev ağaçlarla, sonsuza uzanan tropik sarmaşıklarla, irili ufaklı binlerce bitki ve çalıyla, aralarında uçuşan, çoğunu hiç tanımadığım rengârenk kuşlarla, akvaryumları tuhaf balıklarla dolu. Bunlar hep savurgan ve değişken bir doğanın mucizeleri! Zoolojik ve botanik bahçeleri gezen insan kendini müzede hissetmiyor. Görüp yaşadıklarıyla bir bütün oluyor. Acaba yolculuğumda bir değişiklik mi yapsam? Dev akarsuda ilerleyip doğanın insana tüm gücünü gösterdiği yörelere mi gitsem? Ancak o nerede son buluyor? Doğanın gizemi peşinde hep ilerleyen insan onun çekiciliğine gittikçe daha çok kapılmayacak mı? Brezilya haritasında bir karışlık yöreyi bile keşfetmek güç! Aylarca sürecek bir yolculuğun ardından ülkenin tamamını tanımamış olmak hüzünlendirici bir haksızlık değil mi? Brezilya'da yapılacak bütün yolculuklarda insan bir yandan yeni şeyler keşfediyor,

öte yandan da göremediklerinden vazgeçmek zorunda kalıyor. Buraya gelenler dev ülkenin tümünü değil, sadece bir bölümünü görüp tanıyor. Akıllı olan, gördükleriyle sevinip mutlu oluyor ve "bu defalık yeter" diye düşünüyor!

Doğru havaalanına. Bizim uçaktan az ötede başka bir uçak var. Peş peşe havalanıyoruz. O Amazon'lara doğru gözden kaybolurken biz Ekvator yönünde uçuyoruz. Yolumuz oradan Amerika Birleşik Devletleri'ne. Elimde olmadan, biraz özlem dolu pencereden aşağılara bakıyorum. Az sonra uçak yön değiştiriyor, motorları bütün güçleriyle çalışıyor, hiç bilmediğim yerlere götürüyor beni. Artık çok aşağılarda kalan topraklarda bana haftalar, aylar geçirten, çok şey kazandıran yazgıma teşekkür borçluyum...

Brezilya'yı gerçekten tanıyabilme şansını elde eden bir insan yaşamındaki güzel şeylerin yarısını orada yaşamış demektir...

SON

Rio'ya ayağımı basar basmaz gördüklerimle, yaşamımda o ana kadar hiçbir şeyin beni böylesine güçlü etkilemediğini kavramıştım. Aynı zamanda hayran kalıp sarsılmıştım. Çünkü beni burada bekleyen sadece, deniz, dağlar, kent ve tropikal bir doğadan oluşan eşsiz bir manzara değildi, o güne kadar bilmediğim çok değişik bir tür medeniyet de dikkat çekiyordu.

S. Zweig

***

Stefan Zweig 1936 yılında konferanslar vermek için geldiği ve haftalarca kaldığı Brezilya'da yaptığı uzun yolculuklarda dünyanın bu beşinci büyük ülkesinin balta girmemiş ormanlarını, insan ayağı basmamış yörelerini, Amazon bölgesini, eşsiz doğasını, büyük kentlerini, her gittiği yerde karşılaştığı hoşgörülü, sıcak insanlarını tanımış ve tüm izlenimlerini son kitaplarından biri kabul edilen *Brezilya – Geleceğin Ülkesi*'nde toplamıştır. Zweig'ın bu Güney Amerika ülkesine, doğasına ve insanlarına âşık olduğunu anlatımındaki içtenlikte görüyoruz. Sonsuz topraklarda çok değişik kökenli milyonlar yaşasa da Brezilyalı'nın yaşam sevinci, iç huzuru ve her yabancıyla çabucak ve sorunsuz anlaşması Zweig'ı hemen büyüleşmişti. Hümanist görüşlü, kozmopolit yazarı gittiği sayısız ülke arasında en çok heyecanlandıran ülke Brezilya olmuştu. Onun coşkusunu bu yapıtında görmemek mümkün değil. İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde, Nazilerin güçlendiği, Avrupa'nın kendi kendini çökertmeye başladığı yıllarda her şeyiyle olağanüstü ülke Brezilya ona bir cennet gibi gelmişti.

KLAS
5-314
142